Jan Józefecki

DZIEJE GMINY MAKÓW

1340-2000

DZIEJE GMINY MAKÓW

1340-2000

Jan Józefecki

DZIEJE GMINY MAKÓW

1340-2000

MAKÓW 2010

Wydawca:
Urząd Gminy w Makowie

Redakcja:
Maria Krawczyk, Dariusz Kuleta, Jerzy Stankiewicz

Korekta:
Maria Krawczyk, Dariusz Kuleta, Jerzy Stankiewicz

Projekt okładki:
Beata Kowalczyk – Pol-Print

Wszelkie prawa zastrzeżone © 2010

Copyright © 2010 by Jan Józefecki
All rights reserved. © 2010 for each text or illustration
by their authors only.

Maków 2010

Wydanie I

Skład i druk:
POL-Print – Skierniewice, ul. Łuczyńskiego 6, tel. 46 833 89 08

„Świadomość własnej przeszłości
pomaga nam włączyć się w długi szereg pokoleń,
by przekazać następnym wspólne dobro – Ojczyznę".

Jan Paweł II (Karol Wojtyła) – 1920-2005

Szanowni Mieszkańcy Gminy Maków!

Oddajemy w Państwa ręce pierwsze wydanie fragmentu historii naszej gminy pt.: „Dzieje Gminy Maków 1340-2000 r." autorstwa dr Jana Józefeckiego.

Jest to naukowa praca historyczna oparta na źródłach archiwalnych. Celem napisania tej książki było ocalenie od zapomnienia faktów i wydarzeń, które były dla historii naszej gminy niezwykle istotne. Ważne jest również to, aby zachować w pamięci Wszystkich tych, którzy poprzez swój wkład przez wiele lat tworzyli, budowali tę gminę i troskliwie pielęgnowali, by jej tradycje nie uległy zapomnieniu.

Każda praca pionierska ma swoje niedoskonałości i jest zaczątkiem do rozważań i uzupełnień. Mamy nadzieję, że ta lektura skłoni Państwa do refleksji i pozwoli odtworzyć w pamięci fakty z przeszłości, odszukać stare fotografie i dokumenty warte publikacji w następnym wydaniu.

Jesteśmy przekonani o słuszności wydania tych dziejów dla nas współczesnych i przyszłych pokoleń.

Książkę tę pragniemy dedykować przede wszystkim młodzieży, aby zaszczepić w niej pragnienie poznania prawdziwej historii, poszukiwania wzorców, dbania o swoją małą Ojczyznę. Bo właśnie ta młodzież za lat kilka, podobnie jak my dziś, będzie kreowała wizerunek naszej Gminy Maków.

Dziękujemy Wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej publikacji. Łączymy wyrazy szacunku i życzymy twórczej lektury.

Przewodniczący Rady Gminy
Dariusz KULETA

Wójt Gminy
Jerzy STANKIEWICZ

WSTĘP

Obszar dzisiejszej Gminy Maków do początków XIX w. należał do łowickich dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, nie stanowiąc jednak w tych dobrach zwartej całości. Wsie części wschodniej dzisiejszej gminy należały do klucza skierniewickiego, natomiast części zachodniej do klucza łyszkowickiego.

Historia pisana miejscowości gminy Maków rozpoczyna się dość późno, bo dopiero w 1340 r. z przywileju arcybiskupa Janisława, który w akcie erekcyjnym wspomina wieś Maków. Nie oznacza to jednak, że wcześniej na tych terenach nie zamieszkiwali ludzie. Już regestr dokumentu lokacyjnego wsi Krężce z 1353 r. wskazuje, że wymienieni jako „zasadźcy" trzej bracia wcześniej zamieszkiwali na terenie lokowanej wsi. Podobnie musiało być w przypadku Pszczonowa, Jacochowa i innych wsi których daty lokacji nie znamy.

Maków - siedziba dzisiejszej gminy jest poświadczony w źródłach historycznych jako ośrodek parafii rzymskokatolickiej przynajmniej od pierwszej połowy XV w. Mimo, iż wyróżniał się ponad okoliczne wsie wielkością, bardzo późno bo dopiero w 1954 r. stał się siedzibą władz administracyjnych. Wynikało to z jego położenia w pobliżu Skierniewic w których najpierw znajdowała się siedziba klucza dóbr arcybiskupich, a od czasów Księstwa Warszawskiego siedziba rozległej gminy wiejskiej utworzonej na terenach dawnej ekonomii dóbr carskich.

Położenie Makowa w sąsiedztwie Skierniewic wpływało więc dwojako na rozwój miejscowości. Z jednej strony wpływ dodatni objawiał się w gospodarce gdyż przybywało gospodarstw, ludności i uprawianej ziemi, z drugiej strony wpływ ujemny powodował, że Maków miał mały zasięg oddziaływania na inne miejscowości ograniczony przez wpływ pobliskiego miasta.

Pozytywny wpływ na rozwój Makowa miało przeprowadzenie w 1845 roku linii kolejowej Warszawsko-Wiedeńskiej, a zwłaszcza usytuowanie w pobliskiej Płyćwi stacji kolejowej. Coraz więcej osób ze wsi parafii makowskiej znajdowało pracę na kolei, osiedlali się też tutaj

pracownicy kolei z innych terenów, gdyż taniej można było nabyć działkę budowlaną niż w Skierniewicach. Stopniowo Maków stawał się jedną z najludniejszych wsi w powiecie skierniewickim, co pozostało do dziś.

Po raz pierwszy ośrodkiem administracyjnym Maków stał się w 1954 r., kiedy tworzono liczne gromady. GRN w Makowie liczyła jednak tylko 4 wsie. W 1972 r. po raz pierwszy w historii Maków stał się siedzibą gminy obejmującej całą północno-zachodnią część powiatu skierniewickiego i wciągnął w orbitę swoich wpływów także dawne wsie powiatu łowickiego (Sielce, Pszczonów i Jacochów), które w międzyczasie włączono do pow. skierniewickiego.

Ziemie dzisiejszej gminy Maków tylko na granicy rzeki Zwierzyniec graniczyły z wsiami szlacheckimi, a konkretnie z wsią szlachecką Dąbrowice i dobrami Dębowa Góra. Na dzieje Makowa i okolicznych wsi trwałe piętno odbiła kilkuwiekowa przynależność do dóbr kościelnych arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Określone w etnografii jako należące do „księżaków łowickich" zdecydowanie odróżniały się od sąsiednich wsi szlacheckich. Ich mieszkańcy w XIX wieku wykorzystali znacznie lepsze warunki ekonomiczne jakie dało im wcześniejsze i korzystniejsze niż we wsiach szlacheckich uwłaszczenie. Gospodarstwa tutaj były zdecydowanie większe, podobnie jak większe i ludniejsze były księżackie wsie. Również o ponad 20 lat wcześniej w większości wsi księżackich przeprowadzono komasację gruntów. Tutejsi chłopi jeszcze do połowy XX wieku szczycili się wyższą kulturą gospodarki rolnej i podkreślali swoją odrębność.

Dotychczas Maków i tereny gminy nie doczekały się żadnych ogłoszonych drukiem opracowań. W przeciwieństwie do Głuchowa, Słupi, Godzianowa czy Łyszkowic hasła „Maków" brak w katalogach centralnych Biblioteki Narodowej.

Opracowanie monografii gminy Maków nie jest łatwe z uwagi na to, że w przeszłości jej wsie były rozbite najpierw pomiędzy dwa klucze dóbr: skierniewicki i łyszkowicki, potem pomiędzy powiaty: skierniewicki i łowicki. Rzadko się zdarza aby dla opracowania konkretnego problemu w konkretnym czasie, udało się znaleść jednolite dane. Z 1620 r. zachował się bardzo szczegółowy opis wsi łącznie z podaniem obszaru poszczególnych gospodarstw i nazwiskami gospodarzy. Niestety dotyczy on tylko wsi klucza skierniewickiego i nie możemy porównać np. jak wtedy przedstawiała się sytuacja Makowa w porównaniu z Pszczonowem czy Jacochowem. Z 1897 r. dla wsi pow. łowickiego zachowały się dane z pierwszego spisu Imperium Rosyjskiego, gdy z kolei brak jest danych dla pow. skierniewickiego. Również ogólne porównanie

zachowanych dokumentów z gmin Skierniewka i Łyszkowice pozwala zauważyć, że w archiwach zachowały się dokumenty przypadkowe; z niektórych okresów jest ich nadmiar, z innych brak ich zupełnie. Dla okresu lat 1948-1970 charakterystyczne jest przechowywanie w archiwach małowartościowych referatów wygłaszanych z różnych okazji, podczas gdy zniszczono prawie wszystkie dokumenty dot. statystyki liczby i ruchu naturalnego ludności, struktury zasiewów, czy - co jest najbardziej karygodne zachowano powielaczowe wytyczne władz zwierzchnich co do sposobu przeprowadzania spisów narodowych, zniszczono natomiast wyniki tych spisów.

Porównywanie danych statystycznych z opracowań urzędowych w przypadku gminy Maków jest możliwe dopiero od 1972 r. Wcześniej obszar gminy Maków stanowił około 40 % obszaru gminy Skierniewka i ok. 15 % gminy Łyszkowice. Dane statystyczne z lat 1870-1922 zawarte w różnych opracowaniach mogą być dla gminy Maków wykorzystywane w dużym przybliżeniu, gdyż na terenie gminy Skierniewka znajdowały się wsie podmiejskie o nietypowej wielkości gospodarstw, dużej liczbie domów bez gruntów rolnych i znacznie większej niż normalnie liczbie ludności, co znacznie zniekształca i utrudnia porównania, a może spowodować wyciągnięcie niewłaściwych wniosków.

Opracowanie poniższe nie pretenduje do miana monorafii gminy, a jest to tylko ogólny zarys dziejów miejscowości, które w 1972 r. utworzyły gminę Maków. Z uwagi na reguły rządzące przy tego typu opracowaniach, autor musiał pominąć wiele mniej istotnych wiadomości, aby zachować właściwe proporcje. Niektóre tematy należałoby rozwinąć w odrębne, szersze opracowania niekoniecznie o naukowym charakterze.

Rozdział I

POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE I WARUNKI NATURALNE

Obszar dzisiejszej gminy Maków w większości znajduje się na terenie makroregionu Niziny Środkowomazowieckiej na południowej jego granicy z Wzniesieniami Południowomazowieckimi, w mezoregionie Równiny Łowicko-Błońskiej. Granica obydwu makroregionów przebiega w przybliżeniu po linii miejscowości: Dmosin - Wola Lubiankowska - Kalenice - Dąbrowice - Strzyboga.

Równina Łowicko-Błońska zajmuje obszar 3063 km^2 na południe od rzeki Bzury, która odgranicza ją od Równiny Kutnowskiej i Kotliny Warszawskiej. Jest to płaski poziom denudacyjny z miarę dobrymi glebami pyłowymi i czarnymi ziemiami. W przeszłości był to teren silnie zabagniony i mało dostępny, gdyż przecina szereg małych dopływów Bzury, płytkich i szeroko rozlanych na płaskim terenie.[1]

Położone na południe od obszaru gminy Maków Wzniesienia Łódzkie zaliczane do makroregionu Wzniesień Południowomazowieckich mają wypukłe przeważnie wałowe formy zbudowane z piasków, mułów i żwirów pozostawionych przez roztopowe wody lodowca.[2] Wzniesienia opadają w kierunku północnym wyraźnie zaznaczonym w terenie stopniem, silnie rozczłonkowanym erozyjnie. Na terenie tych wzniesień leżą wsie Święte Laski i Święte Nowaki.

Decydujący wpływ na dzisiejsze ukształtowanie terenu gminy Maków i jej budowę geologiczną wywarł ostatni lodowiec, który dotarł na jej tereny t.j. zlodowacenie środkowopolskie stadium Warty. Osiągnął on linię: Węgrzynowice - Czerniewice - Bieliny - Nowe Miasto, a rozległe

---

1 J. Kondracki, Geografia fizyczna Polski, Warszawa 1988, s. 318-319.

2 Z. Klajnert, Zanik lodowca warciańskiego na Wysoczyźnie Skierniewickiej i jej północnym przedpolu"Łódz. TN. Wydział III, Acta Geographica Lodziensia", 1978, nr 38, s. 124.

powierzchnie na północy zostały pokryte gliną rdzawo - brązową.[3] Lądolód kolejnego stadium zlodowacenia środkowopolskiego, tzw. stadium Wkry nie dotarł już w okolice Skierniewic i nie miał większego wpływu na budowę geologiczną naszych terenów. W przerwach między poszczególnymi zlodowaceniami silna erozja w dolinach rzecznych powodowała znaczne spłaszczenie terenu. Rzeki wynosiły część materiału na równiny powodując powstanie tzw. stożków napływowych tamujących odpływ wody. Rzeki zmieniały swoje koryta, jak to miało miejsce w przypadku Łupi, Zwierzyńca i innych mniejszch strumieni płynących z południa na północ.[4]

Cały obszar gminy Maków leży na poziomie ponad 100 m. npm. Wysokości bezwzględne są mało zróżnicowane i wahają się od 113 m. npm. nad rzeką Zwierzyniec we wsi Jacochów, do 181 m. npm w lesie w pobliżu granicy wsi Maków z wsią Płyćwia w gm. Godzianów.

Gleby na terenie gminy Maków nie odbiegają w sposób zasadniczy od przeciętnych w powiecie skierniewickim. Grunty użytkowane rolniczo w poszczególnych kategoriach użytków przedstawiają się następująco:[5]

Kompleks glebowy	**obszar w ha.**	**%**
pszenny dobry	131,6	2,6
żytni bardzo dobry	740,7	14,7
żytni dobry	1.106,9	21,9
żytni słaby	1.155,7	22,8
żytni bardzo słaby	1.250,0	24,8
zbożowo-pastewny mocny	336,4	6,7
zbożowo-pastewny słaby	328,1	6,5
Razem grunty orne	**5.049,4**	**71,8**
użytki zielone	756,4	10,8
lasy	769,2	10,9
inne grunty	461,8	6,5
Ogółem	**7.036,8**	**100,0**

[3] H. Klatkowa, Paleogeografia Wyżyny Łódzkiej i obszarów sąsiednich podczas zlodowacenia warciańskiego, „Łódz. TN. Wydział III, Acta Geographica Lodziensia", 1972, nr 28, s. 114.

[4] W. Karaszewski, Interglacjał eemski w Skierniewicach i jego znaczenie dla znajomości paleogeografii młodszego plejstocenu, „Przegląd Geologiczny", 1972, t. XVI, s. 727-728.

[5] M. Jastrzębski, Przydatność rolnicza gleb powiatu skierniewickiego, Puławy 1975, s. 60-61.

Na terenie gminy trudno jest wyróżnić wieś o zdecydowanie lepszych glebach od innych wsi. Wydaje się jednak, że północna część wsi Pszczonów ma gleby nieco lepsze niż na pozostałym obszarze, gdyż wystepują tutaj dwa dość duże obszary ziem pszennych i dużo gleb żytnich bardzo dobrych.

Należy stwierdzić, że zarówno ukształtowanie terenu jak i jakość gleb na terenie gminy Maków w umiarkowany sposób sprzyjają rozwojowi rolnictwa.

Pierwotnie obszar gminy Maków z wyjątkiem wąskich pasów zalewowych w dolinach cieków wodnych, był pokryty lasami. Szeroki pas podmokłych lasów ciągnął się na południe od Bzury od Łęczycy, aż w okolice Grodziska Mazowieckiego. Do końca XVIII w. lasy jednak w większości zostały wytrzebione, nie tyle pod uprawę rolną, co dla pozyskania drewna, które było podstawowym materiałem budulcowym i opałowym. Naruszenie przez człowieka kruchej równowagi w środowisku, zwłaszcza na słabych glebach, spowodowało zanik lasów w dawnej postaci a powstanie tzw. „borowin", czyli rozległych obszarów pokrytych karłowatą sosną i wrzosem, z których co najwyżej można było pozyskiwać chrust na opał. Ślady tych borowin zachowały się długo w nazwach wsi założonych w późniejszych wiekach pomiędzy Łowiczem a Makowem. Duże obszary dawniej porośnięte lasem, po wycięciu drzew pozostały bez roślinności i zostały opanowane przez piaski wydmowe.[6]

Na mapie pruskiej Gilly`ego wykonanej na początku XIX w. (ok. 1800 r.) okolice Makowa są prawie bezleśne.[7] Lasy zaznaczono tylko miedzy Makowem a Skierniewicami oraz między Świetymi Laskami a Chlebowem. Biorąc pod uwagę pewne niedokładności starej mapy, zaznaczony na niej stan odpowiada w przybliżeniu dzisiejszemu zalesieniu. Na mapie Gilly`ego brak tylko kompleksu lasów położonych pomiedzy Płyćwią, Godzianowem i Makowem, jednak powstał on z zalesień sztucznych dokonanych w latach 1902-1904.[8]

Cały obszar gminy Maków znajduje się w dorzeczu Bzury. Wszystkie cieki wodne płyną z południa w kierunku północnym. Rzeczki na obszarze gminy Maków są małe, niektóre bez nazwy. Dwa największe cieki wodne to Zwierzyniec i Uchanka, obydwa mają obszary źródliskowe na terenie sąsiedniej gminy Godzianów. Charakteryzują się obecnie

---

6 Z. Golonka, Łąki i pastwiska południowo-wschodniej części dorzecza Bzury (powiat skierniewicki), Poznań 1927, s. 34-35.

7 Bibliteka Narodowa w Warszawie [dalej: BN], Zbiory kartograficzne [Dalej: Zb. kart.], Special Karte von Südpreussen...Gilly, sgn. 11753.

8 F. Stolarski, Godzianów. Z życia społecznego i gospodarczego wsi, Łódź 1998, s. 28.

niskim stanem wody, jednak w przeszłości były bardziej zasobne w wodę skoro funkcjonowały na nich młyny. Uchanka płynąca przez Święte Laski i Słomków do Jacochowa ścieśnioną krętą doliną, przy niewielkim spadku wody po nieprzepuszczalnym podłożu tworzy zabagnioną dolinę.[9] Przebycie Zwierzyńca (zwanego w XVI w. Nietrzpiela) w jego dolnym biegu wymagało nawet budowania mostów, na których arcybiskupi pobierali cło mostowe.

[9] Z. Golonka, Łąki..., s. 34-35.

Rozdział II

NAJSTARSZE DZIEJE OSADNICTWA DO 1359 R.

Pierwsze świadectwo dot. osadnictwa na terenie dzisiejszej gminy Maków pochodzi dopiero z 1339 r. i dotyczy samej wsi Maków. W przywileju założenia wsi Arkadia wystawionym przez arcybiskupa Janisława 18 lutego w Łowiczu, wspomniano o drodze biegnącej od wsi Maków./[10] Natomiast najstarszym ocalałym dokumentem historycznym wymieniającym bezpośrednio z nazwy wieś Maków jest przywilej arcybiskupa Janisława pochodzący z roku 1340./[11] Jednak stanowiska archeologiczne zawierające ślady pobytu ludzi w okolicach Makowa pochodzą z bardzo zamierzchłej przeszłości.

Tereny te były penetrowane w okresach przez grupy ludzi docierające z południa w przerwach pomiędzy zlodowaceniami, jednak ślady tych penetracji zostały zatarte przez lodowiec. Najstarszy ślad pobytu ludzi w tych okolicach zachował się w niedalekich Skaratkach (gm. Domaniewice) i jest datowany na okres paleolitu środkowego (ok. 54 tys. lat pne). Odkryto tam kości mamuta z charakterystycznymi śladami nacięć narzędziami kamiennymi. Według archeologów, dorosły mamut został zapędzony przez grupę ludzi na torfowisko, gdzie zatonął pod własnym ciężarem, jednak tusza i część kości zostały wydobyte z mułu./[12]

Ochłodzenie się klimatu jakie potem nastąpiło przez okres 40 tys. lat spowodowało, że tereny Mazowsza pozostały bezludne. Dopiero

---

[10] Archiwum Kapituły Łowickiej w Łowiczu [dalej: AKŁW], Księgi przywilejów, sgn. MS-28, k. 49-51.

[11] Visitationes bonorum archiepiscopatus Gnesnensis saeculi XVI, Wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920, s. 160. [dalej: UVG]

[12] W. Chmielewski, W. Hensel, Paleolit i mezolit, [w] Prahistoria ziem polskich, red. W. Hensel, Wrocław 1975, t. I, s. 48 i 102.

w okresie neolitu pojawiają się niewielkie grupy ludności, jednak stanowiska archeologiczne jakie odkryto, wskazują na brak stałego osadnictwa i penetracyjny charakter działalności. Archeolodzy słusznie zauważają, że nie odkryto miejsc obróbki narzędzi, a odnalezione narzędzia krzemienne i kamienne były wykonane z surowców nie występujących na tutejszym terenie, a więc przyniesione z odległych terenów o stabilniejszym osadnictwie. Klasycznym tego przykładem jest znalezisko mezolityczne z Janisławic (gm. Głuchów), gdzie odkryto grób z bogatym wyposażeniem. Większość narzędzi tam znaleziona była wykonana z górnoastrackiego krzemienia czekoladowego./[13]

W okresie neolitu (4400 - 1800 r. pne.) nastąpiły poważne zmiany w życiu ludności, gdyż na ziemiach polskich pojawiły się już początki prymitywnego rolnictwa w postaci najpierw hodowli zwierząt, później uprawy roślin. Duże zabagnienie terenu i nienajlepsze gleby zachodniego Mazowsza nie zachęcały jednak do zajęć rolniczych, toteż sytuacja na terenach na zachód od Wisły i na północ od Pilicy nie zmieniła się. Ludzie pojawiali się tutaj sporadycznie, głównie byli to myśliwi i rybacy, a więc nie było stałego osadnictwa. Znalezisko archeologiczne z tego okresu odkryto w pobliskim Dzierzgowie (gm. Nieborów), a były to kamienne groty do strzał i drobne narzędzia krzemienne./[14]

W epoce brązu (1800 - 650 r. pne) na zachodnim Mazowszu pojawiło się już osadnictwo okresowe związane z uprawą roli. Grupy ludności zajmowały i eksploatowały pewne obszary lepszych gruntów, a po ich wyjałowieniu przenosiły się w inne miejsca. Z okresu ok. 1000 - 800 lat pne. pochodzą ślady cmentarzyska w Woli Makowskiej./[15]

W początkach epoki żelaza tj. w okresie halsztackim (650 - 400 r. pne) i lateńskim (400 r. pne - 25 r. ne.) osadnictwo powoli się stabilizowało. Osady zwłaszcza położone w pobliżu rzek funkcjonowały coraz dłużej. Z okresu lateńskiego w Makowie odkryto popielnice i inne naczynia o charakterze kultowym./[16]

W okresie wpływów rzymskich, które na zachodnim Mazowszu musiały być znaczne, o czym świadczą liczne znaleziska monet rzymskich, m.in. z Wólki Łasieckiej (gm. Bolimów), Skierniewic-Rudy, czy

---

[13] M. Chmielewska, Grób tardenoaski w Janisławicach, pow. Skierniewice, „Wiadomości Archeologiczne", 1954, t. XX, z. 1, s. 23-48.

[14] Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie [dalej: PMA Wa], Karty stanowisk archeologicznych [dalej: Karty], Dzierzgów - pow. Łowicz, sgn. II/2953.

[15] Z. Kaszewski, Kultura łużycka w Polsce środkowej, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", 1975, nr 22, s. 136-137.

[16] PMA Wa, Karty, Maków pow. Skierniewice, sgn. III/1579; M, Gądzikiewicz, Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych, „Wiadomości Archeologiczne", 1954, t. XX, s. 139-144.

Jeżowa,[17] upowszechniło się użycie żelaza w życiu codziennym, najpierw w formie broni, później narzędzi. Żelazo nie pochodziło już tylko z importu z odległych terenów, ale w dużej części z miejscowego ośrodka mazowieckiego położonego na południe od Puszczy Kampinoskiej.

Trudne warunki glebowe i podmokły teren zachodniego Mazowsza od pierwszych wieków naszej ery, do okresu wczesnego średniowiecza, w konsekwencji powodowały małą gęstość zaludnienia tych terenów, zwłaszcza w dorzeczu Bzury. Osadnictwo było co prawda już stałe, jednak najczęściej jednodworcze. Pojedyńcze osady typu „zagroda" funkcjonujące na prawie polskim były najbardziej typową formą osadnictwa na tych terenach.[18]

Podzielone są zdania historyków co do czasu, w którym Mazowsze zostało przyłączone do Państwa Polan. Pomijając skrajne opinie, najbliższe prawdy wydaje się być stanowisko H. Łowmiańskiego, który uważał, że przyłączenie odbyło się etapami, a jako pierwsze zostały przyłączone tereny Mazowsza leżące na lewym brzegu Wisły.[19] Początkowo inkorporacja ta nie wpłynęła w jakiś istotny sposób na rozwój gospodarczy czy ludnościowy tych terenów. Po przyłączeniu Mazowsza płockiego nowi władcy zwracali uwagę przede wszystkim na tereny na wschód od Wisły, o wiele gęściej zaludnione i rozwinięte. Również szlaki komunikacyjne na wschodnie Mazowsze przebiegały bardziej na północy, łącząc kujawski Włocławek z Płockiem.

Pierwsza wiadomość o przynależności kasztelanii łowickiej do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego pochodzi z 7 lipca 1136 r. z bulli papieża Innocentego II.[20] W dokumencie tym nie określa się jednak ani zasięgu kasztelanii, ani nie wymienia się poza Łowiczem żadnych innych miejscowości. Z treści wynika tylko, że był to teren słabo zagospodarowany, gdyż wspomniano o puszczach i dochodach z polowania.

W okresie rozbicia dzielnicowego interesujące nas tereny należą do dzielnicy mazowieckiej, a od 1313 r. w okresie jej rozbicia na trzy dzielnice, wchodzą w skład księstwa rawskiego należącego do księcia Ziemowita II. Po zjednoczeniu części ziem polskich przez króla Władysława Łokietka, który w 1320 r. koronuje się na króla Polski, Mazowsze pozostaje odrębnym księstwem, a dzisiejsza gmina Maków leży na jego peryferiach w pobliżu granicy z Koroną przebiegającą w okolicach Głowna.

---

17 S. Kubiak, Znaleziska monet rzymskich z Mazowsza i Podlasia, Wrocław 1979, s. 65.

18 K. Nowiński, Uwagi na temat osadnictwa w okresach późnolateńskim i rzym-skim w dorzeczu Bzury, „Wiadomości Archeologiczne" 1970, t. XXXV,m z. 1, s. 7.

19 H. Łowmiański, Początki Polski, Warszawa 1973, t. V, s. 490.

20 Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie [dalej: AAGN], Zbiór dokumentów pergaminowych, sgn. 1.

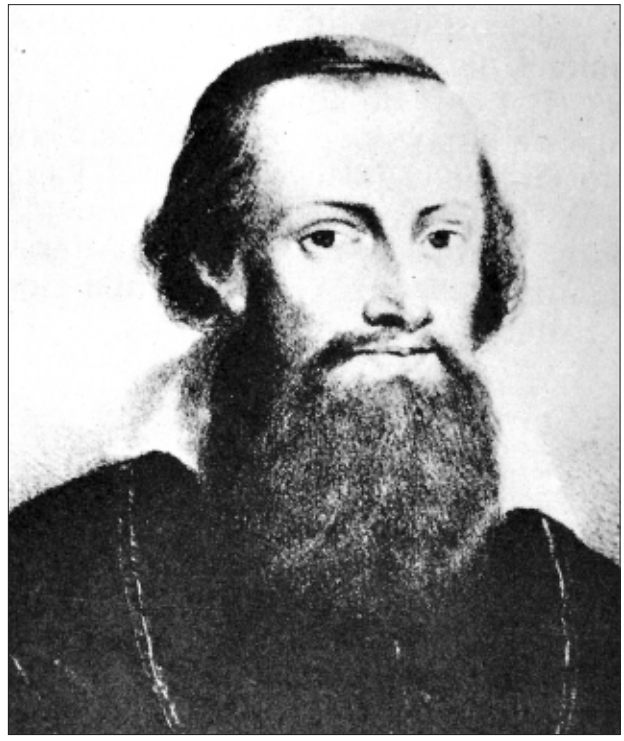

Arcybiskup gnieźnieński Janisław (1318-1341 r.)
(Fot. Galeria Seminarium Duch. w Warszawie).

Najstarszym śladem osadnictwa na terenie gminy Maków jest wspomniany wyżej dokument wystawiony przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Janisława z 18 lutego 1339 r., który dotyczy założenia wsi Łupia (dziś Arkadia) koło Łowicza. W dokumencie tym, w opisie terenu włączanego do przyszłej wsi, wspomniano o drodze prowadzącej z Makowa do Łowicza. Wynika z powyższego, że wieś Maków już wtedy istniała i musiała być założona znacznie wcześniej.

Kolejny ślad osadnictwa to regestr dokumentu arcybiskupa gnieźnieńskiego Janisława z 1340 r. lokującego na niemieckim prawie średzkim wieś Nowaki. Arcybiskup obszar wsi określa jako położony na brzegu rzeki Płyćwia. Ustanawia we wsi sołectwo, które nadaje Marcinowi wraz z 9 łanami wolnymi, prawem założenia własnej karczmy, sadzawki i wypalania wapna oraz przyznaje mu co trzeci denar z kar sądowych. Sołtys może także zbudować młyn na rzece, do czego arcybiskup obiecuje mu wsparcie ze swej strony.[21]

[21] UVG, s. 160.

Z roku 1353 zachował się podobny regestr dokumentu, mocą którego arcybiskup gnieźnieński Jarosław ze Skotnik założył wieś Krężce. Określono w tym dokumencie, że wieś powstanie w okręgu łowickim na miejscu zarośli zwanych Krężce, a więc jest to lokacja „na surowym korzeniu". Osiadającym w tej wsi braciom rodzonym Mirosławowi, Milkonowi i Jerzemu oraz „innym, którzy w tej wsi osiądą" arcybiskup nadał 8 lat wolnych, po upływie których mieli razem solidarnie płacić rocznie 4 grzywny czynszu, licząc po 48 groszy obiegowej monety na jedną grzywnę. Mieli również oddawać dziesięcinę wzorem innych sąsiednich wsi.[22]

Z 1357 r. zachował się regestr dokumentu, mocą którego tenże arcybiskup założył na prawie średzkim wieś Płyćwia na terenie zarośli zwanych Zagroby, położonych pomiędzy wsiami: Godzianów i Kawęczyn od południa, Chlebów od zachodu, a Maków, Słomków i Pszczonów od północy.[23] Z powyższego wynika, że Słomków i Pszczonów musiały być lokowane przed tym rokiem.

Najstarszy okres dziejów osadnictwa na terenie kasztelanii łowckiej zamyka bardzo ważny dokument wystawiony 19 maja 1359 r. w Skierniewicach przez księcia mazowieckiego Ziemowita III, dla arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława. Książę potwierdza w nim prawa arcybiskupstwa do kasztelanii łowickiej, jednak zastrzega sobie książęcą władzę zwierzchnią nad kasztelanią, której symbolem ma być czynsz jaki arcybiskupi mieli corocznie wnosić z tytułu posiadania tejże kasztelanii do skarbu księcia. Czynsz książę ustalił w symbolicznej wysokości jednej grzywny złota. Dla naszych badań nad osadnictwem okolic Makowa dokument ten ma fundamentalne znaczenie, gdyż wylicza prawie wszystkie wsie znajdujące się w dobrach łowickich. Na terenie dzisiejszej gminy Maków jako istniejące wymieniono wsie: Jacochów (Iaczachovo), Słomków (Sloncovo), Pszczonów (Pczonow), Maków (Macow), Krężce (Criszcze) i Dąbrowice (Dambrovicze).[24] Dokument ten nie jest jednak pełny gdyż pomija szereg miejscowości. Na terenie dzisiejszej gminy Maków nie wspomina o lokowanej w 1340 r. wsi Nowaki, jest to zresztą charakterystyczne i dla innych rejonów.

Powyższe skąpe dane zawarte w czterech dokumentach w powiązaniu z danymi dot. sąsiednich terenów pozwalają wysnuć przypuszczenie, że proces intensywniejszego osadnictwa w południowej części dóbr łowickich, rozpoczął się od początku lat trzydziestych XIV w. w czasach rządów

[22] Tamże, s. 156.

[23] Tamże, s. 165.

[24] Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, Wyd. I. Zakrzewski, F. Piekosiński, Poznań 1877-1908, t. III, nr 1404. [dalej: KDW]

arcybiskupa Janisława, a później był on kontynuowany z jeszcze większym natężeniem przez jego następcę arcybiskupa Jarosława ze Skotnik.

Do 1330 r. nieliczne wsie lokowane na prawie polskim zajmowały niewielkie „wyspy" wśród rozległych lasów i grupowały się w dwóch skupiskach w okolicach Łowicza i Skierniewic, rozdzielone szerokim pasem podmokłych, zupełnie niezagospodarowanych lasów. Wystarczy wspomnieć, że w latach 1330-1359 w okolicach dzisiejszej gminy Maków, a poza jej terenem lokowano, bądź przeniesiono z prawa polskiego na niemieckie wsie: Janisławice, Byczki, Lipce, Chruślin, Drzewce, Płyćwia, Mokra, Chlebów i Czatolin.

Osady lokowane w XIV w. były już wsiami, czyli wyższą formą osadnictwa. Nie były to już „dziedziny" (haereditates), bądź „dwory" (curia), a więc punkty osadnicze o bliżej nieokreślonym obszarze i organizacji, bez ustalonych granic w terenie, lecz jednostki mające swą władzę feudalną sołtysa (scultetus) lub wójta (advocatus), zresztą nazwy te często używano zamiennie. Wsie miały ustalony obszar i układ zabudowań. Na ustalonym obszarze ich mieszkańcy mogli prowadzić ustaloną z panem feudalnym działalność gospodarczą. Ich organizacja na prawie niemieckim w przeciwieństwie do większości wsi szlacheckich stanowiła wyższą formę organizacyjną.

Próba rekonstrukcji wyglądu wsi po jej lokacji jest trudna do przeprowadzenia, gdyż w większości nie dysponujemy aktami lokacyjnymi tylko ich regestrami (streszczeniami sporządzonymi kilkaset lat później), które podkreślały tylko rzeczy najistotniejsze, a więc głównie obowiązki mieszkańców wobec pana feudalnego. Niemniej można stwierdzić, że każda wieś lokowana na prawie niemieckim miała w swym centrum w najdogodniejszym miejscu, zwykle w pobliżu rzeki lub innego zbiornika wodnego niezbędnego do pojenia inwentarza, tzw. „niwę domową", którą zwykle dzielono na tyle działek ilu miało być osadników, a działki najczęściej przydzielano drogą losowania. Zabudowania wsi były zwarte, zagrody łączono płotami tworząc w środku zamknięty obszar umożliwiający przetrzymywanie inwentarza w nocy.

Pola uprawne dzielono na trzy niwy i każdy osadnik miał działki w każdej niwie, co umożliwiało prowadzenie trójpolówki, która była regułą w każdej wsi lokowanej na prawie niemieckim. Istniał przymus uprawy i na każdym polu siano kolejno: zboże ozime, na drugi rok zboże jare, a na trzeci rok działka leżała ugorem i co najwyżej wypasano na niej bydło. Łąki nie były traktowane jako grunt z którego obowiązywały powinności feudalne, lecz uważano je jako dodatek do ziemi ornej.

Nie zachowały się wiadomości o istniejących folwarkach, jednak za takie można uważać gospodarstwa sołtysów o wiele rozleglejsze od gospodarstw chłopskich.

Obsługę handlową ludności prowadziły karczmy istniejące prawie przy każdej wsi. O karczmie takiej wspomina przywilej lokacyjny wsi Nowaki z 1340 r.[25] Najbliższy terenów gminy Maków w pierwszej połowie XIV w. był targ w Łowiczu, który był położony bliżej niż targ w Jeżowie, znany już co najmniej od 1239 r.[26] Targ skierniewicki, który objął swoim zasięgiem prawie cały obszar gminy Maków, powstał najprawdopodobniej dopiero w końcu XIV w.

Kwestia obsługi handlowej wsi lokowanych na prawie niemieckim była bardzo ważna dla ich rozwoju gospodarczego. Chłopi musieli mieć możliwość zbytu nadwyżek zboża czy zwierząt gospodarskich, aby zdobyć pieniądze na opłacenie czynszu feudalnego oraz zakup niezbędnych narzędzi i produktów, a zwłaszcza soli. Możliwości techniczne ówczesnych wozów i zaprzęgów ograniczały zasięg targu do 15 km t.j. odległości którą chłop mógł pokonać jednego dnia tam i z powrotem.

Chłopi najprawdopodobniej zajmowali się obok uprawy roli także najprostszymi gałęziami rzemiosła, jednak zachowane dokumenty nic o tym nie wspominają, poza wymienionym w przywileju lokacyjnym wsi Nowaki zezwoleniem arcybiskupa dla sołtysa na założenie młyna wodnego oraz na wypalanie wapna.[27] W każdym razie jeśli rzemiosło uprawiano, to nie miało ono charakteru towarowego i wykonywano je na własny użytek.

Do 1359 r. brak jest poświadczonych danych o istnieniu na terenie gminy Maków kościołów. Wprawdzie opracowania kościelne erygowanie parafii w Makowie i Pszczonowie datują na XIII w.,[28] jednak są to twierdzenia nie oparte na żadnych źródłach. W przywileju założenia wsi Krężce z 1353 r. wspomniano, że jej mieszkańcy wzorem innych wsi mają oddawać dziesięcinę, nie określono jednak komu: arcybiskupowi razem z czynszem czy proboszczowi.[29]

Generalnie można stwierdzić, że do 1359 r. na terenie dzisiejszej gminy Maków ukształtowała się już podstawowa sieć osadnicza, chociaż większość jej obszaru pokrywały jeszcze lasy.

---

25 UVG, s. 160.

26 K. Maleczyński, Najstarsze targi w Polsce i ich stosunek do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim, „Studia nad Historią Prawa Polskiego", 1926, t. X, z. 1, s. 192.

27 UVG, s. 160.

28 Rocznik Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1958, s. 319 i 425.

29 UVG, s. 156.

Rozdział III

DZIEJE OSADNICTWA W PÓŹNYM ŚREDNIOWIECZU DO 1511 R.

Okres schyłkowy średniowiecza był bardzo ważny w dziejach Mazowsza zachodniego. Książęta mazowieccy co prawda uznali prawa arcybiskupstwa gnieźnieńskiego do kasztelanii łowickiej, co potwierdził wspomnianym wyżej dokumentem z 19 maja 1359 r. książę Ziemowit III, jednak zazdrośnie patrzyli na prężny rozwój osadnictwa w kasztelanii łowickiej, zwłaszcza że wsi należących do nich ubywało w wyniku nadań dla rycerstwa.

Znaczną zmianę w położeniu dóbr łowickich przyniosła śmierć króla Kazimierza Wielkiego w dniu 5 listopada 1370 r. Książę mazowiecki Ziemowit III przyłączył wtedy do swej dzielnicy ziemię płocką i zakroczymską będącą w posiadaniu króla Polski i stał się z lennika samodzielnym władcą dużej dzielnicy. Poczuł się na tyle silny, że zdecydował się podjąć samodzielną politykę w różnych dziedzinach.

Tymczasem ambitny i przedsiębiorczy arcybiskup Jarosław ze Skotnik, pewien poparcia nowego króla Ludwika Wegierskiego, któremu oddał znaczne usługi, rozpoczął szerokie działania gospodarcze i polityczne na Mazowszu, toteż wkrótce doszło do konfliktu.

W 1374 r. doszło do szerokiej akcji księcia Ziemowita III przeciwko arcybiskupowi i biskupowi poznańskiemu. Na wsie kasztelanii łowickiej według opinii współczesnych kronikarzy, z namowy księcia najechało rycerstwo mazowieckie. Wydaje się jednak, że szczególne namowy nie były potrzebne, bowiem uboga posiadająca rozdrobnione działy szlachta mazowiecka, podobnie jak książę z zawiścią patrzyła na rozległe dobrze zagospodarowane dobra kościelne.

Z dokumentu arcybiskupa Jarosława 15 lutego 1374 r. wynika, że w czasie najazdu, który szeroką falą przyszedł od strony Rawy, w części

dóbr kasztelanii łowickiej położonej na południe od Łowicza zniszczono i splądrowano 15 wsi. Z terenu gminy Maków jako zniszczone wymieniono Krężce, Jacochów i Wolę Makowską.[30] Zniszczenia polegały na paleniu domostw, rabunku zwierząt gospodarskich i przesiedlaniu chłopów wraz z rodzinami do dóbr książęcych w Rawie, Starej Rawie, Sochaczewie i Regnowie. Wkrótce książę Ziemowit III musiał zaniechać akcji i obłożony klątwą kościelną wynagrodził arcybiskupowi poniesione szkody.

Nieporozumienia jednak trwały nadal również w czasie panowania księcia Ziemowita IV. Zwłaszcza okazją do kolejnych najazdów i łupistw była śmierć kolejnych arcybiskupów. Dopiero w 1423 r. książę Ziemowit IV wystawił dokument w którym oficjalnie zobowiązał się nie zajmować dóbr łowickich w czasie wakansu na stolicy arcybiskupiej.[31]

Kolejne ważne dla zachodniego Mazowsza wydarzenia zaszły w 1462 r., kiedy zmarło dwóch ostatnich władców księstwa płockiego. W dniu 1 stycznia zmarł książę Ziemowit VI, a w nocy z 26 na 27 lutego książę Władysław II.[32] Nie zważając na działania innych pretendentów do opuszczonych ziem, król Kazimierz Jagiellończyk przybył 7 grudnia 1462 r. do Rawy, gdzie wystawił odpowiedni przywilej wcielający ziemię rawską do Korony.[33] Z ziem gostynińskiej i rawskiej utworzono województwo rawskie z siedzibą w Rawie, a ustrój przyłączonych ziem zrównano z Koroną. w 1476 r. do województwa rawskiego włączono ziemię sochaczewską.[34] Odtąd aż do rozbiorów obszar gminy Maków był zaliczany do województwa rawskiego i powiatu rawskiego.

Z chwilą przyłączenia do Korony ziemi rawskiej i gostynińskiej podobnej inkorporacji uległa także część ziemi sochaczewskiej zaliczana do dóbr łowickich. W 3 lutego 1463 r. arcybiskup Jan Odrowąż ze Sprowy uzyskał dokument zwalniający go od wszelkiej podległości feudalnej wobec książąt mazowieckich i związanej z tym rocznej opłaty grzywny złota.[35]

Opierając się na danych z dokumentu księcia mazowieckiego Ziemowita III wystawionego 19 maja 1359 r. należy wyciągnąć wniosek, że zmiany w sieci osadnictwa dzisiejszej gminy Maków jakie nastąpiły po tej dacie, były już niewielkie.

W latach 1359-1511 sieć osadnicza gminy Maków powiększyła się tylko o jedną wieś. W dniu 24 sierpnia 1365 r. w Łowiczu arcybiskup Jaro-

30 KDW, t. III, nr 1697.

31 AAGN, Dok. perg., sgn. 1195.

32 Monumenta Poloniae Historica, Wyd. A. Bielowski, Lwów 1888, t. V s. 445 i 447.

33 Iura Masoviae terrestria, Wyd. i opr. J. Sawicki, Warszawa 1972, t. I, nr 110.

34 Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego, Wyd. T. J. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 233.

35 AAGN, Dok. perg., sgn. 484.

sław ze Skotnik wystawił dokument w którym stwierdził, że dla ulepszenia i zreformowania gospodarki w dobrach łowickich w zaroślach pomiedzy wsiami: Maków, Stachlew, Sierakowice i Mokra, lokował nową wieś zwaną Pawłowice. Nowej wsi nadał niemieckie prawo średzkie za zgodą prałatów i kanoników kapituły gnieźnieńskiej. Sołectwo w założonej wsi sprzedał Krzysztofowi synowi Bogusza, z prawem dziedziczenia przez jego legalnych nastąpców. Sołectwo uposażono w dwa łany ziemi wolnej, natomiast 12 łanów miało być przydzielone chłopom na czynsz. Do sołtysa miało też należeć $^1/_3$ dochodów z karczmy, od zagrodników i z kar sądowych.

Chłopi otrzymali 8 lat wolnych od powinności feudalnych po upływie których mieli płacić czynsz z łanu po fertonie groszy praskich i oddawać daninę zbożową po korcu żyta i owsa i po dwie miary pszenicy i jęczmienia, a także dziesięcinę. Sołtys ze swych łanów miał oddawać dziesięcinę snopową na pole rektora kościoła w Skierniewicach, gdzie słuchał Mszy Św. i przystępował do sakramentów koscielnych. Został również zobowiązany do służby na rzecz arcybiskupa, tak jak inni okoliczni sołtysi.[36] Z biegiem lat wieś przyjęła najpierw nazwę Wola Krzyszkowa (od imienia sołtysa), a później Wola Makowska.

W drugiej połowie XIV i w pierwszej połowie XV w. ujednolicono system zarządzania wsiami, nadając prawo niemieckie tym wsiom, które jeszcze rządziły się prawem polskim.

W dniu 28 lutego 1366 r. arcybiskup Jarosław przeniósł wieś Pszczonów z prawa polskiego na niemieckie prawo średzkie. Granica wsi pozostała bez zmian. Sołectwo arcybiskup sprzedał za zgodą kapituły gnieźnieńskiej Tomaszowi synowi Wojciecha z prawem dziedziczenia przez jego legalnych następców. Uposażenie sołectwa określono na 3 łany wolne oraz $^1/_3$ dochodów z karczmy, od zagrodników i rzemieślników. Sołtys miał też prawo do połowy dochodów z młyna.

Chłopi otrzymali dwa lata wolne od powinności feudalnych po upływie których mieli oddawać czynsz i daninę zbożową w takiej wysokości jak chłopi w Woli Makowskiej.[37]

W roku 1436 arcybiskup Wincenty potwierdził przywilej sołecki z uposażeniem 2 łanów wolnych, we wsi Jacochów braciom Piotrowi, Maciejowi i Wawrzyńcowi, a więc najprawdopodobniej synom poprzedniego sołtysa.[38] Jest to charakterystyczne zjawisko. Rozpoczyna się już proces rozdrabniania sołectw, który pod koniec XV w. stanie się pro-

[36] UVG, s. 162-163.

[37] Czterdzieści cztery nie drukowane dokumenty arcybiskupa Jarosława z lat 1343-1372, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne:, 1986, t. LII,s. 242-243.

[38] UVG, s. 105.

blemem. Zarząd dóbr łowickich zacznie zauważać, że kilku posiadaczy sołectwa nie będzie w stanie podołać obwiązkom wymaganym od sołtysów. W 1439 r. potwierdzenie przywileju sołtysa w Dąbrowicach wystawił arcybiskup Wincenty Kot z Dębna. Poza dwoma łanami wolnymi sołtys otrzymał prawo do posiadania młyna w lesie zwanym Korab na rzece Nietrzpiela (dziś Zwierzyniec).[39]

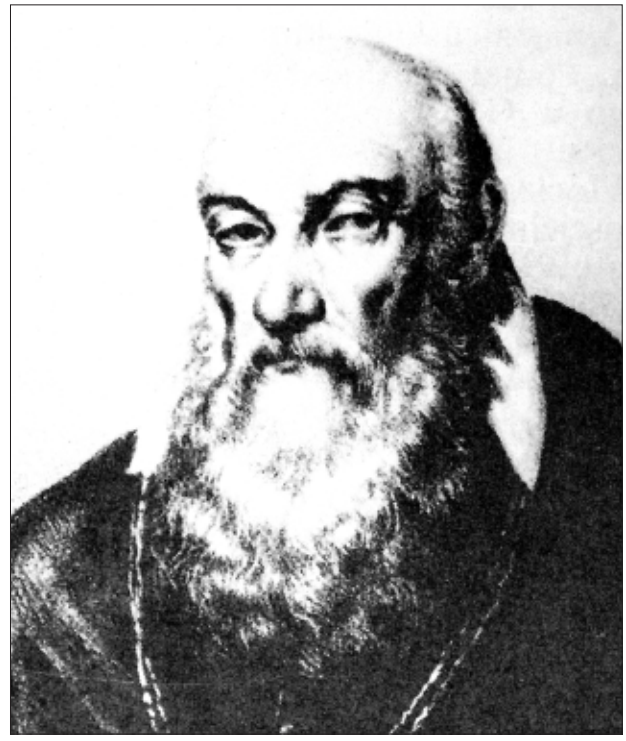

Arcybiskup gnieźnieński Jarosław ze Skotnik (1341-1373 r.).
(Fot. Galeria Seminarium Duch. w Warszawie).

W 1441 r. arcybiskup Wincenty Kot założył wójtostwo w Makowie, które uposażył w 10 łanów ziemi wolnych od czynszu oraz $^1/_3$ dochodów z karczmy i od rzemieślników. Wójt otrzymał prawo założenia stawu rybnego obok łąki Stanisława Niedziełkowicza, chłopa zamieszkałego w Makowie. Obok stawu sołtys mógł też założyć młyn i zająć część lasu leżącego nad rzeką.

[39] Tamże, s. 105.

Arcybiskup gnieźnieński Wincenty Kot z Dębna (1395-1448 r.)
(Fot. Galeria Seminarium Duch. w Warszawie).

Wójt otrzymał prawo sądzenia spraw kryminalnych w przypadkach większych i mniejszych oraz prawo do $^1/_3$ opłat sądowych. Z posiadanych gruntów był obowiązany oddawać dziesięcinę pieniężną w kwocie jednej kopy groszy, do kościoła w Makowie. Chłopi z Makowa do miejscowego kościoła mieli oddawać meszne po 3 korce żyta i 3 korce owsa z łanu, natomiast z racji czynszu feudalnego oddawali arcybiskupowi z łanu po jednej grzywnie liczącej 48 groszy w obiegowej monecie i po 15 korców owsa.[40]

Ostatni przywilej sołecki z tego okresu jest znany z 1456 r., kiedy arcybiskup Jan Odrowąż ze Sprowy odnowił sołectwo w Woli Makowskiej. Przywilej podobny w treści do innych tego typu dokumentów nazywa wieś Wolą Krzyszkową oraz wymienia szereg nazwisk mieszkańców (Mikołaj Msztyn, Maciej Ganek, Piotr Januszewicz, Bolesta, Gedko, Pabian i Maciej Goldinowicz).[41]

[40] Tamże, s. 152.

[41] Tamże, s. 160-161.

Z 1381 r. zachował się regestr przywileju w którym arcybiskup Jan Suchywilk nadał Dromkowi łowczemu ze Słomkowa dwa łany ziemi pomiędzy Makowem i Słomkowem oraz młyn Płyćwia, zastrzegając dla siebie tylko dziesięcinę. Najprawdopodobniej ówże Dromko był sołtysem w Słomkowie, gdyż w dalszej części zapisu określa się obowiązki sołtysa i chłopów wobec arcybiskupa, zresztą podobne jak w innych wsiach.[42]

Mimo iż nadal nie posiadamy dokładniejszych danych o areale gruntów w poszczególnych wsiach, widoczny jest szybki rozwój gospodarki rolnej. W wystawionych przywilejach wspomina się o karczowaniu nowych gruntów pod uprawę oraz o wykorzystaniu łąk i wypasie bydła w lasach.

Na większości cieków wodnych funkcjonowały młyny, zakładano sadzawki rybne, w Pszczonowie i Makowie wspomina się o rzemieślnikach: szewcach, rzeźnikach i kowalach. Ogólnie jednak na tutejszym terenie nie było tradycji rzemieślniczych, gdyż ta gałąź gospodarki od połowy XV w. była ograniczana przywilejami miejskimi Skierniewic. W przywileju arcybiskupa Jana z 1465 r. wydanego dla miasta określono wręcz, że w okolicznych wsiach nie będzie wolno osiedlać się rzemieślnikom, a ci którzy już tam są, „powinni osiedlić się w uprzywilejowanym mieście Skierniewice i tam ciesząc się wolnościami powinni żyć i pracować".[43]

W obsłudze handlowej terenu gminy Maków stopniowo coraz większego znaczenia nabierał targ w Skierniewicach, z powodu bliskości dojazdu. Pierwsza wiadomość o tym targu pochodzi z przywileju lokacyjnego miasta w Skierniewicach wystawionego 19 lutego 1457 r. W treści dokumentu wystawca zaznaczył jednak, że tamtejszy targ „od najdawniejszych czasów jest utrzymany i uczęszczany".[44] Nie jest to precyzyjny zapis, ale można przyjąć, że targ skierniewicki istniał co najmniej od końca XIV w.

Prawie w każdej wsi funkcjonowała jedna lub kilka karczem, które poza obsługą przejezdnych, zajmowały się zaopatrzeniem ludności w podstawowe produkty, głównie sól, bez której ówczesne gospodarstwa nie mogły funkcjonować. Niektóre z tych karczem warzyły piwo, a wszystkie prowadziły jego wyszynk.

Kościoły parafialne na terenie gminy Maków funkcjonowały dwa: w Makowie i Pszczonowie. O kościele w Pszczonowie nie posiadamy bliższych wiadomości. Wprawdzie opracowania kościelne podają, że kościół w Pszczonowie istniał już w 1366 r.,[45] jednak dokument na który

---

42 Tamże, s. 159.

43 Tamże, s. 135.

44 Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Dokument pergaminowy, sgn. 3549.

45 Rocznik Archidiecezji..., s. 319.

się tam powołano o kościele nic nie wspomina, a zobowiązuje tylko miejscowego sołtysa do oddawania dziesięciny „rectori ecclesie ubi divina audiet et percipiet sacramenta", a więc rektorowi tego kościoła gdzie słucha mszy św. i otrzymuje sakramenty.[46]

Dwa opracowania zgodnie przypisują fundację kościoła murowanego arcybiskupowi Jakubowi z Sienna.[47] Nie ma zdecydowanych dowodów aby zaprzeczyć tej wiadomości, jednak nasuwają się pewne wątpliwości, zwłaszcza gdy się weźmie pod uwagę fakt, że Jakub z Sienna dzierżył arcybiskupstwo tylko 6 lat i w tym czasie zdążył wybudować kościół w Skierniewicach (zresztą drewniany), a skrupulatny J. Korytkowski autor wyczerpujących żywotów arcybiskupów, ani słowem nie wspomina o pszczonowskiej fundacji. Wydaje się, że informacja ta opiera się na niepewnej wiadomości, której podstawą jest stara tablica żelazna zachowana w dawnym budynku kościoła, na której napis głosił, że kościół pszczonowski był wybudowany w czasach króla Kazimierza Jagiellończyka około 1444 r.[48]

Wymieniono w opisie parafii z 1520 r. iż ówczesny proboszcz Stanisław z Szamowa został mianowany na to stanowisko przez arcybiskupa Jakuba z Sienna, a więc przed 1480 r.[49] Z 1448 r. zachowała się wiadomość z akt Uniwersytetu Jagiellońskiego o wpisaniu do katalogu studentów Stanisława syna Jana z Pszczonowa.[50] Wiadomo również, że w 1511 r. proboszcz tego kościoła pobierał dziesięcinę snopową od chłopów z Jacochowa.[51] Ponieważ w latach późniejszych Jacochów należał do parafii pszczonowskiej, można wnioskować, że parafia ta powstała znacznie wcześniej i funkcjonowała przynajmniej od połowy XV w.

Parafia w Makowie mogła mieć znacznie starszą metrykę, skoro 9 lipca 1446 r. dokumentem wystawionym w Skierniewicach, arcybiskup Wincenty Kot z Dębna, potwierdził proboszczowi Piotrowi jego prawa do probostwa w Makowie, ze wszystkimi przynależnymi od dawna beneficjami, daninami i dziesięcinami.

Potwierdzono, że okręg parafialny obejmuje wsie: Maków, Wola Krzyszkowa (dziś Wola Makowska), Stachlew, Słomków, [Święte] Laski, Krężce, Święte [Nowaki] i Dąbrowice.

---

46 Czterdzieści cztery..., s. 242-243.

47 M. Stefanowski, Na marginesie katalogu Archidiecezji Warszawskiej z 1935 r., „Stud. Theol. Vars.", 1992, R. 30, nr 1, s. 208.

48 AGAD, Zbiór Branickich z Suchej [dalej. Zb. Bran.], Wykaz miejscowości w których exystuią kościoły, sgn. 339/431, k. 533.

49 J. Wieteska, Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r., Warszawa 1971, s. 33.

50 Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508, Wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków 2004, t. I, s. 219.

51 UVG, s. 105-106

W Makowie do proboszcza należał plac z domem i ogrodem przy kościele, drugi plac obok drogi prowadzącej do Woli Makowskiej między drogą i polem Andrzeja Muterki. Dalej należał łan ziemi z lasem i przyległą łąką, tak długi jak długie było pole wójta położone obok za miedzą. Należała do proboszcza także sadzawka z młynem na rzece Płyćwi obok wsi Święte Laski, wraz z polem dla młynarza.

Bogate było uposażenie w dziesięciny snopowe ze wszytkich wsi w parafii od chłopów i sołtysów, z wyjątkiem wójta w Makowie, który oddawał dziesięcinę pieniężną w wysokości 60 gr. Poza parafią proboszcz pobierał jeszcze dziesięciny od chłopów ze Strobowa i Dąbrowic szlacheckich w parafii Żelazna.[52] Uposażenie to potwierdzono w opisie wsi z 1511 r.[53]

Dokumentem wystawionym 7 kwietnia 1491 r. w Łowiczu, arcybiskup Zbigniew Oleśnicki przeznaczył parafię w Makowie na uposażenie prałata kapituły łowickiej - dziekana w Łowiczu.[54]

[52] Joannis de Lasko. Liber beneficiorum, Wyd. J. Łukowski, Gniezno 1881, t. II, s. 277-281.

[53] UVG, s. 1555.

[54] AKŁW, Ks. przyw., sgn. MS-28, k. 116.

Rozdział IV

LATA ROZKWITU GOSPODARKI (1511-1655)

Z roku 1511 pochodzi bardzo ważny dokument dotyczący stanu osadnictwa w dobrach łowickich arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, a był to spis dochodów jakie z poszczególnych wsi osiągał arcybiskup. Wykonawcą opisu z polecenia arcybiskupa Jana Łaskiego, był Klemens Busieński, ekonom kapituły gnieźnieńskiej.

Wszystkie wsie arcybiskupie położone w ziemi rawskiej, w rejestrach Skarbu Koronnego były zaliczane do klucza skierniewickiego (clavis Squiernieviczensis).[55] Z opisu z 1511 r. wynika jednak, że dla wewnętrznych potrzeb gospodarczych wsie te dzieliły się na klucz skierniewicki oraz dwie prokuracje wiejskie (procuratia villarum) w Słupi i Michowicach.

Wsie gminy Maków w większości wchodziły w skład klucza skierniewickiego, poza Pszczonowem i Jacochowem należącymi do klucza łyszkowickiego. Stan poszczególnych wsi przedstawiał się następująco:

1. DĄBROWICE:

Wieś ma 12 łanów i 2 działy, wszystkie grunty znajdują się w uprawie w dwóch polach, mają też niewielkie przydatki nie nadające się na grunty orne. Płacą czynszu po 18 gr. i porębu po 9 gr. Sepu zboża nie dają. Wiecowe dają razem z wsią Krężce, z którą są na jednym prawie. Łąk nie mają podobnie jak lasu.

[55] AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, Regestry podatkowe woj. rawskiego 1534-1590, sgn. I/49, k. 20-22.

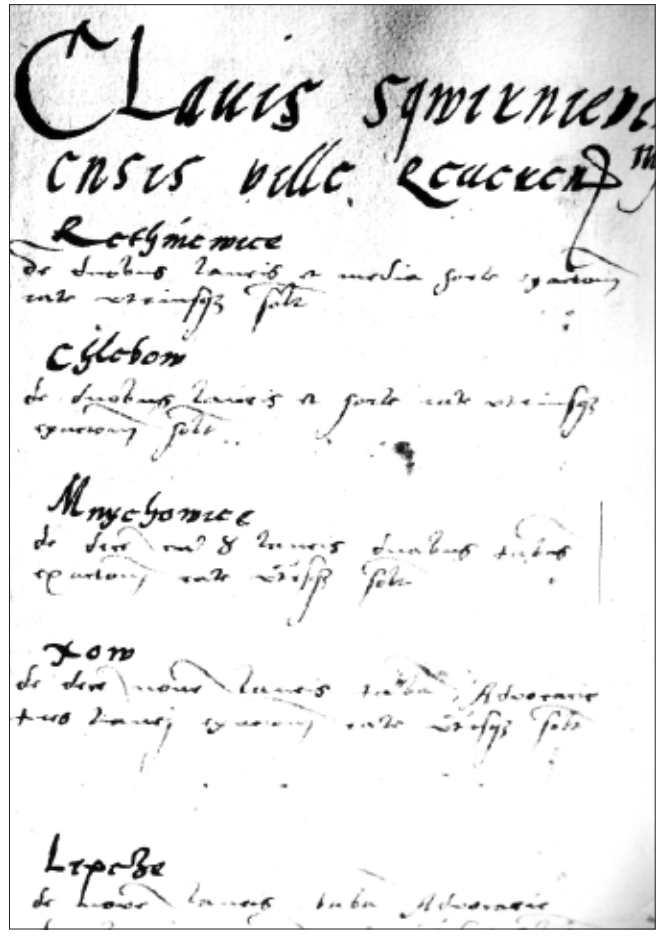

Rejestr podatkowy wsi klucza skierniewickiego z pierwszej połowy XVI w. (Fot. AGAD, Arch. Skarbu Koronnego).

Pracują gdy im każą na folwarku w Skierniewicach i tamże odbywają stróżę.

Zagrodników zwykle jest dwóch, lecz teraz zagrody opustoszały. Karczmy są dwie które warzą piwo, płacą po 15 gr, z których wójt ma trzecią część.

Po drugiej stronie rzeki Nietrzpiela jest wieś szlachecka tej samej nazwy, której właściciel Piotr Madyka ma po stronie wsi arcybiskupiej łąkę. Nikt nie wie na jakim prawie.[56]

[56] UVG, s. 157-158.

2. JACOCHÓW:

Jest tutaj 4 1/2 łanu chłopskiego i 1 łan wójtowski zrównany z chłopskimi, tak że czynsz liczy się z 5 1/2 łanu. Przydatków do gruntu nie mają. Pańszczyzny odrabiają codziennie po 1/2 dnia z wyjątkiem świąt i dni targowych. Stróży nie odbywają.

Płacą czynszu po 18 gr. i poradlnego po 9 gr. Drobnych danin dają wiecowego na rok 1 ferton i dla sędziego po 4 gr. i 7 korcy owsa. Wieprzowego 1 ferton, gajowego 2 korce owsa z domu. Dziesięcina snopowa należy do kościoła w Pszczonowie.

Karczmy są dwie i płacą po 6 gr. czynszu. Zagrodników we wsi nie ma.

Młyn płaci od dawna czynszu 4 grzywny rocznie. Młynarz nie ma przywileju. Czynsz ustalony przez starostę łowickiego w porozumieniu z 1444 r./57

3. KRĘŻCE:

Jest 10 łanów chłopskich, wszystkie w uprawie. Płacą czynszu po 18 gr i porębu po 9 gr. Pańszczyzny odrabiają jeden dzień w tygodniu na folwarku w Skierniewicach.

Zagrodnik jest jeden i płaci 1 1/2 gr. czynszu. Karczem we wsi nie ma./58

4. MAKÓW:

Obszar wsi wynosi 24 łany i kwarta. W uprawie są 24 łany, kwarta jest pusta lecz przyłączono ją do folwarku korabskiego. Chłopi płacą z łanu czynszu po grzywnie, oddają sepu po 15 korcy owsa. Wiecowego dają po 27 gr. i korcu owsa. Wieprzowego po 2 gr. z łanu. Pozostałe daniny jak w innych wsiach. Zagrodników jest 2, płacą czynszu po 6 gr. dla arcybiskupa i 3 gr. dla wójta.

Pracują gdy im każą. Nie mają ordynacji co do pracy. Stróżę odbywają codziennmie we dworze w Skierniewicach.

Karczem warzących piwo i propinujących jest 6, nie mają ziemi, płacą po 15 gr. czynszu i 3 gr. porębu./59

---

57 Tamże, s. 105-106.

58 Tamże, s. 156-157.

59 Tamże, s. 152-155.

5. PSZCZONÓW:

Wieś ma 22 łany $^{3}/_{4}$ kwarty. Mają ordynację co do powinności z 1454 r. Chłopi czynszu płacą z łanu po 2 grzywny, od drobnych czynszów i danin są wolni. Do pracy są obowiązani tylko przy koszeniu łąk.

Zagrodników jest 6. Płacą po 9 gr. czynszu i odrabiają w tygodniu 1 dzień pańszczyzny.

Karczem jest 11, wszystkie płacą po fertonie, z tego 9 gr. do zamku, 3 dla wójta.

Młyn przy wsi jest jeden, z którego 1 miara należy do zamku, 1 dla wójta, 1 dla młynarza.[60]

6. RETNIOWIEC:

Obszar 2 łanów 1 dział i $^{1}/_{2}$ kwarty, płacą czynszu z łanu po 3 fertony i 9 gr. porębu.[61]

7. SŁOMKÓW:

Obszar 8 łanów i 1 kwarta, wszystkie w uprawie. Cznszu płacą z łanu po 18 gr., porębu po 9 gr. Dziesięcina snopowa od chłopów 2 należy do kościoła w Makowie. Zagrodnik jest jeden, lecz teraz zagroda pusta. Gdy jest płaci czynszu 3 gr.

Karczma jest jedna czynszu płaci 6 gr. dla arcybiskupa 3 gr. dla wójta, porębu 4 $^{1}/_{2}$ gr.

Młyn przy wsi jest jeden nowo założony przez wójta.[62]

8. ŚWIĘTE LASKI:

Obszar 4 łany chłopskie, 1 łan wójtowski. Chłopi dają czynszu z łanu po 18 gr. i poradlnego po 9 gr. Pracują 1 dzień z łanu w tygodniu. Drobne daniny dają jak inne wsie.

Dziesięcinę chłopi dają dla arcybiskupa, a od wójta dziesięcina należy do dziekana w Łowiczu.[63]

---

60 Tamże, s. 100-102.

61 Tamże, s. 188.

62 Tamże, s. 159-160.

63 Tamże, s. 160.

9. ŚWIĘTE NOWAKI:

Obszar 1 łan, 4 gospodarstwa, czynszu płacą 12 gr., jest też przy wsi młyn z którego czynszu dają 60 gr.[64]

10. WOLA MAKOWSKA:

Obszar 12 łanów chłopskich, płacą czynszu po 3 fert. z łanu i 9 gr. porębu. Robią kiedy im każą na folw. w Skierniewicach. Stróżę odbywają we dworze skierniewickim. Zagrodników jest 18, każdy płaci czynszu po 1 $^1/_2$ gr.[65]

Tabela Nr 1.

Stan wsi dzisiejszej gminy Maków w 1511 r.
[obszar w łanach-działach-kwartach
1 łan = 3 działy; 1 dział = 4 kwarty]

Miejscowość	Obszar gr. chłopskich	Obszar gr. wójtowskich	Zagrod-ników
1. Dąbrowice	12/2/-	-	2
2. Jacochów	4/-/6	1	-
3. Krężce	10/-/-	-	1
4. Maków	24/-/1	-	2
5. Pszczonów	22/-/ $^3/_4$	-	6
6. Retniowiec	2/1/ $^1/_2$	-	-
7. Słomków	8/-/1	-	2
8. Święte Laski	4/-/-	1	-
9. Święte Nowaki	1/-/-	-	-
10. Wola Makowska	12/-/1	-	16
Razem	100/-/10$^1/_4$	-	28

Źródło: UVG, s. 105-188.

[64] Tamże.

[65] Tamże, s. 160-163.

Do obszaru ziemi chłopskiej należy doliczyć jeszcze sołectwa znajdujące się częściowo jeszcze w rękach chłopskich, ale w większości już w szlacheckich. Sołtysi zwykle nabywali sołectwa drogą kupna od arcybiskupów, były jednak częste przypadki nadawania sołectw zasłużonym dworzanom lub krewnym.

Opis z 1511 r. nie daje nam podstaw do wyliczenia obszaru sołectw, gdyż w lustracji podawano je niekiedy tylko przypadkowo, skoro dwór nie ciągnął z nich czynszów ani innych powinności. Daje się jednak już zauważyć ogólna tendencja do ograniczania obszaru gospodarstw sołtysów, co czyniono z reguły wtedy, gdy sołtys nie pozostawił męskich następców i były one ponownie sprzedawane lub nadawane. W XV w. sołectw 10-łanowych już z reguły nie nadawano, a wójtostwo 10-łanowe nadane w Makowie było już ewenementem i w praktyce nigdy takiego obszaru nie posiadało. W każdym razie obszar wójtostw i sołectw na początku XVI w. nie przekracza już z reguły 2 łanów.

W połowie XVI w. sołectwa i wójtostwa zaczęły stanowić problem. Wyższy status wójta czy sołtysa w porównaniu do chłopów, powodował, że sołectwa dzielono pomiędzy męskich następców. Problem ten istniał w gminie Maków już od połowy XV w., gdyż odnawiane przywileje sołeckie w 1436 r. dla wsi Jacochów i w 1456 r. dla wsi Wola Makowska w obydwu przypadkach mają już trzech adresatów. Gdy rozdrobienie sołectwa stwarzało problemy w wywiązywaniu się z powinności wobec właściciela wsi, wkraczała administracja dóbr łowickich i sołectwo ponownie komasowała. Tak było w 1517 r. w pobliskich Lipcach, gdzie wyznaczono jednego sołtysa, a pozostałym spadkobiercom sołectwa zaproponowano aby „uczynili się kmieciami”.[66]

Od czasów rządów arcybiskupa Jakuba Uchańskiego (1562-1581 r.) sołectw nie nadawano już chłopom, gdyż szlachta mazowiecka domagała się aby wójtowie i sołtysi z dóbr kościelnych stawali do służby wojskowej na równi z wójtami szlacheckimi. Arcybiskup Jakub Uchański słynący z bezwzględności w stosunku do poddanych, pozbawił wtedy sołectw i wójtostw ostatnich wójtów pochodzenia plebejskiego.[67] W czasie tych zmian doszło do nadużyć zarówno w traktowaniu byłych wójtów jak i ogółu poddanych, co wywołało falę protestów. Nawet kapituła gnieźnieńska w 1567 r. zwracała arcybiskupowi uwagi, że takie nadużycia w dobrach kościelnych nie powinny mieć miejsca.[68]

---

66 UVG, s. 190.

67 Księgi sądowe wiejskie, Wyd. B. Ulanowski, [w] Starodawne prawa polskiego pomniki, Kraków 1921, t. IX, cz. 1, s. 751-752

68 AAGN, Akta Kapituły Gnieźnieńskiej, Acta Capituli Gnesnensis 1555-1570, sgn. B-20, k. 315

Mimo rozwoju gospodarki folwarcznej w dobrach szlacheckich i żywiołowego powiększania obszarów folwarków kosztem ziemi chłopskiej, w dobrach kościelnych arcybiskupstwa gnieźnieńskiego aczkolwiek też spotykamy się z tym zjawiskiem, to ma ono ograniczony zasięg. W dobrach kościelnych folwarki starają się zagospodarować grunty chłopskie tzw. „puste" czyli nie uprawiane z powodu porzucenia ich przez chłopów, z powodu wydarzeń losowych, pożaru, epidemii itp. Podczas gdy w dobrach szlacheckich już w pierwszej połowie XVII w. niekiedy pańszczyzna chłopska przestaje wystarczać do obrobienia ziemi folwarcznej, w dobrach kościelnych ten problem nie występuje.

Chłopi z terenu dzisiejszej gminy Maków pańszczyznę odrabiali na folwarku w Skierniewicach, bądź na folwarku Korabka położonym obok Makowa. Właśnie początki tego folwarku są przykładem zagospodarowywania opuszczonej ziemi chłopskiej. W 1511 r. nie było jeszcze tutaj folwarku, lecz puste grunty zagospodarowane przez folwark skierniewicki.[69] W latach późniejszych stopniowo folwark Korabka został wyodrębniony jako samodzielna jednostka.

Ciągłym problemem dla administracji dóbr łowickich były puste, nieuprawiane grunty, mogące z różnych powodów występować w każdej wsi. Obszar uprawianych gruntów nie był bowiem stały, z jednej strony karczowano nadal zarośla i lasy, aby powiększyć obszar gruntów ornych, które były podstawą dochodów, z drugiej strony zdarzało się, że chłopi nie mogąc sprostać obciążeniom feudalnym porzucali gospodarstwa.

We wsiach gminy Maków jak się wydaje problem „pustych" gruntów w początkach XVI w. nie występuje. Według danych ze spisu dochodów z 1531 r. wynika, że w uprawie było 100,6 łanów gruntów chłopskich,[70] a więc dokładnie taki sam jak 20 lat wcześniej. Pełne dane o uprawianych gruntach zachowały się z 1579 r. (tab. nr 2) z rejestru podatkowego ziem rawskiej i sochaczewskiej. Wynika z niego, że obszar uprawianych gruntów wzrósł o prawie 13 łanów, a więc ponad 10 %.

[69] UVG, s. 152.

[70] UVG, s. 674-684.

Tabela Nr 2.

Obszar gruntów uprawianych w gminie Maków w 1579 r.
[w łanach]

Wieś	Łanów w uprawie	
	Chłopskich	Wójtowskich
1. Dąbrowice	12,5	2
2. Jacochów	11,0	1
3. Krężce	9,0	1
4. Maków	28,3	2
5. Pszczonów	26,5	3
6. Retniowiec	3,375	-
7. Słomków	7,0	2
8. Święte Laski	3,5	0,5
9. Święte Nowaki	1,0	-
10. Wola Makowska	11,0	2
Razem	113,175	13,5

Źródło: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana przez Adolfa Pawińskiego, *„Źródła Dziejowe”*., t. XVI, Mazowsze, t. V, 1892, s. 149-150, 178-179.

Obciążenia feudalne w poszczególnych wsiach w XV-XVI w. były ustalone przez przywileje lokacyjne, w których ustalano oddzielnie powinności chłopów i sołtysów. W XV w. podstawą powinności były czynsze pieniężne i osep zbożowy, których wysokość była różna dla poszczególnych wsi, ale w miarę stała w czasie.

W 1511 r. większość wsi płaciła z łanu czynszu z porębem po 27 gr., ale np. w Woli Makowskiej czynsz wynosił 35 gr. z łanu, w Makowie 1 grzywnę, a w Pszczonowie aż 2 grzywny.

Czynsz był więc znacznie wyższy od powszechnie wymierzanego w połowie XIV w., kiedy zwykle z łanu żądano czynszu w wysokości 1 fertona (12 gr.). Charakterystyczne jest jednak i to, że wsie położone na południe od Makowa (dzisiejsze gminy Godzianów, Słupia i Głuchów) płaciły wyższe czynsze z powodu nieco lepszych gleb.

Osep zbożowy określono tylko w Makowie i Krężcach, w obydwu wsiach wynosił on 15 korców owsa z łanu. W Dąbrowicach wyraźnie określono, że osepu tamtejsi chłopi nie dają, w pozostałych wsiach problem pominięto w opisie. Osep mimo iż w przywilejach lokacyjnych był określany zwykle w trzech rodzajach zbóż, w 1511 r. z reguły był wybierany już tylko w owsie (tab. nr 3).

Stopniowo w miarę upływu czasu najbardziej uciążliwą powinnością stawała się pańszczyzna, z powodu ciągłego wzrostu jej wymiaru. W 1511 r. ordynację dot. powinności („ordinatio et moderatio laborum") posiadała tylko wieś Pszczonów. Nadano ją w 1454 r. i za cenę wysokiego czynszu 2 grzywien z łanu, zwolniono chłopów od wszelkich danin łącznie z osepem i także od pańszczyzny (byli obowiązani tylko do koszenia łąk po 2 dni rocznie z łanu). Jak wynika jednak z tab. nr 3, chłopi z Pszczonowa płacili rocznie aż 56 grzywien czynszu, a więc tyle ile płaciło 9 pozostałych wsi.

W pozostałych wsiach tylko w Świętych Laskach wymiar pańszczyzny wynosił 1 dzień w tygodniu z łanu, w Jacochowie i Słomkowie problem pańszczyzny pominięto w opisach, natomiast w pozostałych wsiach stwierdzono, że chłopi „robią, gdy im każą". Przy tak nieprecyzyjnym określeniu łatwo było o nadużycia ze strony administracji, toteż chłopi starali się u arcybiskupów o wydanie im takich ordynacji. Mimo tego wymogi zagospodarowania pustych gruntów powodowały, że wymiar pańszczyzny systematycznie wzrastał. Z opisu wsi klucza skierniewickiego z 1620 r. wynika, że w większości wsi wymiar pańszczyzny wynosił już 4 dni w tygodniu z łanu.[71]

[71] AAGN, Inwentarze gospodarcze dóbr arcybiskupstwa [dalej: Inwent.], Inwentarz klucza skierniewickiego 1620 r., sgn. B-170, nlb.

Tabela Nr. 3.

Wysokość najważniejszych poza pańszczyzną dochodów ze wsi gminy Maków w 1531 r.

Miejscowość	Czynsz		Owies sepowy
	Z gruntów	Z młynów	
1. Dąbrowice	7/17 1/2 /8	-	37 1/2
2. Jacochów	6/21/-	4/27/-	-
3. Krężce	5/47 1/2 /2	-	29 1/2
4. Maków	26/24/-	-	357 1/2
5. Pszczonów	58/24/-	3/4/-	-
6. Retniowiec	2/6 1/2 /1	-	6 1/2
7. Słomków	4/30/5	-	24
8. Święte Laski	2/13/5	2/8/-	11
9. Święte Nowaki	1/12/-	-	-
10. Wola Makowska	12/2/5	1/22/-	35
Razem	116/6/19	8/13/-	501

[Czynsz w grzywnach, groszach i denarach: 1 grz. = 48 gr.; 1 gr. = 16 den; owies sepny w korcach: 1 kor. pojemności ok. 200 litrów]

Źródło: UVG, s. 673-684.

Obok pańszczyzny dodatkową powinnością była tzw. stróża, którą chłopi odbywali przy dworze, młynach, stawach rybnych, bądź w folwarkach, niekiedy daleko od miejsca zamieszkania. Zwłaszcza uciążliwa była stróża przy dworach połączona z obowiązkiem palenia w piecach zimą, oraz w folwarkach, gdzie pełniący stróżę musiał karmić i poić znajdujące się tam zwierzęta.

Pozostałe daniny i podatki miały już mniejsze znaczenie. Niektóre nakładano łącznie na całą wieś (solny, wiecowy, wieprzowy) inne jak owies gajowy na poszczególnych chłopów od domu, nabiał z kolei wybierano indywidualnie od chłopów w proporcji do obszaru uprawianej ziemi.

Powyższe powinności dotyczyły chłopów-rolników na gospodarstwach. Była jednak we wsiach grupa zagrodników (ortulani) i komorników (inquilini). Zagrodnicy posiadali zwykle niewielkie działki, gruntu,

z reguły nie mając zwierząt gospodarskich, a zwłaszcza własnego sprzężaju. Obowiązani byli na rzecz dworu do ograniczonego czynszu i pańszczyzny pieszej. Bezrolni komornicy natomiast byli rezerwą siły roboczej na rzecz dworu i bogatszych gospodarzy, chociaż i ich dotyczył uciążliwy obowiązek tzw. przymusowego najmu do prac w dworze za symboliczną opłatą. Opisy wsi z 1511 r. pominęły zupełnie komorników, wymieniono natomiast 28 zagrodników (najwięcej w Woli Makowskiej - tab. nr 1).

W końcu XVI i początkach XVII w. rolnictwo w dobrach łowickich znajdowało się w szczytowym okresie rozwoju. Dalsza ekspansja folwarków w drugiej połowie XVI w. spowodowała jednak pogorszenie sytuacji chłopów. Dawniej dobrze rozwinięta hodowla w gospodarstwach chłopskich w dużej mierze opierała się na wynajmowaniu od dworu gruntów opuszczonych za czynsz. Dążenie folwarków do jak największych zysków spowodowało, że ten system zagospodarowania gruntów zaczął zanikać.[72]

Konsekwencją był upadek niektórych gospodarstw chłopskich. Brak jest inwentarzy wiejskich kluczy skierniewickiego i łyszkowickiego z połowy XVII w., jednak w sąsiedniej prokuracji słupskiej we wsi Drzewce odnotowano w 1648 r. „pustych włók 6, zagonów 6, które na folwark [słupski] orzą i sieją".[73] Z powyższego wynika, że pogoń za coraz wyższymi zyskami, która rozpoczęła się w dobrach szlacheckich, w połowie XVII w. dotarła też do dóbr kościelnych.

Wsie dzisiejszej gminy Maków położone w kluczu skierniewickim zostały opisane w rewizji dóbr w 1620 r.,[74] która była bardziej szczegółowa niż lustracja z 1511 r. Stan tych wsi przedstawiał się następująco:

1. DĄBROWICE:

Wieś ma 12 $^1/_2$ włóki, wszystkie w uprawie oraz wójtostwo 2-włókowe. Osiadłości poddanych 26, w tym 2 komorników. Wśród gospodarzy dominują nazwiska: Żurawka i Burda (po 4 gospodarstwa), Śmieszek (3 gosp.), Uliczny i Sobek (po 2 gosp.). Po 1 osiadłości mają Jaroń, Dura, Skołusz, Szęcha, Mańko, Matus, Galiński, Gajda i Oskardey.

Wielkość gospodarstw bardzo zróżnicowana, jednak tylko jedno należące do Mateusza Śmieszka ma obszar włóki a większość ma obszar

[72] J. Topolski, Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku, Poznań 1958, s. 117.

[73] AAGN, Inwent., Revisia Słupi, Lipców i innych wsi w roku 1648, sgn. B-848, k. 2.

[74] Tamże, Inwent., sgn. B-170, nlb.

1 działu tj. 1/3 włóki. Ogółem we wszystkich gospodastwach są 63 woły, 15 koni i 32 krowy. We wsi jest jedna karczma z której karczmarz płaci rocznie 4 zł.

W najmie znajdują się 2 włóki, płacą z nich po 12 zł. Z pozostałych włók odrabiają pańszczyzny sprzężajnej tygodniowo po 4 dni i po 1 dniu pańszczyzny pieszej z domu. Stróży nie odbywają, ale płacą za to po 15 gr. rocznie z łanu. Owsa sepnego z włóki dają po 3 korce, owsa gajowego z domu po korcu oraz inne drobniejsze czynsze. Wójtowie oddzielnie za powinności polne i drogowe których nie odbywają płacą rocznie 18 zł.

Suma dochodu ze wsi wynosi 107 zł. 9 gr.

2. KRĘŻCE:

Wieś ma 10 włók bez jednego działu, z tego 2 włóki nie są osiadłe, jednak chłopi wynajmują je za czynsz 12 zł. z włóki. Osiadłości 15, w tym 5 komorników. Gospodarstwa od 1 działu do 1 włóki, tylko włodarz ma gospodarstwo 1 1/2 włóki i dużą obsadę zwierząt: 6 wołów, 2 konie i 10 krów.

Płacą z łanu czynszu po 27 gr., pańszczyzny odrabiają po 4 dni. Suma dochodów ze wsi wynosi 130 zł. 3 gr. 13 1/2 denara.

3. MAKÓW:

Wieś ma 24 włóki, w tym 2 włóki puste, które wynajmują po 8 zł. Poza tym w najmie jest 6 1/2 włók po 12 zł. Wójtostwo ma 3 włóki. Osiadłości jest 74 w tym 8 komorników. Gospodarstwa od kwarty do 2 działów. Są we wsi 4 karczmy.

Czynsz z włóki płacą po 48 gr., Pańszczyzny odrabiają po 4 dni w tygodniu z włóki. Karczmy płacą po 4 zł. Ogółem suma dochodów ze wsi wynosi 403 zł. 28 1/2 gr.

Skarżą się do prowadzących rewizję o zajęcie pastwisk wiejskich przez mieszkańców Słomkowa.

4. NOWAKI:

Wójtostwo, role nowo wykarczowane, jeszcze nie rozmierzone. Wieś ma 11 osiadłości. Przy wsi niewielki młyn. Całość ma w dożywotnim posiadaniu ksiądz Magnuszewski, który do administracji dóbr łowickich płaci tylko 2 zł.

5. SŁOMKÓW:

Wieś wraz z młynem w dożywotnim posiadaniu księdza dziekana gnieźnieńskiego, który wszystkie dochody wybiera dla siebie, nic nie płacąc do skarbu prymasowskiego.

5. ŚWIĘTE:

Wieś ma gruntów 3 $^1/_2$ włóki i 3 kwarty oraz do wójtostwa należy $^1/_2$ włóki. Osiadłości jest 15, w tym 2 komorników. Karczmy we wsi nie ma. Pańszczyzny z włóki mają odrabiać po 4 dni tygodniowo ale od dawna wszystkie włóki w najmie. Najmu z włóki płacą po 6 zł., czynszu po 27 gr.

Wójtostwo zwane Laski osadzone na nowo wykarczowanych ziemiach, jeszcze dokładnie nie rozmierzonych. Przy wójtostwie jest też niewielki młyn. Posesor wójtostwa Dunin płaci tylko 2 zł. do skarbu prymasowskiego.

Suma dochodów ze wsi wynosi 53 zł. 28 $^1/_2$ gr.

6. WOLA MAKOWSKA:

Wieś ma 12 włók bez jednego działu, wszystkie w uprawie. Osiadłości 50 w tym 3 komorników. Są 3 karczmy. Gospodarstwa są mniejsze w porównaniu do innych wsi w parafii Maków.

Połowa gruntów jest w najmie po 12 zł od włóki. Z pozostałych płacą czynszu po 27 gr. i odrabiają pańszczyzny po 6 dni w tygodniu. Karczmy płacą po 8 zł. czynszu. Suma dochodów ze wsi wynosi 290 zł. 22 gr. 13 $^1/_2$ denara.

Z powyższych danych wynika, że w opisanych wsiach były cztery włóki „puste" jednak nie leżały one odłogiem, lecz były wynajmowane chłopom za czynsz w wysokości po 12 zł. w Krężcach i po 8 zł w Makowie. Wsie były w miarę dobrze zagospodarowane, w większości gospodarstw chłopi posiadali po 2 woły, większe gospodarstwa dysponowały też końmi. Zwraca uwagę fakt dużego zróżnicowania dochodów z poszczególnych wsi przy zbliżonym obszarze gruntów (Dąbrowice - 12 $^1/_2$ włóki - 107 zł. 9 gr. dochodu; Wola Makowska - 11 $^2/_3$ włóki - 290 zł. 22 gr. 13 $^1/_2$ den. dochodu) Liczby gospodarstw osiągnęły w większości wsi szczytowy poziom, którego po spadku z przełomu XVII i XVIII w. nie odrobią do uwłaszczenia w połowie XIX w.

Poza rolnictwem inne gałęzie gospodarki miały we wsiach gminy Maków marginalne znaczenie. Młyny wodne z uwagi na niewielkie rzeki i brak wody były małe i przynosiły niewielki dochód. Rzemiosło nie mogło rozwijać się w niektórych wsiach w ogóle. W 1549 r. arcybiskup Mikołaj Dzierzgowski ponowił przywilej z 1465 r. dla miasta Skierniewice, w którym powtórzył zakaz uprawiania rzemiosła w okolicznych wsiach (imiennie wymieniono m.in. wsie Dąbrowice, Krężce i Wolę Makowską) jak również karczmarzom w tych wsiach nie było wolno warzyć piwa, a mogli szynkować tylko piwo wyprodukowane w Skierniewicach bądź w tamtejszym folwarku.[75]

W 1531 r. w opisach dochodów wsi wymieniono 4 młyny: w Jacochowie, Pszczonowie, Świętych Laskach i Woli Makowskiej. Największy dochód przynosił młyn w Jacochowie - 4 grzywny 27 gr. Ogółem dochody z młynów wynosiły 8 grzywien 13 gr.,[76] co stanowiło ok. 9,4 % dochodów z rolnictwa.

W 1620 r. w opisie wsi żaden młyn w kluczu skierniewickim nie został odrębnie wyszczególniony w opisie dochodów. W Laskach, Słomkowie i Nowakach młyny (określone w opisach jako „młyniki") były zaliczone do wójtostw, a dochody z nich liczone na kilkanaście korcy zboża rocznie.

Liczbę rzemieślników znamy tylko z wykazu podatkowego z 1579 r. W 4 wsiach gminy Maków pracowało wtedy 2 rzeźników (Maków i Wola Makowska) i 5 innych rzemieślników: Pszczonów (3), Maków (1) i Wola Makowska (1).[77]

Handel opierał się o sieć karczem wiejskich, prowadzących głównie wyszynk dworskiego piwa, ale także zaopatrujących chłopów w sól i inne najniezbędniejsze produkty. Liczba karczem była zmienna w zależności od potrzeb, znacznie większa w miejscowościach stanowiących siedziby parafii, z uwagi na większy ruch ludności.

W 1531 na tutejszym terenie we wsiach było 18 karczem i liczba ta wydaje się być kompletna (Maków i Pszczonow po 5, Wola Makowska - 3, Krężce - 2, Dąbrowice, Słomków i Święte Laski - po 1).[78] W 1620 r. w Makowie były 4 karczmy, w Woli Makowskiej - 3, w Dąbrowicach 1, w Świetych Laskach karczmy nie było, dla pozostałych wsi brak danych.[79]

---

75 AGAD, Zb. dok. perg., sgn. 3823.

76 UVG, s. 673-684.

77 Polska XVI w., s. 178-179.

78 UVG, s. 673-684.

79 AAGN, Inwent., sgn. B-170, nlb.

Większość wsi gminy Maków korzystała z targowiska w Skierniewicach, dokąd prowadziła dogodna droga od Pszczonowa, przez Słomków i Maków. Tam chłopi sprzedawali płody rolne i nabywali potrzebne wyroby rzemieślnicze.

Wsie gminy Maków należały do dwóch parafii rzymsko-katolickich: w Makowie i Pszczonowie. Parafia w Makowie obejmowała zgodnie z przywilejem wystawionym przez arcybiskupa Wincentego Kota w dniu 9 lipca 1446 r. wsie: Maków, Wola Makowska, Stachlew, Słomków, Święte Laski i Krężce.

W 1520 r. jej proboszczem był Stanisław Czasznicki, kanonik krakowski i dziekan łowicki, osadzony na parafii w czasach rządów arcybiskupa Andrzeja Róży Boryszewskiego, a więc w latach 1503-1510.[80]

Uposażenie proboszcza nie uległo zmianie w stosunku do przywileju z 1446 r. Proboszcz miał do pomocy dwóch wikariuszy i sługę kościelnego, których miał obowiązek utrzymywać ze swych dochodów. Wysokie godności kościelne proboszcza wskazują, że raczej nie przebywał on na miejscu w parafii, która dla niego była źródłem utrzymania, a obowiązki duszpasterskie spełniali za niego wikariusze.

Ksiądz Czasznicki pełnił poźniej funkcję scholastyka gnieźnieńskiego, a jako dziekan łowicki był prałatem kapituły łowickiej.[81] J. Korytkowski podaje, że pełnił on również funkcję generalnego ekonoma arcybiskupstwa gnieźnieńskiego.[82] Jak się wydaje, obejmowanie parafii w Makowie przez dziekanów łowickich stało się kilkuwiekową tradycją.

Z 1520 r. pochodzi pierwszy pełny opis parafii w Pszczonowie. Proboszczem był wtedy Stanisław Szamowski i była to jego tytularna funkcja, bowiem był jednocześnie prepozytem kapituły łowickiej. Obydwie parafie; makowska i pszczonowska były więc w podobnej sytuacji, gdyż ich proboszczowie byli związani z kapitułą łowicką. Proboszcz jako prałat kapituły łowickiej rezydował na stałe w Łowiczu, a jego obowiązki duszpasterskie pełnili dwaj wikariusze, których był zobowiązany utrzymywać z własnych dochodów.

Do parafii Pszczonów w 1520 r. oprócz Pszczonowa należały wsie: Kalenice, Łyszkowice, Zakulin, Łagów, Kuczków, Seligów i Jacochów.[83]

---

80 Liber benefic., ...t. II, s. 277.

81 J. Wieteska, Katalog ..., s. 36.

82 J. Korytkowski, Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasi i metropolici Polscy od roku 1000 aż do 1821, Gniezno 1888, t. II, s. 717.

83 Liber benefic...., t. II, s. 282-284.

Uposażenie proboszcza stanowił plac położony obok kościoła na plebanię i ogród z sadzawką, łąka zwana Grocz przyległa do tego placu, dalej druga łąka z sadzawką obok młyna należącego do proboszcza wraz z kawałkiem lasu. Młynarz osadzony przez proboszcza płacił rocznie 40 gr. czynszu i miał obowiązek mleć zboże proboszcza bez pobierania zwyczajowej miary.

Dalej, po drugiej stronie kościoła naprzeciw cmentarza, był plac z domem dla dwóch wikariuszy i sługi kościelnego. Na polach wsi proboszcz posiadał dwa łany ziemi w trzech kawałkach wraz z przyległymi łąkami. Do proboszcza należała też karczma, z której karczmarz płacił rocznie czynsz w wysokości 1 fertona.

Proboszcz pobierał dziesięcinę snopową od wójtów w Pszczonowie i od chłopów w Jacochowie, Łyszkowicach Bełchowie i Jamnie, oraz od sołtysów w Zakulinie, Kuczkowie, Seligowie i Łagowie. Od chłopów z pozostałych wsi proboszcz pobierał meszne w wysokości 1 gr. (tylko w Łagowie 2 gr.).

Sytuacja uległa pewnej zmianie po utworzeniu przez proboszcza Macieja Łubieńskiego parafii w Bełchowie 1 kwietnia 1648 r. Dziesięciny snopowe od chłopów z Bełchowa przyznano proboszczowi nowo utworzonej parafii, a w to miejsce proboszcz pszczonowski otrzymał dziesięciny snopowe od chłopów z Łagowa.[84]

Opis z 1520 r. nie wspomina nic o budynku samego kościoła, dlatego też trudno będzie zweryfikować wiadomości o tym, iż od dawna był on murowany. Wysunąłem w poprzednim rozdziale przekonujące wątpliwości co do wiadomości jakoby fundatorem murowanego kościoła w Pszczonowie był arcybiskup Jakub z Sienna. Sprawę gmatwa jeszcze bardziej wiadomość podana w wizytacji parafii z 1763 r., jakoby fundatorami murowanego budynku kościoła byli książęta mazowieccy.[85] Wiadomość powyższą należy zdecydowanie odrzucić, gdyż książęta mazowieccy fundowali przede wszystkim kościoły w dobrach książęcych, więć fundatora kościoła pszczonowskiego należy upatrywać przede wszystkim wśród arcybiskupów gnieźnieńskich. Wydaje się, że wiarygodna jest wiadomość, jakoby pierwszy budynek murowany kościoła w Pszczonowie w stylu gotyckim pochodził z XVI w.[86]

---

84 AAGN, Dok. perg., sgn. 1062.

85 Archiwum Archidiecezjalne w Warszawia [dalej: AAWA], Wizytacje generalne [dalej: Wiz.], Wisitatio Archidiaconatus Loviciensis 1761-1763, sgn. 989, k. 255.

86 Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. II. Województwo łódzkie, zesz. 3. Powiat łowicki, Opr. S. Kozakiewicz i J. A. Miłobędzki, Warszawa 1953, s. 61-62.

Rozdział V

OD WOJEN ZE SZWECJĄ DO UPADKU RZECZYPOSPOLITEJ (1655-1795)

Katastrofą dla zachodniego Mazowsza okazały się wojny ze Szwecją w latach 1655-1658, które spowodowały znaczne zniszczenia miast i wsi i pozostawiły na długie lata piętno na rozwoju demograficznym i gospodarczym tych terenów. Zniszczenia powodowały głównie przemarsze wojsk i to zarówno własnych jak i nieprzyjacielskich, ale także żołnierze szwedzcy stacjonujący w etapowych garnizonach. W okolicy Makowa garnizony takie były w Łowiczu na zamku arcybiskupim oraz w Skierniewicach w dworze arcybiskupim i na folwarku. Szwedzi z Łowicza zapuszczali się w poszukiwaniu żywności i furażu dla koni dość daleko, skoro w okolicach Bolimowa jedną z takich ekspedycji rozbił starosta bolimowski. Podobnie było prawdopodobnie z garnizonem ze Skierniewic, który jak się wydaje nie był stały, lecz stacjonował okresowo. W kilka lat po wojnie arcybiskup M. Prażmowski stwierdzał w piśmie do kapituły gnieźnieńskiej, że dwór skierniewicki został przez wojsko zdewastowany.[87]

W 1661 r. przeprowadzono lustrację dóbr królewskich w woj. rawskim. W wielu przypadkach spotyka się w niej zapisy, że poszczególne wsie zostały „funditus spustoszone przez nieprzyjaciela". Zniszczenia odnotowano m.in. w Nowym Dworze i we Wsi Bolimowskiej. W mieście Bolimów na 33 $^1/_2$ włóki uprawianych było tylko 4, domów zamieszkanych było tylko 10.[88]

---

87 Tamże, Akta Kapituły Gnieźnieńskiej, sgn. B-25, k. 691.

88 Lustracje województwa rawskiego XVII wieku, Wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1965, s. 144-148.

Dalsze zniszczenia miały miejsce w czasie walk związanych z rokoszem Lubomirskiego, kiedy wojska królewskie stacjonowały w okolicach Rawy, natomiast rokoszanie w województwie łęczyckim w okolicach Brzezin. Obydwie strony miejscową ludność traktowały jak w kraju nieprzyjacielskim, dopuszczając się gwałtów i rabunków. Znaczne straty wśród ludności powodowały też epidemie. Porównanie wysokości podatku pogłównego z lat 1662-1676 wskazuje na znaczny spadek liczby ludności na zachodnim Mazowszu (tab. nr 4).

Tabela Nr 4.

Wysokość podatku pogłównego płacona przez wsie gminy Maków w latach 1662-1676.

Wieś	Kwota w zł i gr.		
	1662 r.	1673 r.	1676 r.
Dąbrowice	101	51	98
Jacochów	-	178	100
Krężce	74	32-15	84
Maków	112	112	260
Pszczonów	-	-	258
Retrniewice	28	18	68
Słomków	77	36	98
Św. Laski	85-15	46-15	80
Św. Nowaki	-	11	44
Wola Makowska	150	61-15	198

Źródło: AGAD, ASK, Regestry pogłównego generalnego z wo. podlaskiego i rawskiego, sgn. I/70, k. 955-963 i 072-974; Biblioteka im. Czartoryskich w Krakowie, Zbiory rękopisów, Regestr pogłównego generalnego z Prowincji Wielkopolskiej, sgn. 1100, k. 389-394.

Stan 6 wsi znamy z opisu lustracji z 1685 r. (pominięto w nim wsie będące na uposażeniu probostwa makowskiego). Dla 3 wsi można porównać stan ich gospodarki w stosunku do 1620 r. W 1620 r. w Woli Makowskiej, Makowie i Krężcach wszystkie grunty były w uprawie, natomiast w 1685 r. w Krężcach uprawiano 5 łanów i 66 zagonów, pusto leżało 3 łany 15 zagonów, w Woli Makowskiej w uprawie było 5 łanów

51 $^1/_2$ zagonu, pusto leżało 4 łany 68 $^1/_2$ zagony, w Makowie uprawiano 8 łanów i 6 zagonów, odłogiem leżało 14 łanów 22 zagony. Liczba osiadłości spadła w Krężcach z 15 do 14, w Woli Makowskiej z 50 do 20, a w Makowie z 74 do 36.[89]

Obszar gruntów nieuprawianych przekroczył w kluczu skierniewickim 59 %, a we wsiach klucza łyszkowickiego sytuacja była jeszcze gorsza. Chłopi pozbawieni zwierząt pociągowych nie byli w stanie podejmować się uprawy gruntów opuszczonych, bez pomocy administracji dóbr, a pomoc ta była znikoma, gdyż w 1685 r. chłopi w księstwie łowickim wynajmowali tylko około 5 % gruntów.[90]

Jedyny folwark w granicach dzisiejszej gminy Maków, czyli folwark korabski, w 1685 r. nie przedstawiał się imponująco. Budynek dworski był stary, obory „pogniłe, bez poszycia, zamiast dachów choiną pokryte", gumno „w nielepszym stanie" i stodoła. Folwark dysponował 41 sztukami bydła i było też 6 świń. Zbiory wyniosły: żyta kop 57, jęczmienia kop 67, owsa kop 35, grochu kop 12, prosa kopa 1.[91]

Koniec XVII w. przyniósł pewien okres stabilizacji sytuacji gospodarczej, jednak na bardzo niskim poziomie. Początek XVIII w. okazał się dla terenów zachodniego Mazowsza równie tragiczny jak połowa XVII w. Działania wojny północnej w latach 1700-1717 i bezkarne przemarsze obcych wojsk, mimo iż Polska oficjalnie w wojnie udziału nie brała, spowodowały spustoszenie gospodarcze wsi i miast. Wiele wsi zostało spalonych, chłopi stracili większość inwentarza. Dodatkowe spustoszenie przyniosły epidemie z lat 1708-1711 przywleczone przez wojsko. Ludność kryła się po lasach, całkowicie wyludniły się Skierniewice, w których nie odbywały się targi ani jarmarki. W niektórych wsiach wymarły całe rodziny.

W dniu 3 kwietnia 1713 r. przeprowadzony został spis ludności do podatku pogłównego (osób dorosłych - gospodarzy), z którego dysponujemy danymi tylko dla wsi klucza skierniewickiego. Liczba ludności we wszystkich wsiach w porównaniu do drugiej połowy XVII w. znacznie spadła. W poszczególnych wsiach było wtedy:[92]

---

89 AGAD, Archiwum Prymasa Poniatowskiego [dalej: APP], Compedium inventariorum Archiepiscopatus Gnesnensis post obitum Joannis Stephani Wydźga...1685, sgn. 81, k. 69-70.

90 J. Topolski, Gospodarstwo..., s. 126-127.

91 AGAD, APP, sgn. 81, k. 62-63.

92 Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 400.

wieś	mężczyzn	kobiet	razem
Dąbrowice	35	30	65
Krężce	29	29	58
Maków	71	73	144
Słomków	42	30	72
Św. Laski	22	13	35
Św. Nowaki	6	6	12
Wola Makowska	31	26	57

J. Topolski ocenia, że zagospodarowywanie pustek przerwała wojna północna i zarazy, które zniweczyły dotychczasowe wysiłki i pogłębiły załamanie gospodarcze wynikłe z wojen z lat 1655-1658. Opis dóbr łowickich z 1739 r. przedstawia stan wsi w czasie, gdy najgorsze czasy już minęły, a mimo to sytuacja jest tragiczna. Ziemia leżąca odłogiem stanowiła wtedy ok. 57 % (tab. nr 5), spadło również znacznie pogłowie zwierząt gospodarskich w porównaniu do 1685 r. (tab. nr 6).

Tabela Nr 5.

Stan gospodarczy wsi dzisiejszej gminy Maków w 1739 r.

Wieś	Domów		Komorników	Łanów	
	Osiadłych	Pustych		Upraw.	Pustych
Jacochów	15	-	-	4 1/2	7 1/2
Maków	16	5	6	15	15
Pszczonów	37	9	1	12 3/4	18 1/4
Retniowiec	3	-	-	1 1/2	1 1/2
Wola Makowska	14	-	6	4 2/3	9
Razem	85	14	13	38,42	51,25

Źródło: AAGN, Inwent., Inwentarz Xięstwa Łowickiego przez ks. Józefa Bratkowskiego kanonika gnieźnieńskiego i krakowskiego spisany...1739, sgn. B-149, k. 120-157.

Tabela Nr 6.

Pogłowie dużych zwierząt gospodarskich (konie, woły, krowy)
we wsiach dzisiejszej gminy Maków w 1739 r.

Wieś	1685 r.	1739 r.	Saldo
Jacochów	45	21	- 24
Krężce	70	-	-
Maków	182	84	- 98
Pszczonów	170	-	-
Retniowiec	24	16	- 8
Wola Makowska	91	55	- 36
Razem	582	-	-

Źródło: AAGN, Inwent., sgn. B-148, k. 67-77; sgn. B-149, k. 120-157.

Spadek liczby ludności miał również odbicie w mniejszej liczbie zamieszkanych domów. W opisie z 1739 r. w poszczególnych wsiach obok domów zamieszkanych wymieniano również domy opuszczone, ale są też komornicy zamieszkujący przy rodzinach chłopskich w zamieszkanych domach. Z reguły nie posiadali oni zwierząt gospodarskich i nie byli w stanie objąć pustych domów, gdyż nie byliby w stanie podołać obowiązkom feudalnym i płacić podatków.

Z akt lustracji z 1739 r. znamy nazwiska większości gospodarzy w Makowie. I tak zamieszkiwali tutaj: Machaj 4 rodziny, Kosmala, Waniek i Janas po 2 rodziny, Białek, Kobuz, Łaski, Zdun, Wysieński, Cybula, Kosmala, Przytuła, Pezański, Placek, Kujawik, Szyszka, Wójt, Rychta, Padoch, Grzelak i Kuś po 1 rodzinie. Jeden gospodarz i jedna prowadząca gospodarstwo wdowa znani są tylko z imienia. Włodarzem był wtedy Piotr Wójt, a karczmarzem Jan Pezański.[93]

Od 1739 r. następowała pewna poprawa sytuacji, jednak nie była to tendencja stała. Wszystko zależało od zainteresowania kolejnych arcybiskupów. Niestety, obok tych którzy byli zainteresowani poprawą położenia ludności w swych dobrach, byli i tacy, którzy dążyli tylko do wyciśnięcia jak największych dochodów, nie troszcząc się zupełnie o to, w jakim stanie zostawią dobra stołowe swym następcom.

[93] AAGN, Inwent, sgn. B-150, k. 121.

Do 1749 r. wzrosła nieco we wsiach liczba osiadłości chłopskich, jednak obszar nieuprawianych gruntów zmniejszył się w Makowie i okolicznych wsiach niewiele.[94] Kolejna lustracja z 1767 r. nie daje dokładniejszych wiadomości do porównań. Nie opisano Dąbrowic i Słomkowa, które nie przynosiły dochodów dworowi, gdyż należały do uposażenia proboszcza w Makowie. W Jacochowie było 10 osiadłości i tyleż domów. Pusto leżało 7 $^1/_2$ włóki ziemi, chłopi mieli 11 koni, 22 woły i 11 krów.[95] Tak więc obszar gruntów nieuprawianych pozostał taki sam jak w 1739 r., spadła o $^1/_3$ liczba osiadłości, ale wzrosła obsada zwierząt gospodarskich.

W pozostałych wsiach sytuacja była podobna, pod względem obszaru ziem nieuprawianych, wzrosła natomiast liczba domów w Makowie z 16 do 29, a w Woli Makowskiej z 14 do 21.[96]

Kolejna lustracja dóbr łowickich z 1777 r. wykazała prawie nie zmieniony obszar pustek w poszczególnych wsiach, wzrosła jednak liczba osiadłości (w nawiasach liczba komorników): w Jacochowie do 13 (w tym 1 komornik), w Krężcach 20 (4), w Makowie 44 (15), w Pszczonowie 33 (6), Retniowcu 3, w Świętych Lasach 5 (2), w Woli Makowskiej 25 (2).[97] Zwraca uwagę duża liczba komorników w Makowie i Pszczonowie, część z nich to prawdopodobnie rzemieślnicy, którzy zawsze chętnie osiedlali się we wsiach kościelnych. W wielu jednak przypadkach komornikami byli zubożali rolnicy, bądź dzieci gospodarzy, które założyły rodziny, jednak nie wzięły samodzielnych gospodarstw nie mogąc sprostać powinnościom feudalnym i opłacić podatków.

Mimo, iż wzrosła liczba zwierząt gospodarkich w poszczególnych wsiach, z trudnością zbliżono się do poziomu z 1685 r. w Woli Makowskiej i Krężcach, nieznacznie przekroczno go w Jacochowie, natomiast najgorsza sytuacja pod tym względem była w Makowie i Pszczonowie.

Dysponujemy w miarę pełnym opisem wsi Jacochów z 1777 r. Na obszar ogólny 12 włók pusto leżało wtedy 7 $^1/_2$ włóki. Karczmarz i włodarz mieli razem $^1/_2$ włóki, do wójtostwa należała 1 włóka, a z drugiej włóki wójt korzystał z pańszczyzny. Chłopi użytkowali tylko 2 włóki ziemi: z jednej odrabiali pańszczyznę, drugą mieli w najmie wielkim. We wsi było 13 gospodarstw, z tego 10 należało do dworu arcybiskupiego, a 3 do wójtostwa (jeden z chłopów wójtowskich był komornikiem). Znamy nazwiska wszystkich gospodarzy. Do dworu należeli: Rykała (3 rodziny)

[94] Tamże, Inventarium bonorum Ducatus Loviciensis per me Joannem Mlicki conscriptum...1749, sgn. B-151, k. 86-105.

[95] Tamże, Inventarium Ducatus Loviciensis per me Antonium Mathiam a Bogusławice Sierakowski conscriptum... 1767, sgn. B-153, k. 113-114.

[96] Tamże, k. 200-202 i 259-260.

oraz po jednej rodzinie: Paciorek, Cichowski, Więcek, Kozwa, Sędek, Kozmala i Przeździeń; chłopi wójtowscy to: Bryta, Maciejak i Szczawin.

Do najważniejszch powinności chłopów w tej wsi należała opłata czynszu 63 zł 27 gr rocznie (w tym 60 zł na najem wielki jednej włóki) oraz pańszczyzna z drugiej włóki 6 dni sprzężajnych i 8 dni pieszych w tygodniu.[98]

Sytuacja nie uległa poprawie w latach rządów arcybiskupa Antoniego Ostrowskiego (1777-1784 r.). Dążył on za wszelką cenę do likwidacji pustek. Chętnie wynajmowano nowym osadnikom nieuprawiane grunty, początkowo nawet za niewielki czynsz. Względnie stała była sytuacja chłopów we wsiach należących do uposażenia proboszcza makowskiego, t.j. w Dabrowicach i Słomkowie, ale też o tych wsiach mamy najmniej wiadomości, gdyż nie objęła ich większość lustracji.

Arcybiskup Antoni Ostrowski miał opinię bardzo sprawnego administratora, jednak duże dochody osiągał on poprzez eksploatację chłopów do granic możliwości. Za zgodą papieża wprowadził on system długoletnich dzierżaw poszczególnych wsi, bądź nawet całych kluczy dóbr. Ustalał on jednak bardzo wygórowany czynsz od dzierżawców, a ci aby też osiągnąć jakiś dochód dla siebie eksploatowali chłopów wymuszając różne urojone i nienależne powinności.

Z terenu gminy Maków znane są skargi z ok. 1785 r. chłopów z Jacochowa i Woli Makowskiej na dzierżawców, pisane już do następcy prymasa Ostrowskiego. Ze skarg tych wynika, że pomysłowość dzierżawców w ściąganiu z chłopów dodatkowych dochodów była wprost niewyczerpana. Chłopi z Woli Makowskiej wymieniają wiele krzywd, jednak obok wielu nienależnych powinności jakie z nich ściągał dzierżawca, jest jedna często spotykana. Otóż dawniej użytkowali oni opuszczone grunty i płacili z nich powinnosci, teraz skarżą się, że grunty im zabrano, ale pańszczyznę zamiast im obniżyć, podwyższono z 16 dni sprzężajnych na 20 dni, a pieszą z 20 na 22 dni, podobnie jak z tych zabranych ziem każe im się płacić podatki.[99]

W suplice chłopów z Jacochowa wymieniono 12 pozycji, w których zarzucano dzierżawcy m.in. wymaganie transportu produktów rolnych do Warszawy, czego gromada nigdy dawniej nie musiała robić, zatrzymywanie pańszczyzny zimą, a wymaganie jej latem w podwójnym

[97] Tamże, Inventarium Ducatus Loviciensis per me Theodorem Gabrielem de Siemienice Siemieński conscriptum....1777, sgn. B-154, k. 174-178 i 402-417.

[98] AGAD, APP, Inwentarz klucza Łyszkowskiego diebus primis Julii 1777 anno na gruncie spisany, sgn. 90, k. 26-27.

[99] Supliki chłopskie XVIII wieku, Wyd. J. Leskiewicz, J. Michalski, Warszawa 1954, s. 302-303.

wymiarze, tak że chłopi nie mieli czasu obrobić własnych pól, przeciąganie dniówki pańszczyźnianej do północy, bicie ludzi itp.[100]

O ile w kluczu michowickim czy słupskim niektóre wsie przechodziły już na oczynszowanie, jako bardziej wydajną formę gospodarowania, to wszystkie wsie dzisiejszej gminy Maków pozostawały do końca Rzczypospolitej szlacheckiej na pańszczyźnie, w większości na długoletnich dzierżawach. Co najwyżej dzierżawy dożywotnie zamieniano ich posesorom na empiteutyczne 40-letnie, jak w przypadku wsi Jacochów. W 1754 r. arcybiskup Komorowski nadał ją w dożywotnią dzierżawę Joachimowi Popławskiemu, a w 1779 r. arcybniskup A. Ostrowski zamienił ją na dzierżawę 40-letnią.[101]

Stan wsi gminy Maków znamy ze spisu dymów ziemi rawskiej z 1789 r. (tab. nr 7).

Tabela Nr 7.

Liczba dymów i mieszkańców we wsiach gminy Maków w 1789 r.

Wieś	Dymów			Mieszkańców
	Chłopskich	Innych	Razem	
Dąbrowice	25	2	27	-
Jacochów	12	-	12	-
Krężce	19	2	21	121
Maków	35	4	39	375/*
Pszczonów	38	7	45	301
Retniowiec	5	-	5	-
Słomków	21	2	23	-
Święte Laski	6	-	6	54
Świete Nowaki	5	1	6	-
Wola Makowska	21	2	23	-
Ogółem	187	20	207	-

/* - łącznie Maków, Słomków i Dąbrowice.
Źródło. J. War., Słow..., cz. I i II.

[100] Tamże, s. 220-222.

[101] Słownik historyczno-geograficzny księstwa łowickiego, wyd. J. Warężak, Łódź 1961-1967, cz. I, s. 117. [dalej: J.War., Słow.]

Ostatnią lustrację dóbr arcybiskupich przeprowadzono w 1795 r. już w czasie rządów pruskich, jednak ponieważ stanowi ona niejako podsumowanie okresu Rzeczypospolitej szlacheckiej, należy w tym miejscu krótko wspomnieć o jej wynikach. Wykazała ona stagnację gospodarki na poziomie roku 1777, a więc początku rządów arcybiskupa Antoniego Ostrowskiego. Najważniejszym wskaźnikiem skuteczności gospodarczej było zagospodarowanie „pustek" leżących odłogiem, a te pozostały bez zmian. We wsi Jacochów pusto leżało nadal 7 $^1/_2$ włóki gruntów, wzrosła natomiast liczba osiadłości z 12 do 14. W Woli Makowskiej liczba osiadłości wzrosła w tym czasie z 23 do 29.[102]

W porównaniu do 1739 r. wzrosła nieco obsada zwierząt gospodarskich, jednak nie osiągnęła jeszcze poziomu z 1685 r. Wzrost liczby osiadłości oraz pogłowia zwierząt gospodarskich wskazuje, że na wsiach tworzy się powoli potencjał produkcyjny, jednak nie jest wykorzystany z powodu przesadnej eksploatacji gospodarczej ze strony właścicieli ziemskich.

O funkcjonowaniu rzemiosła we wsiach gminy Maków niewiele wiadomo. Dość liczna grupa komorników we wsiach Pszczonów i Maków może sugerować, że niektórzy z nich to właśnie rzemieślnicy. W opisie dymów z 1789 r. wspomniano o rzemieślnikach w Pszczonowie (2) oraz Makowie, Dąbrowicach, Słomkowie i Woli Makowskiej (po 1), nie określając rodzaju uprawianego przez nich rzemiosła.[103]

Na terenie opisywanych wsi było kilka młynów wodnych. W 1685 r. w opisie Woli Makowskiej wspomniano o „młyniku", którego młynarz dawał rocznie do zarządu klucza skierniewickiego 6 zł czynszu „bo nieczęsto miele" (najprawdopodobniej z braku dostatecznej ilości wody).[104]

W wykazie młynów w lustracji z 1777 r. wymieniono tylko 2 młyny jako dające dochód do prowentu. Młyn „Kacperek" pod Słomkowem dawał rocznie 30 korcy żyta, 1 kor. 2 ćwierci kaszy jaglanej, 2 ćw. rzepaku i karmił 2 wieprze dla dworu. Młyn w Jacochowie dawał 20 kor. żyta, 1 korzec kaszy jaglanej, 2 ćw. rzepaku, 2 ćw. pszenicy i również karmił 2 wieprze.[105]

O młynach w Św. Laskach i Św. Nowakach tylko wspomniano jako należących do tamtejszych wójtostw i nie dających bezpośrednio dochodów do prowentu.

---

[102] AAGN, Inwent., Inventariorum Ducatus Loviciensis oer me Josephum Gembarth conscriptum...1795, sgn. B-158, k. 90 i 110.

[103] J. War., Słow..., cz. I-II.

[104] AGAD, APP, sgn. 81, k. 69.

[105] Tamże, sgn. 90, k. 14.

Obsługę handlową terenu prowadziły karczmy dominialne, które istniały we wszystkich większych wsiach. Szynkowały one piwo dworskie z browaru mieszczącego się w folwarku skierniewickim. W Pszczonowie i Makowie funkcjonowały także karczmy należące do tamtejszych proboszczów. Proboszcz w Makowie posiadał też własny niewielki browar.

Wszystkie wsie gminy Maków znajdowały się w zasięgu targu skierniewickiego. Odbywały się tam targi tygodniowe w każdy piątek oraz 7 rocznych jarmarków, na których chłopi mogli zbywać nadwyżki zboża i zwierząt gospodarskich, a nabywać potrzebne w gospodarstwie wyroby rzemieślnicze. Chłopi z Jacochowa i Pszczonowa najpewniej docierali też na targi w Łowiczu, a zwłaszcza na tamtejsze jarmarki, który były o wiele liczniej uczęszczane od jarmarków skierniewickich.

Na terenie gminy Maków w XVII-XVIII w. istniały parafie rzymskokatolickie w Makowie i Pszczonowie. Podobnie jak w poprzednim okresie istniał ścisły związek pomiędzy tymi parafiami, a kapitułą łowicką.

Proboszczami w Pszczonowie byli często kanonicy kapituły łowickiej, m.in. kanonik Ludwik Michał Fantoni w latach 1681-1682.[106] Budynek kościoła już w XVI w. był murowany. Z wizytacji z 1763 r. wynika, że było w nim 6 ołtarzy. Obok kościoła od strony południowej była plebania o 2 izbach oraz zabudowania gospodarcze proboszcza (stajnia, obora, chlewy i wozownia - wszystko kryte słomą). Nieco dalej z boku był zlokalizowany proboszczowski browar, a obok niego słodownia. Była też kuźnia, jednak nieczynna, bez kowala oraz karczma należąca do proboszcza i szynkująca jego trunki.

Niezależnie od dziesięcin opisanych w poprzednim rozdziale, podstawą dochodów proboszcza była ziemia orna w Pszczonowie, w 12 kawałkach, 3 łąki i ogrody. Ziemia ta była podzielona na 17 osiadłości chłopskich, było jednak tylko 11 chłopów, a 6 działek było „pustych", jednak uprawiali je inni chłopi na czynsz.[107]

W Makowie tamtejsze probostwo stanowiło uposażenie dziekana łowickiego od 1491 r., a stan ten potwierdzały kolejne przywileje arcybiskupów z 1685, 1712 i 1765 r.[108] Do znanych proboszczów makowskich należeli prałat Paweł Kosicki, dziekan łowicki w latach 1762-1778 oraz koadiutor prepozyta łowickiego ks. Józef Gembarth.[109]

[106] Katalog prałatów..., s. 79.

[107] AAWA, Wiz., sgn. 989, k. 246-253.

[108] W. Kwiatkowski, Prymasowska Kapituła i Kolegiata w Łowiczu, Warszawa 1939, s. 419-421.

[109] Katalog prałatów..., s. 101-102 i 123.

Kościół pw. Św.Wojciecha w Makowie

Wizytacja parafii z 1763 r. wnosi niewiele danych, gdyż jak stwierdzono, odbyła się pod nieobecność proboszcza, a komendarz ks. Czyż na wiele pytań nie potrafił udzielić odpowiedzi i nie miał też dostępu do wielu dokumentów.

Budynek kościoła był drewniany, posiadał natomiast murowaną zakrystię dobudowaną od strony północnej, z czego wynika, że główna nawa leżała na osi wschód-zachód.[110]

Ważnym wydarzeniem dla parafii makowskiej była budowa nowego murowanego kościoła. Przeprowadził ją proboszcz Paweł Kosicki z Zakrzewa, kanonik łowicki od 1736 r., który 23 stycznia 1762 r. został prałatem dziekanem łowickim i proboszczem makowskim.

Budowę kościoła rozpoczęto w 1770 r., a przy tym wzniesiono też budynek na mieszkanie dla wikariuszy i 5 domów dla poddanych probostwa.[111]

Poza dziesięcinami podstawą dochodów proboszcza były wszelkie dochody ze wsi Dąbrowice i Słomków oraz grunty w samym Makowie.

W XVIII w. w wyniku stosownych uchwał synodalnych przy kościołach wiejskich zaczęto tworzyć szpitale-przytułki dla ubogich i chorych, na wzór podobnych instytucji istniejących wcześniej tylko przy parafiach miejskich.

[110] AAWA, Wiz., sgn. 989, k., 357-358.

[111] Katalog prałatów..., s. 101-102.

Szpital w Makowie powstał na opuszczonym gruncie położonym obok kościoła i został uposażony w obszar ziemi określony jako wolny już od 1548 r. Mieszkańcy Makowa zobowiązali się wobec prymasa Władysława Łubieńskiego do pomocy we wzniesieniu budynku szpitala.[112] W dniu 4 marca 1762 r. prymas wystawił stosowny przywilej erygujący formalnie istnienie tej instytucji. Poza przyznaniem uposażenia w $^1/_2$ łanu ziemi ciągnącego się od folwarku Korabka do granic wsi Krężce, szpital otrzymał działkę ziemi w pobliżu kościoła pod budynek szpitalny. Ziemia została wypuszczona w dzierżawę, z której pierwszego dnia każdego miesiąca, każdy z czterech pensjonariuszy szpitala miał otrzymywać od dzierżawcy $^1/_4$ korca żyta według miary obowiązującej w kluczu skierniewickim, jednak nie mogło to być mniej niż 20 $^1/_2$ garnca gdańskiego. Opiekunem szpitala został wyznaczony proboszcz makowski, a podczas jego nieobecności wikariusz miejscowy. Wynikłe spory miał rozpatrywać starosta skierniewicki[113]

W pierwszej wizytacji szpitala w dniu 23 lutego 1765 r. odnotowano iż przebywało w nim 4 ubogich, 2 kobiety i 2 mężczyzn, którzy zobowiązani byli do posług kościelnych.[114]

W pierwszej połowie XVIII w. powstał również podobny szpital przy kościele w Pszczonowie. W 1759 r. przebywało w nim 4 ubogich.[115] Sytuacja tutejszych ubogich była gorsza niż w Makowie, gdyż szpital dawał im tylko dach nad głową, natomiast podstawą ich utrzymania była wyłącznie jałmużna. Podkreślono to w wizytacji parafii z grudnia 1763 r., iż ubogich w szpitalu jest czterech i są bez żadnej prowizji. Budynek kościoła znajdował się przy drodze, na dole pod kościołem o 2 izbach, 2 komorach i sieni. Wizytujący zaznaczył iż był on „nadujnowany".[116]

Szkolnictwo parafialne w drugiej połowie XVII w. przy kościołach wiejskich praktycznie nie istniało. Ogólne ubóstwo i wzrost wymiaru pańszczyzny nie sprzyjały nauce dzieci chłopskich. Chłopi niechętnie posyłali dzieci na naukę skoro zdobycie wykształcenia nie pozwalało nawet na ograniczony awans społeczny.

Powolne odradzanie się szkół parafialnych nastąpiło dopiero w drugiej połowie XVIII w., a zwłaszcza w czasach działania Komisji Edukacji

[112] P. Staniszewski, Szpitalnictwo kościelne w archidiakonacie łęczyckim i łowickim do 1795 roku, Warszawa 2004, s. 124.

[113] AAGn, Ks. przyw., Liber privilegiorum 1645-1780, sgn. B-9, k. 591-592.

[114] AKŁW, Szpitale, Szpital w Makowie, nsg, nlb.

[115] Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Wizytacje, Visitatio decanatu Loviciensis felici regimine...1759 snno, sgn. 31, k. 42.

[116] AAWA, Wiz., sgn. 989, k. 255.

Narodowej. W wizytacji parafii Pszczonów i Maków z grudnia 1763 r. nie zanotowano żadnych wzmianek o szkołach.[117] W aktach Komisji Porządkowej Ziemi Rawskiej (zniszczonych w Warszawie w 1944 r.) zachowała się natomiast wzmianka o szkole parafialnej w Makowie z 7 stycznia 1791 r. Odnotowano tam, że w makowskiej szkółce uczyło się wtedy 4 chłopców i 1 dziewczynka.[118]

W 1793 r. zachodnie Mazowsze zostało włączone do Prus. Początkowo stosunki gospodarcze pozostały bez zmian. Pozostali dawni dzierżawcy, nie uległy zmianie powinności chłopskie. Jako jedyny widomy znak przynależności tych terenów do Prus, w pobliżu nowej granicy rozciągającej się za Rawką, zostały ulokowane pruskie garnizony wojskowe (m.in. w Skierniewicach). Walki powstania kościuszkowskiego ominęły okolice Makowa.

Po upadku powstania władze pruskie przystąpiły do reorganizacji administracji na zajetych terenach, aby upodobnić je do dawnych ziem królestwa Prus. Prowincja Prusy Południowe została podzielona na trzy departamenty. Maków wraz z okolicą wszedł do departamentu warszawskiego, który dzielił się na 10 powiatów. Większość ziem dzisiejszej gminy Maków weszła do powiatu rawskiego, Pszczonów i Jacochów weszły do pow. sochaczewskiego, a wieś Retniowiec do pow. brzezińskiego.[119]

Zasadnicza zmiana położenia dóbr łowickich nastąpiła z dniem 26 lipca 1796 r., kiedy ogłoszono deklarację rządu pruskiego o przejęciu przez króla Prus dóbr kościelnych w Prusach Południowych. W zamian za przejęte dobra duchowni mieli mieć corocznie wypłacane rekompensaty finansowe.[120] Dawne wsie księstwa łowickiego stały się własnością króla Prus.

Sekularyzacja dotknęła też kler niższego szczebla. W Pszczonowie proboszcza pozbawiono prawa propinacji, przyznając mu w zamian rekompensatę roczną w wysokosci 900 zł.[121]

Proboszcza w Makowie pozbawiono gruntów, za co przyznano mu rekompensatę roczną w wysokości 2.764 zł 26 gr. Grunta nadane w 1762 r. szpitalowi makowskiemu również zostały zabrane, a na utrzymanie ubogich przyznano w zamian 12 korcy żyta rocznie z folwarku makowskiego.[122]

---

[117] Tamże. 255-263 i 358.

[118] W. Dąbrowski, Z dziejów szkolnictwa parafialnego na ziemi skierniewickiej [w] Z dziejów oświaty i Związku Nauczycielstwa Polskiego w byłym powiecie skierniewickim, Skierniewice 1978, s. 29.

[119] BN, Zb. kart., Mapa Gilly`ego, sgn. 11753.

[120] J. Wąsicki, Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806. Studium historyczno-prawne, Wrocław 1957, s. 225.

[121] J. War., Słow..., cz. II, s. 63.

[122] Tamże, cz. I, s. 242.

Rozdział VI

W SCHYŁKOWYM OKRESIE EPOKI FEUDALNEJ (1806-1864)

Znaczne zmiany w położeniu wsi dzisiejszej gminy Maków przyniósł upadek rządów pruskich. Tereny należące dawniej do króla Prus, cesarz Francuzów Napoleon I potraktował jak swoje własne i nadał je swojemu marszałkowi Ludwikowi Davout.[123]

W 1809 r. wprowadzono podział terenu na gminy, które w założeniu miały być najniższym szczeblem podziału administracyjnego kraju i miały zastąpić dawny podział na parafie wykorzystywany zwłaszcza przy poborze podatków. Gminami mieli zarządzać wójtowie. Od początku podział ten został przeprowadzony niewłaściwie. Gminy były zbyt małe i mogły składać się nawet z jednej miejscowości, a jedynym warunkiem ich istnienia było to, że musiały liczyć co najmniej 10 zamieszkanych domów.[124]

Na terenach należących do szlachty gminy zakładano w każdej niemal większej wsi, natomiast na terenach rządowych tworzono je bardziej racjonalnie. Już w latach dwudziestych XIX w. spotykamy się z pojęciem ekonomii, które w ogólnych zarysach nie były niczym innym jak dawnym i kluczami dóbr arcybiskupich. W południowej części dóbr łowickich utworzono gminy we wsi Skierniewka, w Słupi, Głuchowie i Łyszkowicach. Jeszcze w 1853 r. wójt gminy Skierniewka był mianowany przez Zarząd Ksiestwa Łowickiego i nosił oficjalny tytuł „Wójt Gminy

[123] M. Senkowska-Gluck, Donacje napoleońskie w Księstwie Warszawskim.Studium historyczno-prawne, Wrocław 1968, s. 93.

[124] M. Bandurka, Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódz-kiego w XIX i XX wieku, Łódź 1974, s. 12.

Dóbr Łowickich Ekonomii Skierniewka". Do gminy Skierniewka należały wszystkie wsie późniejszej gminy Maków poza Pszczonowem, Jacochowem i Retniowiec, które były częścią gminy Łyszkowice.

Sieć gmin w latach 1816-1864 była ciągle zmieniana i modernizowana. Najpoważniejsze zmiany zaszły na mocy ukazu carskiego z 16 marca 1859 r., kiedy ustanowiono, że gmina wiejska musi składać się co najmniej z 50 zamieszkanych domów. Zmiany te były przeprowadzone głównie na terenach wsi szlacheckich i nie dotyczyły wsi rządowych.

Jedyna zmiana administracyjna przeprowadzona w tym okresie na terenie dzisiejszej gminy Maków, miała miejsce 18 czerwca 1825 r. i dotyczyła wsi Retniowiec, którą przeniesiono z pow. brzezińskiego do sochaczewskiego.[125]

Brak akt gminnych z lat 1809-1864 zarówno z gminy Skierniewka jak i Łyszkowice powoduje, że w dalszych rozważaniach będziemy się opierać na szczątkowych aktach władz gubernialnych. Część dawnych akt skarbowych zniszczonych w 1944 r. w Warszawie znalazła odbicie w „Słowniku historyczno-geograficznym księstwa łowickiego" J. Warężaka.

W początkach XIX w. sieć miejscowości gminy Maków powiększyła się o kolonię Sielce. Jak doszło do jej utworzenia nie wiadomo. Autor nieopublikowanej monografii Makowa i okolic M. Idrian wysuwa ciekawą hipotezę, iż kolonia ta została założona w czasach rządów pruskich, a potem w latach dwudziestych XIX w. koloniści sprzedali swoje gospodarstwa miejscowym chłopom ze względu na słabe gleby na których nie opłacało im się gospodarować.[126] W dokumentach pruskich z tego okresu nie znalazłem jednak potwierdzenia tej wiadomości (kolonie założono w tym czasie w Łowiczu, Łyszkowicach i Skierniewicach).[127] W księgach metrykalnych parafii Maków pierwsze wzmianki o Sielcach pochodzą z 1829 r., kiedy ochrzczono 5 i 26 stycznia pierwsze dzieci „kolonistów".[128] W miarę szczegółowym wspomnianym słowniku J. Warężak jako pierwszą wzmiankę o tej wsi podaje rok 1825,[129] wydaje się jednak, że jej początków należy doszukiwać się w początkowym okresie Królestwa Polskiego, gdyż w 1819 r. osadzano również kolonistów w innych okolicznych wsiach, m.in. w pobliskich Łyszkowicach. Kolonia ta zajęła pas ziemi pomiedzy Wolą Makowską i Stachlewem.

---

125 AGAD, Rada Administracyjna Królestwa Polskiego, Protokoły posiedzeń 1825 r., sgn. 13, k. 146.

126 M. Idrian, Maków Skierniewicki z okolicznymi wioskami, Łęczyca 1974, [m-pis w UG w Makowie], k. 99.

127 AGAD, Główne Direktorium Südpreussen, Nehmentliches Verzeichn is der etablirten Kolonisten im Warschauer Kammerdepartament, V/90, nlb.

128 Archiwum Parafii w Makowie [dalej: AP Mak.], Księgi urodzeń, Liber 1823-1840 a., sgn. 6, nlb.

129 J. War., Słow..., cz. II, s. 85.

Liczba ludności w latach 1809-1864 znacznie wzrosła pomimo odnotowanych kilku epidemii, z których najcięższe miały miejsce w 1827 r. i na początku lat pięćdziesiątych XIX w. Ponieważ nie dysponujemy dokładniejszymi danymi dot. ruchu naturalnego ludności, możemy opierać się tylko na urzędowych danych statystycznych.

Epidemia z 1827 r. nie spowodowała spadku liczby ludności, gdyż wynika to z porównań liczby ludności w trzech wsiach, co do których zachowały się dane:[130]

wieś	Mieszk. w 1822 r.	Mieszk. w 1829 r.
Krężce	169	199
Maków	520	541
Słomków	262	264

Z 1827 r. dysponujemy danymi dot. liczby domów i mieszkańców we wszystkich wsiach dzisiejszej gminy Maków (tab. nr 8). W porównaniu do 1789 r. we wszystkich wsiach nastąpił znaczny wzrost zarówno liczby domów, jak i mieszkańców.

Tabela Nr 8.

Liczba domów i mieszkańców wsi gminy Maków w 1827 r.

Wieś	Domów	Mieszkańców
Dąbrowice	30	205
Jacochów	20	176
Krężce	27	175
Maków	62	468
Pszczonów	59	461
Retniowiec	4	30
Słomków	26	228
Św. Laski i Nowaki	20	138
Wola Makowska	36	371
Razem	284	2.252

Źródło: Tabela miast, wsi i osad Królestwa Polskiego, Warszawa 1827, t. I-II.

[130] Tamże, cz. I, s. 162, 240-241; cz. II, s. 134-135.

Z lat późniejszych nie posiadamy niestety danych dot. liczby ludności w poszczególnych wsiach, chociaż zachowały się przypadkowe dane wskazujące na systematyczny jej wzrost przerwany tylko przez epidemię w latach 1850-1854.

Wsie gminy Maków należące do cara Rosji jako króla Polski, zostały w 1829 r. nadane Wielkiemu Księciu Konstantemu,[131] uniknęły rozprzedaży dóbr narodowych zarządzonej przez ministra Lubeckiego w 1828 r., nie przeszły w ręce szlacheckie i ich dzieje potoczyły się innym nurtem niż okolicznych wsi. Z opisów sporządzonych dla potrzeb administracji carskiej w latach 1822-1829 znany jest stan gospodarki niektórych wsi gminy Maków (tab. nr 9).

Tabela Nr 9.

Stan wsi gminy Maków w latach 1822-1829

Wieś i data opisu	Gospodarstw	Domów	Zwierząt gosp./*
Jacochów (1829)	21	17	123
Krężce (1822)	29	27	101
Maków (1822)	89	72	311
Pszczonów (1822)	71	52	236
Retniowiec (1829)	6	4	20
Słomków (1822)	38	30	181
Św. Laski i Nowaki (1822)	13	12	73

/* - łącznie koni, wołów i krów.
Źródło: J. War., Słow..., cz. I-II.

Lata 1829-1838 były bardzo ważnym okresem dla dóbr łowickich. Uwłaszczenie chłopów nastapiło w nich o ponad 20 lat wcześniej niż we wsiach szlacheckich Królestwa Polskiego. W latach czterdziestych XIX w. kiedy szlachta rugowała jeszcze chłopów z lepszych gruntów w swych dobrach, we wsiach gminy Maków chłopi gospodarowali już na własnych gospodarstwach opłacając tylko podatki państwowe.

[131] Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. XII, s. 375-381.

Podstawą uwłaszczenia był reskrypt o urządzeniu włościan oparty na instrukcji rządowej z 1818 r. Grunty wszystkich wsi były mierzone, wydzielano z nich dla każdego gospodarstwa oddzielnie grunty orne, oddzielnie łąki i pastwiska. Obszar gospodarstw w każdej wsi był uzależniony tylko od obszaru gruntów i liczby gospodarstw uprawnionych do nadziału. Mimo iż zakładano, że każde gospodarstwo powinno mieć co najmniej 40 morgów, w praktyce takie gospodarstwa były nieliczne, mimo iż rozdysponowano także grunty większości folwarków w wójtostwach.

Oczynszowanie przeprowadzono w korzystnym momencie, gdyż w okresie ożywienia gospodarczego. Dobra koniunktura na płody rolne zbiegła się z oddaniem do użytku pierwszej w Królestwie Polskim linii kolejowej ze stacjami w Skierniewicach i Płyćwi, przez które wywożono zboże do Warszawy i na Śląsk. Oczywiście oczynszowanie nie zlikwidowało wszystkich problemów we wsiach. Grunty każdego gospodarstwa były rozrzucone w kilku miejscach wsi (pozostałość po trójpolówce) co utrudniało ich użytkowanie. Odrębny problem stanowił wzrost liczby ludnosci i konieczność działów i rozdrabniania gospodarstw, co w znaczny sposób pogarszało warunki gospodarowania.

Dysponujemy danymi co do stanu wsi z 1864 r. Przedstawiał się on następująco (obszar w morgach i prętach nowopolskich 1 morga = 300 prętów):[132]

wieś	gospodarstw	obszar	gospodarstwo	
	og.	najmniejsze	największe	
Dąbrowice	902-222	51	1-246	28-218
Jacochów	1163-140	44	24-090	33-131
Krężce	772-004	42		
Pszczonów	1424-160	35	14-236	35-098
Retniowiec	280-130	7		
Sielce	619-235	22	11-040	52-111
Słomków	1166-295	46	1-086	36-285
Św.Laski	482-295	16		
Św.Laski Pofol.	166-120	6	1-225	38-215
Św.Nowaki	319-130	10	1-100	33- -
Św.Nowaki Pofol.	338-028	10	8-170	34-130
Wola Makowska	1394-081	57		

[132] J. War., Słow..., cz. I-II.

Należy ocenić, że lata 1830-1864 były pod względem gospodarczym korzystne dla wsi gminy Maków. Ukształtowała się wtedy pewna odrębność kulturowa i gospodarcza wsi należących dawniej do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, która funkcjonowała przynajmniej do połowy XX wieku.

Ważne miejsce w życiu ludności zajmowały kościoły. Na terenie gminy Maków podobnie jak w poprzednich okresach funkcjonowały kościoły parafialne w Makowie i Pszczonowie.

Parafia w Pszczonowie obejmowała wsie: Pszczonów i Jacochów oraz 5 wsi nie należących dziś do gminy Maków (Kalenice, Zakulin, Łagów, Kuczków i Seligów). W latach 1800-1839 proboszczem parafii był ks. Wawrzyniec Norden, a w latach 1839-1849 ks. Leopold Nowakowski.

Budynek kościelny z inicjatywy Zarządu Księstwa Łowickiego przebudowano w latach 1844-1847 pod kierunkiem architekta Adama Idźkowskiego, m.in. przez wymurowanie sklepień i dobudowanie kruchty./[133]

Uposażenie proboszcza w 1824 r. składało się z 224 mórg 112 prętów gruntu i pastwiska, które było wspólne z gromadą. Las, który dawniej należał do proboszcza, został zabrany, natomiast przyznano mu deputat drewna opałowego 20 sążni rocznie oraz 10 sążni dla wikariusza. Z obszaru powyższego proboszcz wydzielił część gruntu, na którym osadził 8 chłopów, którzy zobowiązali się z tej ziemi płacić czynsz i świadczyć robociznę na reszcie gruntu.

Na mocy dekretu z 18 marca 1817 r. zamieniono dziesięcinę wytyczną na 286 korców i 16 garncy żyta oraz 10 korców żyta mesznego. Oprócz tego proboszcz pobierał ze Skarbu 900 zł. za prawo propinacji zabrane mu w czasie rządów pruskich./[134]

Parafia w Makowie obejmowała Maków, Wolę Makowską, Słomków, Święte Laski, Święte Nowaki, Krężce, Dąbrowice i Stachlew oraz wieś szlachecką Dąbrowice Małe. W 1825 r. po raz pierwszy wspomniano o kolonii Sielce.

Murowany budynek kościoła wzniesiony w XVIII w. staraniem proboszcza Kosickiego został konsekrowany w 1824 r./[135]

---

[133] Katalog zabytków..., zesz. 3, s. 61-62.

[134] J. War., Słow...., cz. II s. 63-64.

[135] Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. II. Województwo Łódzkie, zesz. 11. Powiat Skierniewicki, opr. F. Sarna i T. Sulerzyska, Warszawa 1953, s. 7-8.

Uposażenie proboszcza stanowiło 2.764 zł 26 gr. rekompensaty ze Skarbu za wieś Maków zabraną przez rząd pruski. Wraz z innymi drobniejszymi sumami łączny dochód pieniężny proboszcza wynosił 3.004 zł 26 gr. Proboszcz pobierał również meszne 166 korcy żyta i 30 kor. owsa.

Komendarz wieczysty posiadał 90 mórg magdeb. i 112 prętów gruntu, 11 mg. 132 pr. łąk i 11 mg. 72 pr. ogrodu, 504 zł dochodu pieniężnego oraz 93 korce zboża.[136]

Długoletnim proboszczem w Makowie był ks. Maciej Dąbkowski (1810-1847 r.) po nim probostwo objął ks. Józef Gosk.

Szkolnictwo funkcjonowało przy kościołach parafialnych. Szkoły elementarne opierały się na składkach rodziców i funkcjonowały zwykle w okresie zimowym, gdy dzieci były mniej zaangażowane w pracach gospodarskich.

W 1820 r. szkoła w Makowie liczyła 25 uczniów i 14 uczennic - razem 49 uczących się. Nauczyciel był utrzymywany ze składek rodziców rocznie 871 zł 15 gr. Szkoła w Pszczonowie była zbliżona wielkością - 44 uczących się, w tym 26 uczniów i 18 uczennic, dysponowała też podobnymi środkami (527 zł 15 gr ze składek i w naturze w zbożu wartości 419 zł 9 gr.[137]

W 1839 r. w Makowie szkoła mieściła się już we własnym budynku. Jeden nauczyciel nauczał 26 dzieci (14 chłopców i 12 dziewczynek). Szkoła w Pszczonowie mieściła się w budynku wynajętym za roczny czynsz 100 zł. Jeden nauczyciel uczył tutaj 47 dzieci (26 chłopców i 21 dziewcząt).[138]

W 1845 r. obydwie szkoły miały już własne budynki, a ich stan przedstawiał się następująco:[139]

szkoła	suma składek uczących się:	chłopców	dziewcząt	
Maków	174,37 rb	45	31	14
Pszczonów	123,22 rb	40	22	18

[136] J. War., Słow..., cz. I, s. 241-242.

[137] Tamże, cz. I, s. 225.

[138] Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831-1870. Materiały źródłowe, wyb. K. Poznański, Warszawa 1993, s. 273 i 370.

[139] Tamże, s. 420 i 471.

Poziom nauczania nie był wysoki. Dzieci często opuszczały naukę, gdy tylko rodzice uznali że są niezbędne do prac gospodarskich. Również częste były zmiany nauczycieli związane z niskim uposażeniem, które z reguły było nieterminowo wypłacane.

Ochrona zdrowia na terenie wiejskim była na bardzo niskim poziomie, z czym wiązała się duża śmiertelność dzieci i częste epidemie chorób zakaźnych. Najbliższe szpitale znajdowały się w Rawie i Łowiczu, jednak ludność korzystała z nich sporadycznie. Osoby ubogie mogły być tam kierowane przez wójtów i gminy były obowiązane pokrywać koszty ich leczenia./[140] Najbliższe apteki mieściły się również w Rawie i Łowiczu, a dopiero w 1846 r. władze gubernialne zezwoliły na założenie apteki w Skierniewicach./[141]

Mieszkańcy gminy Maków jako zamieszkali na terenie dóbr rządowych Księstwa Łowickiego, mogli korzystać z leczenia w szpitalu w Kaperze koło Bobrowej, funkcjonującego co najmniej od 1831 r./[142] Szpital dysponował 24 łóżkami i leczenie w nim było bezpłatne.

Mimo niewątpliwie humanitarnych założeń, szpital ten nie spełniał swojego zadania. Wśród ludności wiejskiej nie było nawyków ani tradycji leczenia chorych. Do szpitala wójtowie kierowali zwykle ludzi ubogich (parobków, wyrobników) lub chorych uciążliwych dla otoczenia, których rodziny chciały pozbyć się z domów. Wielu chorych dowożono do szpitala w stanie agonalnym gdzie wkrótce umierali. Stwarzało to złą renomę dla instytucji i odstręczało (zwłaszcza chłopów z najbliższej okolicy) od leczenia się, gdyż większość zmarłych w tym szpitalu grzebano z reguły na cmentarzu parafialnym w Lipcach./[143]

W latach 1827, 1831 i 1855-1856 okolice Skierniewic dotnęły epidemie cholery (w 1831 r. epidemię spowodowało przejście wojsk rosyjskich pod Warszawę). Największą śmiertelność odnotowano w latach 1855-1858, kiedy w niektórych wsiach powymierały całe rodziny. Na terenie parafii Maków największe spustoszenia spowodowała epidemia w latach 1852-1856. O ile jeszcze do 1851 r. przyrost naturalny w parafii był dodatni, to w latach następnych sytuacja była już odwrotna./[144]

---

[140] AKŁW, Szpitale, sgn. 6, k. 51.

[141] AGAD, Urząd Lekarski Guberni Warszawskiej, Akta ts. zakładania aptek, sgn. 281, k. 25.

[142] W. Grabowski, Z dziejów szpitalnictwa łowickiego, Łowicz 1979, s. 6.

[143] S. Jarecka-Kimlowska, Zanim Lipce stały się Reymontowskie, Warszawa 1989, s. 105.

[144] AP Mak., Księgi urodzeń, Liber 1847-1856 a., sgn. 9, nlb ; Liber 1856-1860 a., sgn. 10, nlb; Księgi zgodów, Liber 1848-1856, sgn. 5, nlb.

rok	urodzeń	zgonów	saldo
1852 r.	127	158	- 31
1853 r.	124	98	+ 26
1854 r.	105	108	- 3
1855 r.	77	126	- 49
1856 r.	108	161	- 53

Życie społeczne skupiało się wokół spraw religijnych i opierało się o kościoły parafialne. Chłopi natomiast mało interesowali się polityką. W czasie powstania listopadowego 1830-1831 r. tereny gminy Maków pozostawały poza terenem działań wojennych i dopiero na początku sierpnia 1831 r. zostały zajęte przez Kozaków w czasie ofensywy Paskiewicza na Warszawę. Obóz kozacki mieścił się pomiędzy Makowem a Łowiczem, skąd podjazdy kozackie docierały do Rawy.[145]

W okresie powstania styczniowego z uwagi na bliskość silnego garnizonu wojskowego w Skierniewicach, teren gminy Maków znajdujący się w widłach dwóch linii kolejowych nie sprzyjał walce partyzanckiej. Przez tutejsze obszary przemieszczały się niekiedy oddziały powstańcze z innych terenów.

[145] Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830-1831, wyd. B. Pawłowski, Warszawa 1935, t. IV, s. 102.

Rozdział VII

OD UWŁASZCZENIA CHŁOPÓW DO ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI (1864-1918)

Uwłaszczenie chłopów w 1964 r. nie miało większego znaczenia dla wsi dzisiejszej gminy Maków. Ukaz carski z 2 marca 1864 r. zakończył okres feudalny na wsi. Chłopi otrzymali na własność grunty które były w ich posiadaniu oraz zostali z dniem 15 kwietnia tegoż roku zwolnieni od pańszczyzny na rzecz dziedziców w zamian za proporcjonalnie niewielki do tego obciążenia podatek gruntowy./[146] Ukaz ten mało jednak dotyczył chłopów wsi dzisiejszej gminy Maków, którzy byli oczynszowani od ponad 30 lat wcześniej. Oni także otrzymali tabele likwidacyjne, jednak dotyczyły one gruntów, które użytkowali już wcześniej i sankcjonujące co najwyżej zmiany w posiadaniu wynikłe z działów rodzinnych.

W przypadku gminy Maków ukaz carski z 1864 r. ukształtował nowe stosunki własnościowe na okres kilkudziesięciu lat, gdyż z braku folwarków na tutejszym terenie, nie było żadnych problemów z tzw. serwitutami czyli służebnościami dworów na rzecz osad chłopskich.

Od 1864 r. wójtowie byli wybierani przez zgromadzenia gminne, które składały się ze wszystkich gospodarzy mających prawo głosu (nie karanych i mających gospodarstwa powyżej 3-morgowe). Odtąd zamiast wójta będącego rzecznikiem interesów Zarządu Księstwa Łowickiego, w gminach Łyszkowice i Skierniewka pojawili się wójtowie, przedstawiciele chłopów. Aby być wybranym na stanowisko wójta należało spełniać szereg warunków:

[146] Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. XLVI, s. 5-37.

– mieć ukończone 25 lat wieku,
– być niekaranym,
– posiadać gospodarstwo co najmniej 6-morgowe,
– zamieszkiwać na stałe na terenie gminy w której kandydowało się na urząd wójta,
– posiadać umiejętność czytania i pisania.

We wsiach wchodzących w skład gminy władzę sprawowali sołtysi wybierani przez gospodarzy danej wsi, posiadających prawo głosu na zgromadzeniu gminnym. Sołtysi realizowali polecenia władzy państwowej przekazywane im przez wójtów, którzy z kolei podlegali naczelnikom powiatów.

Uwłaszczenie chłopów i likwidacja stosunków feudalnych na wsi i w miastach były wstępem do reformy administracji przeprowadzonej w 1867 r. Powiaty zostały wtedy znacznie zmniejszone co miało na celu przybliżenie scentralizowanej władzy państwowej do ludności. Powiat sochaczewski został podzielony na dwa powiaty: sochaczewski i łowicki, podobnie jak powiat rawski z którego utworzono powiaty: rawski i skierniewicki. Powiat skierniewicki objął miasto Skierniewice oraz 8 gmin wiejskich, w tym gminę Skierniewka.[147]

Pierwsze dane o liczbie ludności w poszczególnych wsiach gminy Maków po reformie administracji posiadamy z 1874 r. Poszczególne wsie liczyły wtedy:[148]

- Dąbrowice	- 326 mieszk.
- Krężce	- 287 „
- Jacochów	- 292 „
- Maków	- 765 „
- Pszczonów	- 625 „
- Retniowiec	- 77 „
- Sielce	- 172 „
- Słomków	- 316 „
- Święte Laski i Nowaki	- 257 „
- Wola Makowska	- 342 „
Razem	- 3.459 „

147 Tamże, t. LXVI, s. 281

148 Pamjatnaja kniżka Warszawskoj Gubiernii za 1874 god, Warszawa 1874, s. 98-184.

W porównaniu do 1827 r. kiedy liczba mieszkańców w obrębie tych samych wsi wynosiła 2.252, oznacza to wzrost zaludnienia o 34,9 %.

Dalsze dane statystyczne o liczbie ludności pochodzą dopiero z lat 1890-1912 i niestety dotyczą zbiorczo całych gmin, a jak wiadomo gmina Skierniewka zajmowała obszar znacznie większy niż obecna gmina Maków. Wzrost liczby mieszkańców gminy Skierniewka był stały i dość znaczny:[149]

-1890 r.	- 9.704 mieszk.
-1893 r.	- 10.820 „
-1905 r.	- 15.363 „
-1912 r.	- 18.790 „

Wynikało to w głównie z przyrostu naturalnego, który był dość wysoki i w 1889 r. dla gminy Skierniewka przy 414 urodzeniach i 285 zgonach wyniósł +129 osób,[150] mając tendencję wzrostową i w 1913 r. osiągając przy 470 urodzeniach i 174 zgonach przyrost +296 osób,[151] ale także z migracji.

Tak stały i dość wysoki przyrost naturalny wynikał z postępów w dziedzinie ochrony zdrowia i skutecznej walce z cyklicznymi epidemiami. W większej mierze wzrost ten wynikał jednak z bliskości dynamicznie rozwijających się Skierniewic. Z braku możliwości kupna działki budowlanej czy mieszkania w Skierniewicach, zwłaszcza wielu kolejarzy osiedlało się w sąsiednich wsiach. Dotyczyło to zwłaszcza wsi Skierniewek: Nowej, Lewej, Prawej i Poduchownej, ale po części także takich wsi jak Dąbrowice, Wola Makowska i Maków. Stan zaludnienia gminy Skierniewka zniekształcała też duża liczba osób zamieszkałych tutaj czasowo, która w 1905 r. wynosiła aż 2.423 osoby.

Dokładniejsze dane o liczbie mieszkańców w 1905 r. w poszczególnych miejscowościach gminy Maków przedstawia tabela nr. 10.

---

149 Sostojanije nasielienija w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo k 1-mu janwarja 1890 goda, „*Trudy Warszawskogo Statisticzieskogo Komitieta*" [dalej: TWSK], Wyp. III, s. 10-11; Sostojanije nasielienija...k 1-mu janwarja 1893 goda, TWSK, Wyp. XI, s. 16-17; Sostojanije nasielienija...k 1-mu janwarja 1905 goda, TWSK, Wyp. XXIII, s. 19; Spisok nasielionnych punktow Warszawskoj Gubiernii, Warszawa 1912, passim.

150 Dwiżenije nasielienija w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo w 1889 godu, TWSK, Wyp. VII, s. 10-11.

151 Ruch naturalny ludności wyznań chrześcijańskich w b. Królestwie Kongresowym w latach 1909-1918, *„Statystyka Polski"*, 1921, t. III, s. 190-191.

Tabela Nr 10.

Liczba domów i mieszkańców wsi gminy Maków w 1905 r.

Miejscowość	Domów	Mieszkańców		
		Mężcz.	Kobiet	Ogółem
Bażantarnia	3	5	11	16
Dąbrowice	53	195	194	389
Jacochów	53	204	200	404
Kacperek	1	3	3	6
Krężce	39	145	151	296
Maków	140	582	580	1.162
Maków Poduchowny	5	4	6	10
Maków Towarzystwo	19	105	111	216
Pszczonów	180	550	560	1.110
Retniowiec	14	45	51	96
Sielce	30	120	124	244
Słomków	65	251	242	493
Święte Laski i Nowaki	58	203	205	408
Wola Makowska	73	202	204	406
Razem	733	2.614	2.642	5.256

Źródło: AGAD, Zb. kart., Opis statystyczny miejscowości gub. warszawskiej 1905 r., sgn. AK-175, k. 382-386, 809-810.

Gdy porównamy te dane z liczbą ludności z 1874 r. która wynosiła 3.459 osób, to okaże się, że wzrost liczby ludności w tym czasie wyniósł 34,2 %.

Do wybuchu I wojny światowej liczba ludności wzrastała nadal i od 1905 do 1912 r. w Makowie wzrosła z 1.162 do 1.401 osób, jednak po części wzrost ten wyniknął chyba z zaliczenia części kolonii Maków Towarzystwo do Makowa (liczba ludności spadła tam z 216 do 17 osób). Znacznie wzrosła liczba ludności w Jacochowie (z 404 do 658), mniej w Sielcach (z 244 do 290).[152]

[152] Spisok nasielionnych punktow Warszawskoj Gubiernii w 1812 godu, Warszawa 1912.

Ludność wsi gminy Maków była jednolita wyznaniowo i w 1912 r. nie wykazano przedstawicieli żadnego innego wyznania poza rzymskokatolickim.

Pierwsze dane o obszarze poszczególnych wsi po uwłaszczeniu pochodzą z 1874 r. (tab. nr 11).

Tabela Nr 11.

Obszar wsi gminy Maków w 1874 r.
(w morgach)

Wieś	Ogółem obszar	W tym	
		Dworskich	Chłopskich
Dąbrowice	700		700
Jacochów	1.163		1.163
Krężce	769		769
Maków	2.847	242	2.605
Pszczonów	1.735		1.735
Retniewice	291		291
Sielce	617		617
Słomków	1.215	49	1.166
Święte Laski i Nowaki	1.275	35	1.240
Wola Makowska	1.393		1.393
Razem	12.005	326	11.679

Źródło: Pamjatnaja kniżka..1874 goda, s. 98-184.

Z powyższych danych wynika, że obszar zaliczony do gruntów dworskich był znikomy (326 mg - 2,7 %). Na grunty dworskie składały się reszta gruntów folwarku w Makowie oraz resztówki po dawnych wójtostwach. Już jednak wykaz z 1912 r. jako dworskie wykazuje tylko grunty w Słomkowie, natomiast grunty w Makowie zostały rozparcelowane i powstała na nich kolonia Maków Towarzystwo (dziś Maków Kolonia).

Od chwili uwłaszczenia wystąpiła tendencja do rozdrabniania gospodarstw w wyniku działów rodzinnych, jednak proces ten wzmógł się dopiero po 1905 r. Jeszcze w latach 1889-1899 struktura gospodarstw we wsiach gminy Skierniewka ulegała poprawie. Obszar gruntów

chłopskich wynoszący w 1870 r. 10.953 dziesięciny, został powiększony o dokupionych 127 dziesięcin i w 1899 r. wyniósł 11.080 dziesięcin, przy średnieniej wielkości gospodarstwa 9,8 dziesięciny (największa w pow. skierniewickim).[153] Liczba gospodarstw wzrosła z 1.019 do 1.104, ale poprawiła się ich struktura, gdyż przybyło gospodarstw o obszarze ponad 7,5 dziesięciny z 725 do 918, a ubyło gospodarstw poniżej 1,5 dziesięciny (z 75 do 33) i od 1,5 do 7,5 dzies. (z 219 do 153).

Podkreślić należy, iż w większości wsi przeprowadzono komasację gruntów, co znacznie poprawiło warunki gospodarowania. W aktach urzędowych nie udało mi się znaleść żadnych wiadomości odnośnie procesu komasacji. Daty komasacji w poszczególnych wsiach podaję za M. Idrianem:[154]

Sielce	- 1866 r.
Maków	- 1869 r.
Wola Makowska	- 1878 r.
Dąbrowice	- 1900 r.
Krężce	- 1901 r.
Św. Laski	- 1911 r.

W latach dziewięćdziesiątych XIX w. w związku z pogorszeniem opłacalności uprawy zbóż, uprawiano coraz więcej ziemniaków. Wzrosło zastosowanie nawozów zielonych, chłopi zaczęli interesować się stosowaniem nawozów sztucznych, coraz częściej przechodzono w uprawie na trójpolówkę bezugorową.

Zmiany zaszły też w hodowli. Zwiększyło się nieco pogłowie koni, co wynika prawdopodobnie z używania ich w transporcie towarów, zwłaszcza we wsiach podmiejskich, gdzie gospodarz dysponujący dobrym wozem i parą dobrych koni, zawsze mógł liczyć na zarobek przy przewozie towarów na stację kolejową w Skierniewicach. W latach 1899-1907 znacznie pogorszyła się koniunktura na wełnę co odbiło się drastycznym spadkiem pogłowia owiec w gminie Skierniewka z 2.810 do 840 sztuk. Znacznie spadło też pogłowie trzody chlewnej z 1.760 do 1068 sztuk, a nieco mniej pogłowie bydła rogatego z 4.337 do 3.605 sztuk.[155]

---

[153] Kriestjanskoje ziemliewładienije w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo w 1870 i 18799 godach, TWSK, Wyp. XVII, s. 6-7.

[154] M. Idrian, Maków..., k. 77-78.

[155] Statistika koniewodztwa i skotowodztwa w diesjati gubiernijach Carstwa Polskogo w 1870 i 1899 godach, TWSK, Wyp. XVIII, s. 10-11; Koniewodztwo i skotowodztwo w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo w 1907 godu, TWSK, Wyp. XXXVI, s. 34-35.

Handel na targowiskach nadal cieszył się powodzeniem, zwłaszcza gdy chodzi o zbyt płodów rolnych. Dla wsi gminy Maków nadal największym uznaniem cieszył się targ w Skierniewicach. O zainteresowaniu jarmarkami skierniewickimi świadczy fakt, że obywatelskie pismo do władz gubernialnych w Warszawie, z prośbą o zwiększenie liczby jarmarków w Skierniewicach do 12 rocznie (w każdy pierwszy czwartek miesiąca) podpisało również kilku mieszkańców z Dąbrowic, Makowa i Woli Makowskiej./[156] Nie zmieniło tego stanu zorganizowanie targów w osadzie fabrycznej Łyszkowice, na co wyraził zgodę naczelnik powiatu łowickiego w 1865 r./[157]

Znacznie poprawiły dojazdy do Skierniewic remonty dróg zainspirowane przez władze gubernialne. W roku 1872 kosztem ponad 5 tys. rubli wyremontowano drogę Maków-Skierniewice,/[158] w następnych latach poprawiono równie drogę z Makowa do Łyszkowic.

W końcu XIX w. zaszły duże zmiany w handlu. Wprowadzenie monopolu państwowego na handel alkoholem i tytoniem, spowodowało utratę znaczenia karczem, które dotąd były nieodłącznym elementem każdej większej wsi, a zwłaszcza wsi w których funkcjonowały kościoły. Powstały sklepy ogólnohandlowe, a w większych miejscowościach sklepy monopolowe (tzw. „winnyje ławki". W 1905 r. 2 sklepy ogólnohandlowe istniały w Makowie, a 4 w Pszczonowie./[159]

Przed wybuchem I wojny światowej zaczęły powstawać pierwsze sklepy spółdzielcze. W 1913 r. sklepy takie funkcjonowały w Makowie (spółdz. kolejarzy „Przyszłość") i w Woli Makowskiej (spółdz. ogólnospożywcza - sklepem kierował F. Majcher)./[160]

Rzemiosło nie miało większego znaczenia w gospodarce wsi. W Słomkowie, Św. Nowakach i Kacperku funkcjonowały młyny wodne, które świadczyły usługi przemiału zboża dla najbliższych wsi. W Słomkowie, Krężcach, Pszczonowie i Woli Makowskiej istniały warsztaty kowalskie./[161] Pozostałą obsługę rzemieślniczą wsi zapewniało rzemiosło skierniewickie.

W życiu społecznym czołowe miejsce nadal odgrywały kościoły. Lokalizacja kościoła nobilitowała miejscowość w której się on znajdował,

---

[156] Archiwum Państwowe w Warszawie, [dalej: APWA] Rząd Gubernialny Warszawski, [dalej: RGW], Ref. IV Miejski. Dieło ob ustrojstwie 12 jarmarki w gorodie Skierniewicy, sgn. 1911/117, nlb.

[157] AGAD, Komisja Województwa Mazowieckiego, Akta w przedmiocie targów i jarmarków (powiatu włocławskiego, łowickiego i gostyńskiego), sgn. 4315, k.388-389.

[158] APWA, RGW, Ref. XVII Budowlany, Dieło o postrjkie szosse Makow-Skiernie-wicy, sgn. 1872/152.

[159] AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 382 i 810.

[160] Pamjat. kniżka W. G. 1913 god, s. 356.

[161] Spisok nasielionnych punktow..., s. 382.

stwarzała większy ruch ludności, powodowała, że chętniej zakładano tutaj sklepy, czy osiedlali się rzemieślnicy.

Po upadku powstania styczniowego, z uwagi na aktywny w nim udział wielu księży, władze carskie podjęły działania zmierzające do osłabienia pozycji kościoła katolickiego. Zlikwidowano wiekszość klasztorów, a w 1867 r. ukazem carskim odebrano proboszczom większość posiadanych jeszcze przez nich gruntów, pozostawiając tylko przy każdym kościele wiejskim działki 6-morgowe. Tytułem rekompensaty proboszczom przyznano etaty państwowe i pensje roczne w wysokości 300 rubli. Zarówno proboszcz z Makowa jak i Pszczonowa nie mogli być usatysfakcjonowani takim rozwiązaniem. Ówczesny proboszcz pszczonowski ks. Józef Woyno (1869-1891) stracił 224 morgi 112 prętów gruntu, natomiast proboszcz makowski dochody przekraczające 550 rubli rocznie.

Jedyną poważniejszą inwestycją kościelną był gruntowny remont kościoła w Makowie przeprowadzony na początku lat siedemdziesiątych XIX w./[162] Proboszczami w Makowie byli w tym okresie: ks. Józef Gosk (1847-1880 r.) i ks. Augustyn Tatarzyn (1880-1918 r.)

Pod stałym nadzorem żandarmerii carskiej znajdował się proboszcz ks. Augustyn Tatarzyn, który u władz miał opinię „nieprawomyślnego". W 1909 r. za przeprowadzony bez zgody władz remont budynku kościelnego przez okres trzech lat był szykanowany ciągłymi wezwaniami na przesłuchania./[163]

Stan szkolnictwa elementarnego na terenie gminy Maków niewiele zmienił się w stosunku do I połowy XIX w. Nadal funkcjonowały dwie szkoły w których jednak zwiększyła się liczba uczniów. W 1870 r. w Makowie uczyło się 142 dzieci, a szkoła dysponowała funduszem ze składek rodziców w wysokości 216 rn. 90 kop. W 1887 r. w Makowie zbudowano nową szkołę elementarną o jednej dużej izbie. Była to budowla nietrwała gdyż użyto stary materiał z rozbiórki plebanii, toteż w 1911 r. wzniesiono już szkołę murowaną z jedną izbą szkolną i mieszkaniem dla nauczyciela./[164] W szkole w Pszczonowie było 137 uczących się, a składki roczne wynosiły 236 rb. 37 kop./[165]

Do 1913 r. liczba uczących się w Pszczonowie spadła do 88 (63 chłopców, 25 dziewcząt). O szkole makowskiej z tego roku brak jest danych./[166]

---

[162] „Przegląd Katolicki" 1878, nr 46, s. 728-729

[163] Archiwum Państwowe w Łodzi, Skierniewickoje Ujeznoje uprawlienije, Dieło o niezakonnoj dziejatielnosti ks. Tatarzyna iz dier. Makow, skierniewickoho ujezda, sgn. 214, nlb.

[164] M. Idrian, Maków..., k. 175.

[165] Walka caratu..., s. 489-491.

[166] APGR, Zarząd Żandarmerii Powiatu Kutnowskiego, Łowickiego, Sochaczewskiego i Skierniewickiego, Dieło o srocznych doniesienijach, sgn. 208, k. 25-26.

Poziom nauczania nie był wysoki, a wymóg nauki w języku rosyjskim był trudną barierą do przekroczenia przez wielu dzieci, tym bardziej, że nauczyciele nie reprezentowali należytego poziomu, a głównym kryterium ich naboru była „prawomyślność".

W ochronie zdrowia sytuacja nie uległa gruntowniejszym przemianom. Do 1913 r. na cały powiat skierniewicki opiekę medyczną stanowiło: 2 lekarzy wolnopraktykujących i 1 lekarz powiatowy wspomaganych przez 5 felczerów.[167]

Nadal nie było popularne leczenie szpitalne. Zgodnie z założeniami władz każdy powiat powinien mieć własny szpital, toteż po utworzeniu powiatu skierniewickiego rozpoczęto działania organizacyjne w tym kierunku. W 1869 r. zlikwidowano szpital Księstwa Łowickiego w Kaperze, a 7 jego łóżek przekazano do Skierniewic z dotacją dzienną 22,5 kopiejki od łóżka[168] Były to początki szpitala organizowanego w Skierniewicach przez doktora S. Rybickiego, a chorzy z sąsiednich gmin znaleźli się w zasięgu jego działania. Mimo, iż w chwili pełnego uruchomienia w 1872 r. liczył tylko 14 łóżek,[169] rzadko zdarzało się aby wszystkie były wykorzystane.

Ożywienie polityczne społeczeństwa w końcu XIX i początkach XX w. miało mały wpływ na społeczeństwo wiejskie w południowej części Księstwa Łowickiego. W przeciwieństwie do terenów gmin Korabiewice, Kowiesy, Doleck, czy Dębowa Góra oraz miasta Skierniewice, chłopi gmin Skierniewka, Słupia, Głuchów czy Łyszkowice byli mniej zainteresowani sprawami polityki, skupiając się bardziej na sprawach gospodarczych. Nie było to typowe zjawisko dla całości terenów Księstwa Łowickiego, gdyż sytuacja w gminach wokół Łowicza była inna.

Sytuacja ta niewiele zmieniła się do wybuchu I wojny światowej. W Makowie i okolicznych wsiach najbardziej interesowali się zagadnieniami politycznymi ci mieszkańcy, którzy byli zatrudnieni na kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Częste wyjazdy do dużych miast, szersze kontakty z innymi środowiskami, owocowały większym zainteresowaniem czytelnictwem pracy. Kolejarze w latach 1905-1906 przywozili i udostępniali innym takie gazety jak „Zaranie" i „Polak". Zainteresowanie to było jednak bierne, przed zaangażowaniem się w działalność polityczną wstrzymywała obawa utraty pracy, a każdy kolejarz podejmując pracę podpisywał deklarację lojalności wobec władz carskich.[170] J. Zarębski

[167] Pam. kn. WG 1913, s. 351.

[168] AGAD, Rada Główna Opiekuńcza, Akta Rady Szczegółowej Szpitala w Skiernie-wicach, sgn. 588, k. 17.

[169] „Gazeta Lekarska" 1872, nr 228.

[170] A. Stawarz, Pierwsze środowiska kolejarzy polskich w latach 1845-1864 (zachodnie Mazowsze), [w] Gdy do Grodziska ruszył „parochód", red. A. Stawarz, Grodzisk Mazowiecki 1990, s. 47-48.

wspomina o rzekomym strajku w szkole makowskiej w 1905 r.,[171] jednak nie znajduje to potwierdzenia w aktach żandarmerii ani administracji carskiej. W dniu 13 listopada 1905 r. miała natomiast miejsce manifestacja polityczna w Pszczonowie. Po manifestacji w Łyszkowicach, w której wzili udział robotnicy tamtejszej cukrowni i ludność osady fabrycznej, uformował się pochód około 300 osób, niosący flagi o barwach narodowych, który dotarł do Pszczonowa. Tutaj odbył się wiec, na którym wygłoszono patriotyczne przemówienia, wzywając ludność do odmowy płacenia podatków oraz nieposłuszeństwa wobec władz. W trakcie wiecu przemawiał m.in. urzędnik z Łowicza Moszulski, który jak to określił w meldunku naczelnik powiatu z Łowicza, „w ordynarnych słowach znieważył świętą osobę cara".[172]

Sytuacja gospodarcza i społeczna gmin powiatu skierniewickiego uległa znacznej zmianie po wybuchu I wojny światowej. Okolice Skierniewic w wyniku mobilizacji opuściły liczne grupy rezerwistów. Intendentura wojskowa wykupywała konie i bydło, których tabuny pędzono na wschód za Wisłę. Rosyjskie plany prowadzenia wojny zakładały w pierwszej fazie walk obronę linii Wisły, toteż tereny położone na zachód od tej rzeki były praktycznie pozbawione obrony.

Przez okolice Skierniewic trzykrotnie przeszedł front, jednak tak się szczęśliwie złożyło, że tereny dzisiejszej gminy Maków uniknęły poważniejszych zniszczeń, gdyż nie toczono tutaj większych walk.[173] Siły niemieckie działały ostrożnie, gdyż główny wysiłek wojenny był skierowany przeciwko Francji. Natarcie w łuku Wisły rozpoczęło się dopiero 28 września 1914 r. od południa i dotarło w okolice Rawy Mazowieckiej. Było to lewe skrzydło 9 armii niemieckiej nacierające większością sił na Dęblin i środkową Wisłę.[174]

Niemcy przewidywali, że strona rosyjska dla osłony ważnego węzła kolejowego i łączności oraz magazynów w Skierniewicach, mogła zgrupować tutaj większe siły, toteż posuwali się bardzo powoli, głównie oddziałami zwiadowczymi kawalerii.[175] Dopiero w dniach 10-11 października kawaleria niemiecka uzyskała wsparcie piechoty. 21 bryg. Landwehry i bryg. Hoffmanna, przesunęła się w stronę Rawki

[171] J. Zarębski, Maków. Wieś kasztelanii łowickiej, Łódź 2001, [m-pis pracy dypl. UŁ - w UG w Makowie], k. 44.

[172] AGAD, Kancelaria Generał Gubernatora Warszawskiego, O biespariadkach po Warszawskoj Gubiernii, sgn. 2504, k. 301.

[173] APGR, Star. Sk I, Sprawy strat wojennych, sgn. 146, k. 24.

[174] H. Stagemann, Geschichte des Krieges, Berlin 1917, t. II, s. 196.

[175] A. J. Narbutt-Łuczyński, Ogólny rzut oka na pierwszą ofensywę Hindenburga na Warszawę w 1914 r., „Bellona", 1929, R. 9, zesz. 14, s. 55-59.

rozciągając się na linii Łowicz-Słomków, a kawaleria przeszła za Rawkę.[176]

Po ciężkich walkach pod Warszawą w dniach 15-19 października, gdy po stronie rosyjskiej do walki wchodziły coraz to nowe jednostki, siły niemieckie zaczęły wycofywać się na zachód. Do 22 października jednostki rosyjskie dotarły do Rawki.[177] W dalszym natarciu na zachód, Maków i Pszczonów znalazły się w pasie natarcia 2 korpusu syberyjskiego.[178]

W nocy z 22 na 23 października Niemcy odstąpili od Skierniewic i Bełchowa na Łyszkowice, a w ślad za nimi posuwał się 2 korpus syb. na pośrednią linię Krępa-Kalenice. Na terenie gminy Maków rozegrały się tylko drobne potyczki i straty materialne były niewielkie. Wycofujący się Niemcy zniszczyli tylko tory linii kolejowej na odcinku Skierniewice-Koluszki, wysadzając m.in. mosty kolejowe w Skierniewicach i w Rudzie na Rawce. W Makowie zaplanowali spalenie kościoła, którego wieża mogła być punktem orientacyjnym dla nacierających wojsk rosyjskich. W wyniku protestów proboszcza ks. Augusta Tatarzyna ograniczyli się tylko do spalenia wieży kościelnej.[179]

W początkach listopada strona niemiecka wykorzystała lukę pomiędzy 1 i 2 armią rosyjską i uderzyła ze skrzydła od strony Torunia w kierunku Łodzi i Piotrkowa. Do 19 listopada siły niemieckie zajęły Koluszki przerywając dostawy zaopatrzenia dla 2 armii rosyjskiej w Łodzi. Większość sił nacierała w pierwszej linii natomiast skrzydła zabezpieczała kawaleria. W rejonie Bielaw i Głowna na kierunku Łowicza i Skierniewic działały 6 i 9 niemieckie dywizje kawalerii. Zwiady wysłane przez te jednostki zmusiły rosyjskie tabory do wycofania się z Łyszkowic i Pszczonowa w kierunku na Nieborów i Bolimów.[180]

5 listopada 6 niem. dyw. kawalerii skierowała 4 szwadrony i 2 działa do ataku przez Maków na Skierniewice. Strona niemiecka nie wiedziała jeszcze, że w Skierniewicach wyładowały się z transportu kolejowego 2 bataliony 40 pułku piechoty z artylerią pułkową. Siły te wsparte przez pociąg pancerny odparły atak. Niemcy wycofali się tracąc obydwie armaty.[181]

---

176 Die 9 Armee im Weichselfeldzuge 1914, wyd. K. Matthes, Berlin 1936, nr 15.

177 Warszawsko-Iwangrodzkaja opieracja. Sbornik dokumientow mirowoj imperialisticzieskoj wojny na russkom frontie, Moskwa 1938, nr 405,

178 Tamże, nr 426.

179 J. Zarębski, Maków.., k. 37.

180 G. K. Korolkow, Łodzinskaja opieracja 2 nojabrja - 19 diekabrja 1914 goda, Moskwa 1934, s. 72.

181 Tamże, s. 81.

W następnych dniach w okolicach Makowa i Pszczonowa grupowały się jednostki kawalerii rosyjskiej dywizji kaukazkiej i zbiorczej dywizji kozackiej dla osłony Łowicza i Skierniewic. Na linii kolejowej Skierniewice-Rogów operował również pociąg pancerny, który stacjonował na bocznicy stacji kolejowej w Płyćwi. Pociąg ten niejednokrotnie wspierał swą artylerią działania wojsk rosyjskich w rejonie Skierniewic.

Na początku grudnia 1914 r. po niepowodzeniach na innych odcinkach frontów dowództwo rosyjskie podjęło decyzją o skróceniu frontu. 17 grudnia wojska rosyjskie 1, 2 i 5 armii rosyjskiej wycofały się na linię dolnej Bzury i Rawki.[182]

W czasie działań wojennych nie funkcjonowała carska administracja, a część jej funkcji pełniły powstałe w sierpniu 1914 r. Komitety Obywatelskie. W czerwcu 1915 r. Niemcy powołali cywilną administrację okupacyjną. Powiatami kierowali Landraci (najczęściej emerytowani oficerowie niemieccy), którym podlegali wójtowie (w większości na tych stanowiskach pozostawiono dawnych wójtów samorządowych).

18 stycznia 1916 r. powstała Rada Opiekuńcza Powiatu Skierniewickiego. Jej członkiem był. m.in. ks. Gorczyca z Makowa, który jednocześnie pełnił funkcję przewodniczącego Rady Opiekuńczej Gminy Skierniewka.[183]

28 sierpnia 1916 r. niemieckie władze okupacyjne powołały powiatowy Sejmik Skierniewicki w składzie 14 osób. Gmina Skierniewka była reprezentowana w kurii włościańskiej przez Jana Góreckiego ze wsi Skierniewka Prawa.[184] Sejmik ten posiadał bardzo ograniczone kompetencje. Z braku zachowanych ksiąg gminnych z tego okresu niewiele wiadomo o działalności Komitetu Obywatelskiego i Rady Opiekuńczej. Z zachowanych ksiąg w sąsiedniej Gminie Słupia wynika, że w gestii tych organów była opieka społeczna, udział w rozkładzie kontyngentów, a w poźniejszm okresie organizacja szkolnictwa.

Na stan ludności w poszczególnych wsiach w małym stopniu miały wpływ działania wojenne. W okolicy na zachód od Skierniewic nie było wiekszych starć, a w ogóle działania I wojny światowej nie miały tak totalnego charakteru jak w okresie II wojny światowej. Zarówno strona rosyjska jak i niemiecka z terenu przewidywanych walk starały się usuwać jak najwiecej osób cywilnych.

---

[182] Łodzinskaja opieracja. Sbornik dokumientow mirowoj impierialisticzieskoj wojny na russkom frontie (1914-1917), Moskwa 1936, nr 514.

[183] „Kreisblatt für den Kreiss Skierniewice", 1916, nr 3.

[184] Tamże, nr 29.

Większe ubytki spowodowała mobilizacja mężczyzn do carskiej armii, jak również przemieszczanie się ludności na wschód i późniejsze jej odcięcie przez front na Rawce. W marcu 1915 r. Komitet Obywatelski w Warszawie zarejestrował 2.157 osób z powiatu skierniewickiego.[185] Pewna liczba osób (niektórzy z wozami i końmi) zaangażowanych przez armię rosyjską do transportu, znalazła się w pow. błońskim odcięta przez front.

Na stan ludności i jej rozwój duży wpływ miały też ciężkie warunki życia w latach okupacji niemieckiej. Braki w zaopatrzeniu w żywność i opał oraz brak środków czystości i lekarstw spowodowały, że znacznie pogorszyło się saldo ruchu naturalnego ludności (tab. nr 12).

Tabela Nr 12.

Ruch naturalny ludności wyznań chrześcijańskich Gminy Skierniewka w latach 1914-1918

Rok	Urodzenia	Zgony	Saldo
1914	408	269	+139
1915	271	414	-143
1916	257	279	- 22
1917	233	335	-102
1918	230	395	-165

Źródło: Ruch naturalny..., s. 190-191.

Rolnicy gminy Maków ponieśli dotkliwe straty w pogłowiu koni rekwirowanych przez obydwie walczące strony.[186] Po zajęciu terenów Królestwa Polskiego przez wojska niemieckie, wobec trudnej sytuacji żywnościowej i surowcowej Rzeszy Niemieckiej, władze okupacyjne rozpoczęły rekwizycje wszystkich towarów i surowców. Wszyscy rolnicy zostali obłożeni kontyngentami zbóż, ziemniaków, bydła i trzody chlewnej. Bezwzględnie ściągano wszelkie nadwyżki, zezwalając po żniwach 1915 r. na pozostawienie tylko po 100 kg zboża na osobę.

[185] AAN, Centralny Komitet Obywatelski, Sprawozdania statystyczne, sgn. 672, nlb.

[186] Tamże, Główny Urząd likwidacyjny, Materiały dotyczące koni rekwirowanych w pow. skierniewickim, sgn. 1448, nlb.

Ustały targi, gdyż poza policyjnymi ograniczeniami w przemieszczaniu się ludności, niemieckie władze rekwirowały na targach konie płacąc zwykle 20 % ich rzeczywistej wartości. Rekwizycje zwierząt hodowlanych nasiliły się zwłaszcza w 1918 r. W dniu 16 maja 1918 r. ogłoszono o nadzwyczajnej dostawie 100.000 sztuk bydła do Niemiec z terenu Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego. Z tego powiat skierniewicki miał dostarczyć 706 sztuk (na gminę Skierniewka przypadło 70 sztuk).[187]

Kolejne dostawy dosłownie zdziesiątkowały pogłowie bydła i trzody chlewnej do tego stopnia, że kontyngenty wyznaczone we wrześniu i październiku 1918 r. były już nierealne do wykonania.

Brak maszyn a nawet prostych narzędzi z powodu reglamentacji żelaza, spowodował drastyczny spadek plonów w porównaniu do lat 1910-1914.

Aby utrudnić przemiał zboża zamknięto wszystkie mniejsze młyny i wiatraki, nie mogły również funkcjonować olejarnie. Rzemiosło z braku surowców ograniczało się w większości do partackich napraw odzieży, obuwia i sprzętów.

Szkolnictwo w czasie działań wojennych nie funkcjonowało. W późniejszym okresie władze okupacyjne bez większych problemów zezwalały na uruchamianie szkół. Do 1 października 1917 r. zorganizowano już szkoły w Dąbrowicach, Krężcach, Makowie, Słomkowie i Świętych Laskach. Szkołę w Woli Makowskiej uruchomiono 11 października 1917 r.[188] Szkoły te napotykały wiele problemów w swym funkcjonowaniu, głównie brakowało wykwalifikowanych nauczycieli. W pierwszych latach po wyzwoleniu były częste przypadki zawieszania nauczania z braku nauczycieli.

Okres okupacji niemieckiej sprzyjał rozwojowi ruchu społecznego. Władze okupacyjne nie stawiały większych przeszkód inicjatywom społecznym, byle tylko nie miały one charakteru politycznego. W Makowie rozpoczęto prace organizacyjne nad powołaniem straży pożarnej. W środowisku kolejarzy rozpoczęła organizować się Polska Organizacja Wojskowa. Członkowie tej organizacji w listopadzie 1918 r. brali czynny udział w rozbrajaniu niemieckiego wojska i żandarmerii.

[187] Kreisblatt Sk., 1918, nr 20.

[188] M. Idrian, Maków..., k. 178.

Rozdział VIII

W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM (1918-1939)

Odzyskanie niepodległości nie przyniosło żadnych zmian w przynależności administracyjnej terenów należących obecnie do gminy Maków. Część terenu należała do gminy Skierniewka pow. skierniewickiego, część obejmującą wsie Sielce, Pszczonów i Jacochów do gminy Łyszkowice, pow. łowickiego.

W 1936 r. władze wojewódzkie w Warszawie planowały przeprowadzić generalne zmiany podziału administracyjnego. Wtedy po raz pierwszy pojawiała się sugestia, aby rozległą gminę Skierniewka podzielić na dwie gminy (w podobny sposób w 1933 r. podzielono gminę Dąbkowice w pow. łowickim). Animozje pomiedzy poszczególnymi wsiami co do lokalizacji sziedzib nowych gmin spowodowały, że do wybuchu II wojny światowej do tego tematu już nie wracano.

Braki ksiąg gminnych nie pozwalają na określenie jak kształtowały się rady gminne po odzyskaniu niepodległości, ilu liczyły radnych i jaki był klucz ich wyboru.

Zarząd gminy stanowili wtedy: wójt, jego zastępca (podwójci) i sekretarz.

W 1919 r. po ukształtowaniu się rad gminnych przeprowadzono również wybory sołtysów przez zgromadzenia wiejskie. W poszczególnych wsiach wybrano wtedy sołtysami:[189]

– Dąbrowice - Antoni Zatorski
– Krężce - Franciszek Dziuda
– Maków - Jakub Ozimek

[189] Dziennik Rozporzadzeń Urządu Powiatowego w Skierniewicach, 1919, nr 17.

– Maków Towarzystwo	- Wojciech Wójt
– Święte Laski	- Walenty Starzec
– Święte Laski Pofolwarczne	- Józef Szczechowski
– Święte Nowaki	- Mikołaj Świderek
– Święte Nowaki Pofolwarczne	- Józef Kowalski
– Słomków	- Kacper Świderek
– Wola Makowska	- Marcin Nowak

W 1933 r. rozporządzeniem Wojewody Warszawskiego uporządkowano sieć osadniczą poprzez utworzenie gromad (sołectw), do których włączono poszczególne kolonie, przysiółki i osady. Na terenie gminy Maków po tej komasacji sieć gromad przedstawiała się następująco:[190]

- Dąbrowice - (wieś Dąbrowice i domy kolejowe);
- Jacochów
- Krężce - (wieś Krężce, blok i dom kolejowy);
- Maków - (wieś Maków, wieś Maków Poduchowny, kolonia Maków, osada pokarczemna Maków, osada Leśna Zwierzyniec, Maków Towarzystwo)
- Pszczonów
- Sielce
- Słomków - (wieś Słomków, osady młyńskie Słomków i Kacperek, osada I Bażantarnia)
- Święte Laski - (wieś Święte Laski, osada młyńska Święte Laski);
- Święte Pofolwarczne - (wieś Święte Nowaki, Święte Nowaki Pofolwarczne, Święte Laski Pofolwarczne);
- Wola Makowska (wieś Wola Makowska, osada Wola Makowska).

Na stan ludności gminy Maków w latach 1919-1939 wpływał głównie ruch naturalny, który był zawsze dodatni, a w mniejszym stopniu ruchy migracyjne. W okresie tym ze spisów narodowych i danych urzędowych znamy najczęściej liczbę mieszkańców w przekroju gminnym. W gminach Skierniewka i Łyszkowice liczba ludności przedstawiała się wtedy następująco:[191]

[190] Dziennik Urzędowy Warszawski, 1933, nr 14, poz. 136.

[191] Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. I, Województwo warszawskie, Warszawa 1925, s. 174-177; Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej. Ludność i budynki. Powierzchnia ogólna i użytki rolne, Cz. I. Woj. centralne i wschodnie, „Statystyka Polski" , 1933, ser. „B", zesz. 8a, s. 19

	Gm. Łyszkowice	Gm. Skierniewka
1921 r. (30 IX)	11.480	9.589
1931 r. (9 XII)	12.079	10.336

Dane te pozwolą jednak na wyciągnięcie jednego wniosku: że następował niewielki wzrost liczby ludności. Dokładniejszych trendów nie da się ustalić, gdyż w gm. Łyszkowice wsie: Pszczonów, Jacochów i Sielce stanowiły tylko ok. 20 % ludności, natomiast gm. Skierniewka w 1922 r. przekazała do m. Skierniewice trzy duże wsie.

Z okresu międzywojennego dokładną liczbę mieszkańców wszystkich wsi znamy tylko z 1921 r. (tab. nr 13).

Tabela Nr 13.

Liczba domów mieszk. i ludności na terenie dzisiejszej gminy Maków
(wg. spisu z 30 września 1921 r.)

Miejscowość	Domów	Mieszkańców		
		Mężcz.	Kobiet	Ogółem
Bażantarnia	3	4	10	14
Dąbrowice	79	258	255	513
Jacochów	73	217	226	443
Kacperek	1	7	5	12
Krężce	76	196	185	381
Maków	197	599	588	1.187
Pszczonów	164	479	486	965
Retniowiec	16	52	52	104
Sielce	40	130	136	266
Słomków, os. mł.	1	2	3	5
Słomków, wieś	86	272	264	536
Święte Laski	39	120	124	244
Święte Laski Pofolw.	13	36	38	74
Świete Nowaki	8	18	19	37
Święte Nowaki Pofolw.	27	86	79	165
Wola Makowska	88	259	303	562
Razem	911	2.735	2.773	5.508

Źródło: Skorowidz miejscowości..., s. 72 i 177.

Ruchy migracyjne ludności gminy Maków były niewielkie. Część młodzieży opuszczała wieś szukając pracy głównie w Skierniewicach (na kolei i w rzemiośle), rzadziej w miastach aglomeracji warszawskiej i łódzkiej. W okresie międzywojennym dużym prestiżem cieszył się ten, kto zdobył średnie wykształcenie, a zwłaszcza jeśli ukończył studia, co jednak należało do rzadkości i było możliwe tylko w najbogatszych rodzinach. Względnym uznaniem cieszyła się praca na kolei, jako instytucji państwowej, natomiast odejście do miasta do pracy w rzemiośle, w środowisku wiejskim wychowanym w księżackim kulcie rolnictwa i ziemi uważane było za degradację.

Pod względem wyznaniowym ludność wsi gminy Maków była jednolita i poza wyznaniem rzymsko-katolickim tylko w Pszczonowie w czasie spisu narodowego w 1921 r. odnotowano 8 ewangelików.

Podstawą gospodarki gminy było rolnictwo. Całość ziemi była w rękach chłopskich, nie licząc kilku drobnych obszarów należacych zbiorowo do gromad oraz lasów państwowych. Nie było na terenie gminy żadnej większej własności ziemskiej. Obszar poszczególnych wsi ilustruje tab. nr 14.

Tabela Nr 14.

Powierzchnia wsi gm. Maków w 1920 r. *(w morgach.)*

Wieś	Morgów
Dąbrowice	735
Jacochów	1.006
Kacperek	9
Krężce	650
Maków	2.562
Pszczonów	1.494
Retniewice	260
Sielce	560
Słomków	870
Święte Laski i Nowaki	1.119
Wola Makowska	1.110
Razem	10.365

Uwaga: Dla wsi Jacochów, Pszczonów, Retniowiec i Sielce - dane z 1912 r.
Źródło: APGR, UG Skierniewka, O danych statystycznych treści ogólnej, sgn. 7, k. 22

Zagubienie akt gm. Skierniewka opracowywanych przez Powiatowego Komisarza Ziemskiego jest dotkliwą stratą, gdyż nie jesteśmy dziś w stanie określić zmian jakie zaszły w użytkowaniu ziemi we wszystkich wsiach. Na terenie gm. Głuchów w latach 1918-1938 liczba gospodarstw chłopskich wzrosła z 1.201 do 1.608, a średnia wielkość gospodarstwa spadła do 7,22 ha. Nawet w najbogatszych wsiach spotykamy się już z przypadkami, kiedy gospodarstwo „ćwierćwłókowe" (czyli wg. nowej miary 5-heklarowe) dzielono na połowę wzorem galicyjskim. Z dużą dozą pewności można stwierdzić, że podobne procesy zachodziły we wsiach gminy Maków i to nawet z większą ostrością.

W rolnictwie w latach 1918-1939 od strony technicznej nie zaszły większe zmiany. W hodowli panowała stagnacja, gdyż były trudności ze zbytem wielu produktów rolnych. Sytuacja kryzysowa nie zachęcała też do stosowania nawozów sztucznych, czy kupna drogich maszyn rolniczych. Kończono komasację gruntów w tych wsiach, które jeszcze jej nie przprowadziły. W dniu 15 października 1932 r. zakończono prace komasacyjne we wsi Święte Laski Pofolwarczne.[192]

Formą organizacji społecznej rolnictwa były kółka rolnicze. W 1927 r. na terenie gminy Maków funkcjonowało kółko rolnicze w Makowie założone 18 listopada 1918 r.[193] W późniejszych latach założono też kółko w Woli Makowskiej.[194]

Przemysł i rzemiosło na terenie gminy były reprezentowane głównie przez młyny i olejarnie. W 1921 r. wg. danych z 22 czerwca największy był młyn „Kacperek", który przerabiał rocznie do 1.000 korcy zboża, nieco miejsze młyny w Św. Laskach i Słomkowie przerabiały po 300 korcy.[195]

W 1922 r. wśród zakładów przemysłowych (które raczej należałoby zaliczyć do rzemiosła) wymieniono:[196]

– Dąbrowice - młyn wietrzny Antoniego Zaczkiewicza
– Św. Laski Pofolwarczne - młyn wodny Bronisława Libnera
– Święte Nowaki - olejarnię Mikołaja Świderka
– Słomków - młyn wodny Józefa Kuczyńskiego
„ Henryka Gawałkiewicza

[192] „Dziennik Urzędowy Warszawski", 1933, nr 11, poz. 105.

[193] APGR, UG Skierniewka, Różne wykazy zakładów przemysłowych, sgn. 14, k. 55-56.

[194] Tamże, sgn. 27, k. 6.

[195] Tamże, sgn. 7, k. 55-56.

[196] Tamże, sgn. 14, k. 22-46.

„ Anny Szczechowicz

– Słomków - olejarnia Franciszka Wacha

„ Szymona Bartosiewicza

Zakłady te były niewielkie i pracowały na rzecz miejscowej społeczności. Były otwierane i zamykane w miarę koniunktury. Jak zaznaczono w wykazie z 1922 r. jeden młyn w Słomkowie pracował z przerwami a dwie olejarnie w Makowie i Św. Nowakach były „chwilowo nieczynne".

Problem obsługi handlowej wsi gminy Maków rozwiązywały sklepy prywatne funkcjonujące na wszystkich większych wsiach. Duże wsie: Dąbrowice, Maków, Krężce i Wola Makowska po części zaopatrywały się w potrzebne produkty w pobliskich Skierniewicach.

Większość obszaru gminy obsługiwało targowisko skierniewickie, które było dość stabilne. W Skierniewicach funkcjonowało szereg hurtowni zboża, którego wywóz do Warszawy, Łodzi na Śląsk ułatwiała znajdująca się na miejscu towarowa stacja kolejowa. Wpływało to na nieco korzystniejsze dla rolników ceny na zboże na skierniewickim targowisku.

Pewną pomocą w zbyciu produktów przez rolników były spółdzielnie. W dniu 26 sierpnia 1926 r. powstała Spółdzielnia Mleczarska w Godzianowie. Do 1932 r. rocznie przerabiała ona po 2.600.000 litrów mleka za które do producentów wpływało 450.000 zł. Od 1928 r. spółdzielnia ta uruchomiła również zlewnię mleka w Makowie, gdzie skupowano mleko od rolników z Makowa i pobliskich wsi.[197]

Od 19 grudnia 1921 r. funkcjonowało również Stowarzyszenie Spożywców w Woli Makowskiej.[198]

Swoje zadania rady gmin realizowały w oparciu o budżety, których wysokość uchwalano na posiedzeniach rad. Budżet gminy Skierniewka na rok 1939/40 zamknął się kwotą 52.600 zł w tym 42.342 zł z podatków. Obciążenie podatkowe z morgi użytków rolnych ustalano corocznie w różnej wysokości w miarę potrzeb. W porównaniu do innych gmin pow. skierniewickiego obciążenia podatkowe ustalano na średnim poziomie.

Najwyższe pozycje w wydatkach stanowiły:

– utrzymanie administracji - 16.407 zł (31,20 %)
– oświata - 11.238 zł (21,37 %)
– utrzymanie dróg - 10.762 zł (20,46 %)

[197] F. Jagielski, Spółdzielnia Mleczarska w Godzianowie, „Gazeta Skierniewicka", 1932, Nr 2, s. 3-4.

[198] APGR, UG Skierniewka, sgn. 14, k. 55-56.

Jednym z ważniejszch zadań gmin pochłaniającym znaczną część budżetu była organizacja i utrzymanie szkolnictwa powszechnego. Szkolnictwo organizowano na mocy dekretu z 7 lutego 1919 r. o obowiązku szkolnym i ustawy z 17 lutego 1922 r. o szkołach powszechnych. Sieć szkolna utworzona jeszcze w czasach okupacji niemieckiej nie była w pełni dostosowana do potrzeb, a zdarzały się przypadki, jak to miało miejsce w Słomkowie w roku szkolnym 1918/19, że szkoła musiała być zamknięta z powodu braku nauczyciela./[199]

Z powodu niewielkiej liczby uczniów szkoły wiejskie nie posiadały wyższych oddziałów i w wiekszości miały niski stopień organizacyjny. Dzieci wiejskie w większości miały małe możliwości ukończenia szkoły 7-klasowej i utrudniony dostęp do szkoły średniej.

W latach 1926-1931 podjęto próby reorganizacji sieci szkół. Wszelkie próby komasacji szkół powodowały jednak z reguły opór mieszkańców miejscowości, w których szkoła miała być likwidowana. W 1928 r. udało się połączyć szkołę w Krężcach ze szkołą w Makowie, dzieki czemu ta ostatnia uzyskała status szkoły 7-klasowej. Podobnie do szkoły w Woli Makowskiej przyłączono szkołę z Mokrej Lewej./200 Również szkoła w Sielcach funkcjonowała tylko do 1934 r. Po wybudowaniu własnego budynku dla szkoły w Stachlewie, szkoła w Sielcach została skomasowana z tą szkołą./[201]

W latach 1932-1939 szkoły podzielono na trzy stopnie, z tym, że tylko szkoła III stopnia dawała możliwość kontynuowania nauki w szkole średniej. Na terenie obecnej gminy Maków funkcjonowała tylko jedna szkoła III stopnia - w Makowie. Właśnie ta szkoła jako pierwsza otrzymała własny budynek. W 1935 r. przy drodze z Makowa do Słomkowa wydzielono działkę 3.097 m^2 na której stanął piętrowy, podpiwniczony budynek szkolny z salą gimnastyczną na parterze./[202]

W pozostałych szkołach nauka nadal odbywała się w wynajętych pomieszczeniach. W roku szkolnym 1938/39 na terenie gminy Maków funkcjonowało 6 szkół powszechnych (tab. nr 15).

[199] Z. Skupiński, Szkolnictwo w powiecie skierniewickim w okresie międzywojennym (1917-1939 r.), [w] Z dziejów oświaty i Związku Nauczycielstwa Polskiego w byłym powiecie skierniewickim, Skierniewice 1978, s. 72.

[200] Tamże, s. 79.

[201] M. Idrian, Maków..., k. 182.

[202] APGR, Starostwo Powiatowe w Skierniewicach 1918-1939 [dalej: Star. Pow. Sk I], Projekt budowy 7-klasowej szkoły w Makowie, gm. Skierniewka, sgn. 414,

Tabela Nr 15.

Stan szkolnictwa powszechnego we wsiach dzisiejszej gminy Maków w roku 1938/39

Miejscowość	Stopień org.	Izb lekcyjnych	Uczniów	Nauczycieli
Dąbrowice	I	1	75	1
Maków	III	7	385	5
Pszczonów	-	-	-	-
Słomków	I	2	120	2
Świete Laski	I	1	98	1
Wola Makowska	II	3	237	4

Źródło: Z. Skupiński, Szkolnictwo..., s. 97.

Ochrona zdrowia i opieka społeczna poczyniły znaczne postępy w porównaniu do okresu przed I wojną światową. W 1919 r. władze uporały się z epidemią tyfusu, która wyniknęła z braku środków czystości w końcowym okresie okupacji niemieckiej. Zorganizowano szpital zakaźny i trzy stacje lekarskie na terenie powiatu (w Godzianowie, Głuchowie i Puszczy Mariańskiej). Ludność gminy Maków mogła korzystać ze stacji w Godzianowie, bądź bezpośrednio w szpitalu powiatowym w Skierniewicach. Rady gmin utrzymywały też akuszerki, które działały w wyznaczonych im rejonach.[203]

Życie społeczne wsi skupiało się w tym okresie w parafiiach rzymskokatolickich w Makowie i Pszczonowie. Długoletnim proboszczem w Makowie, aktywnym społecznie był ks. Mieczysław Hübner (1918-1942 r.).

Obok kółek rolniczych życie społeczne wsi toczyło się też w kołach ochotniczych straży pożarnych. Jako pierwsze na terenie gminy koło OSP powstało w Makowie, a źródła podają dwie daty powstania. F. Filipski uważa, że stało się to w 1921 r.,[204] natomiast z akt archiwalnych Gminy Skierniewka wynika, że statut towarzystwa zatwierdził Wojewoda Warszawski 16 marca 1920 r. Tę datę należy uznać za bardziej wiarygodną. Pierwszym naczelnikiem został Jan Marciniak, a do

[203] W. Łabęcki, Sieć położnych w powiecie, „Gazeta Skierniewicka", 1931, nr 1.

[204] F. Filipski, Rozwój straży pożarnych ochotniczych w powiecie skierniewickim, [w] 120 lat. Straż Ogniowa Ochotnicza Miasta Skierniewic, Skierniewice 2000, s. 34.

aktywnych organizatorów należeli ksiądz Mieczysław Hübner, Jan i Franciszek Kuziemscy, Stefan Kozietulski, Antoni Grzelka, Stanisław Boryna i Józef Łuczywek.[205]

Kolejne koła straży pożarnej powstały w:[206]

– Woli Makowskiej - 1923 r.
– Dabrowicach - 1925 r.
– Krężcach - 1926 r.

W przeciwieństwie do okresu przed I wojną światową, już od chwili wyzwolenia ludność zaczęła żywo interesować się sprawami politycznymi. Wzrost i spadek zainteresowania się polityką odbywał się w zależności od wydarzeń politycznych w kraju.

Wybory do Sejmu Ustawodawczego ogłoszone na dnień 16 stycznia 1919 r. wykazały znaczne wpływy Narodowej Demokracji we wsiach gminy Skierniewka. Z ugrupowań chłopskich PSL „Piast" nie zdobył ani jednego głosu, natomiast PSL „Wyzwolenie" tylko 74 głosy (1,56 % oddanych głosów). Z partii lewicowych tylko PPS zdobył 42 głosy (0,89 %).[207] Tak słaby wynik ugrupowań chłopskich na wiejskim terenie, tłumaczy tylko fakt, że stronnictwa te w przeciwieństwie do Narodowej Demokracji w chwili wyborów, były dopiero w trakcie tworzenia struktur terenowych.

Kolejne wybory do Sejmu odbyte 5 listopada 1922 r. wykazały już znaczną zmianę postaw wyborców. Największą liczbę głosów (1668 - 37,17 % oddanych głosów) zdobyła jeszcze Narodowa Demokracja, ale na drugą siłę polityczną w gminie wyrosło już PSL „Wyzwolenie" (1345 głosów - 29,98 %). PSL „Piast" zdobył 762 głosy (16,98 %), natomiast PPS 495 głosów (11,03 %). Komuniści występujący pod szyldem Związku Proletariatu Miast i Wsi zdobyli symboliczne 5 głosów.[208] Biorąc pod uwagę łączny wynik PSL „Piast" i PSL „Wyzwolenie" należy uznać, że stronnictwa chłopskie dominowały w gminie Skierniewka. PPS zdobywał głosy głównie we wsiach w najbliższym otoczeniu Skierniewic, wśród zamieszkałych tam robotników, a głównie kolejarzy.

Następne lata przyniosły znaczne zmiany na scenie politycznej. Tylko wpływy PPS nie ulegały większym wahaniom, natomiast na postawę

[205] APGR, UG Skierniewka, sgn. 14, k. 22.

[206] F. Filipski, Rozwój..., s. 34.

[207] Wyniki wyborów do Sejmu Ustawodawczego odbytych 16 stycznia 1919 roku, „Miesięcznik Statystyczny", 1920, t. II, s. 4 - 40.

[208] Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych dnia 5 i 11 listopada 1922 roku, „Statystyka Polski", 1926, t. VIII, s. 26.

chłopów w latach 1922-1928 znaczny wpływ miało pojawienie się na scenie politycznej radykalnych chłopskich partii. O ile Niezależna Partia Chłopska do jej delegalizacji w 1927 r. nie zdobywała większych wpływów we wsiach na zachód i południe od Skierniewic, to powstałe w 1926 r. Stronnictwo Chłopskie spowodowało duży odpływ sympatyków zarówno od PSL „Piast" jak i PSL „Wyzwolenie". Układ głosów w kolejnych wyborach do Sejmu 4 marca 1928 r. w gminie Skierniewka przedstawiał się następująco:[209]

Stronnictwo Chłopskie	- 2596 (59,81 %)
PSL „Wyzwolenie"	- 456
PPS	- 454
Lista katolicko-narodowa	- 308
BBWR	- 300
Chjeno-Piast	- 213
Mniejsz. narodowe	- 13
og. ważnych głosów	- 4340

Ogólnie można stwierdzić, że w tych wyborach ugrupowania chłopskie odniosły zdecydowane zwycięstwo w gminie zdobywając ponad $^2/_3$ głosów, Narodowa Demokracja poniosła dalsze straty i znajdowała się w defensywie, BBWR zaznaczył już swoją obecność na scenie politycznej, jednak nie zdołał jeszcze pokonać PPS.

W wyborach w 1930 r. liczyły się już tylko trzy ugrupowania polityczne. Na terenie gminy Skierniewka najlepszy wynik osiągnął BBWR (1537 głosów - 40,13 %), przed Centrolewem (1139 głosów - 29,74 %), oraz Narodową Demokracją (1083 głosy - 28,28 %).[210]

Po tych wyborach życie polityczne na wsi osłabło. Wielu ludowców zaniechało działalności, na co złożyły się po części słaby wynik wyborczy Centrolewu oraz obawa represji ze strony władz. Dość liczna była grupa chłopskich działaczy ludowych w Woli Makowskiej, do których należy zaliczyć Jana Szymkowicza, Józefa Wasiaka i Antoniego Karwata, w Pszczonowie działał Tadeusz Sołtyszewski, natomiast w Jacochowie

[209] Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 roku, „Statystyka Polski", 1930, t. X, s. 13-15.

[210] Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 16 i 23 listopada 1930 roku, „Statystyka Polski", 1935, ser. „C", zesz. 4, s. 12-21.

Piotrowski./[211] Również BBWR, który mógł prowadzić nieskrępowaną działalność, w opinii Starosty Skierniewickiego przejawiał słabą aktywność. W skład 36-osobowego komitetu gminnego Gminy Skierniewka, z terenu dzisiejszej gminy Maków wchodzili: prezes Jan Kuś z Makowa, vice prezes Józef Bachura z Dąbrowic oraz Stanisław Kozioł z Makowa i Jan Szymkowicz z Woli Makowskiej. W sprawozdaniu do Wojewody Warszawskiego z lutego 1933 r. starosta pisał, że „prezes Józef Kuś jest dobrym rolnikiem, ale nie potrafi się zabrać do pracy organizacyjnej”./[212] W tymże sprawozdaniu oceniając sytuację polityczną w gminie stwierdzono, że „komuny” na terenie gminy nie ma, sytuacja gospodarcza jest ciężka, rolnicy wegetują i mało zajmują się polityką. Wpływy Stronnictwa Ludowego oceniono jako największe w Świętych Laskach, Słomkowie i Krężcach. PPS nie prowadził żadnej działalności, Stronnictwo Narodowe miało pewne wpływy w Makowie i Woli Makowskiej.

Pewne ożywienie polityczne miało miejsce dopiero w latach 1938-1939 pod wpływem rosnącego zagrożenia wojną ze strony hitlerowskich niemiec.

[211] Relacja Mariana Ceronia z Woli Makowskiej.

[212] APGR, Star. Sk I, BBWR, sgn. 193, k. 37-38.

Rozdział IX

LATA II WOJNY ŚWIATOWEJ (1939-1945)

W trakcie mobilizacji przed wybuchem II wojny światowej okolice Skierniewic znalazły się na zapleczu armii „Łódź". W okolicy koncentrowała się również armia „Prusy". Do nocy z 31 sierpnia na 1 września 19 DP pod dowództwem gen. bryg. Józefa Kwaciszewskiego wyładowała się z transportów kolejowych pomiędzy Łowiczem a Sochaczewem. Po wyładowaniu przegrupowała się na odległość 20-25 km w okolice Makowa i Pszczonowa. Dowództwo dywizji rozlokowało się w Nadleśnictwie Skierniewice.[213] Już następnego dnia dywizja ta przegrupowała się na południe.

Obszar gminy Maków po wybuchu wojny znalazł się w pasie działania niemieckich 8 i 10 armii. Słaba armia „Łódź" nie mogła dać większego oporu siłom niemieckim i wycofywała się w kierunku Warszawy. Już 9 września rano 2 DP znalazła się nad Mrogą, 28 DP w lasach w pobliżu wsi Chlebów, 30 DP w lasach koło Krosnowej a Wołyńska Brygada Kawalerii w lasach lipieckich.

Lotnictwo niemieckie ciągle bombardowało linię kolejową Skierniewice-Koluszki, dążąc do jej przerwania aby uniemożliwić przerzuty wojsk i zaopatrzenia. W Makowie kilkakrotnie ale z małą skutecznością bombardowano przepust drogowy pod torami kolejowymi.[214]

Przed południem 9 września doszło do krwawej bitwy pod Słupią i Krosnową, w wyniku której za cenę ciężkich strat 30 DP wyrwała się z zaciskającego się okrążenia i wycofała przez Julków koło Skierniewic

---

[213] Wojskowy Instytut Historyczny [dalej: WIH], Relacje, Relacja dowódcy 19 DP, sgn. II/2/131, k. 1.

[214] Relacja Mariana Ceronia z Woli Makowskiej.

za Rawkę. Wołyńska BK nie czekając dalszych rozkazów z lasów lipieckich omijając Skierniewice od północy przeszła do Puszczy Kampinoskiej./[215]

W lasach w okolicach Makowa, Świętych Lasków i Retniowca zebrały się jednostki 2 DP i 28 DP. Pułki 28 DP zajęły stanowiska w lesie Zwierzyniec pomiedzy Makowem a Skierniewicami. Sztab dywizji rozlokował się w szkole w Mokrej Lewej. Większość batalionów miała niskie stany z powodu strat bojowych i marszowych./[216] 2 DP rozlokowała się w lasach na zachód od Makowa. Liczyła ona 5.090 żołnierzy, jednak utraciła większość ciężkiej broni./[217]

W czasie spotkania z nowym dowódcą armii „Łódź" gen. bryg. W. Thommée ustalono, iż w nocy z 9 na 10 września obydwie jednostki przez Skierniewice przegrupują się na wschodni brzeg Rawki. Po wycofaniu się jednostek armii „Łódź" obszar gminy Maków został zajęty przez siły niemieckie z 10 i 18 DP.

W latach okupacji niemieckie władze pozostawiły podział na gminy bez większych zmian, w każdym razie zmiany nie dotyczyły wsi dzisiejszej gminy Maków. Do 1 kwietnia 1941 r. poszczególne wsie należały do gminy Łyszkowice, pow. łowickiego oraz do gminy Skierniewka pow. skierniewickiego. Po likwidacji pow. skierniewickiego, całość terenu została włączona do pow. łowickiego./[218]

Gminy pozostały jako jednostki najniższego szczebla podziału administracyjnego, zostały jednak zlikwidowane rady gminne. Wszelkie decyzje podejmowały niemieckie organy administracji okupacyjnej, natomiast wójtowie odpowiadali jednoosobowo za realizację odgórnych poleceń.

Niezależnie od władz okupacyjnych funkcjonowały konspiracyjne władze polskie w postaci dwóch konkurencyjnych systemów organizowanych z jednej strony przez Rząd Polski w Londynie, a z drugiej strony przez PPR. Delegatury Rządu Polskiego tworzono do szczebla powiatu, natomiast w gminach mianowano tylko konspiracyjnych wójtów. W gminie Skierniewka konspiracyjnym wójtem był Jakub Lipiński./[219]

Ze strony PPR konpiracyjne rady narodowe zaczęto tworzyć dopiero w początkach 1944 r. W gminie Łyszkowice taka rada powstała

---

[215] Tamże, H. Zieliński, Zarys kroniki Wołyńskiej BK w kampanii wrześniowej 1939 roku, sgn. II/3/85, szkic nr 10.

[216] Centralne Archiwum Wojskowe, Relacje, Relacja kpt. W. Hermana, sgn. II/3/13, k. 149.

[217] WIH, Relacje, L. Czyżewski, Działania 22 pp Leg. we wrześniu 1939 r., sgn. II/2/14, k. 76-78.

[218] APGR, Zbiór afiszów, sgn. 1205.

[219] K. Zwierzchowski, Skierniewice w czasie II wojny światowej. Historia ruchu oporu we wspomnieniach i mdokumentach, Skierniewice 1999, s. 44.

w kwietniu 1944 r. i tworzyli ją przedstawiciele PPR, PPS i SL. Jej przewodniczącym został Antoni Owczarek, nie udało się jednak ustalić, czy w jej skład wchodzili mieszkańcy wsi wchodzących dziś w skład gminy Maków./[220] W gminie Skierniewka taka rada najprawdopodobniej nie powstała w ogóle./[221]

W początkowym okresie okupacji migracje ludności na terenie gminy Maków nie były wielkie. Od drugiej połowy 1940 r. w okolice Skierniewic zaczęły docierać grupy Polaków z okolic Bydgoszczy i z rejencji ciechanowskiej włączonych do Rzeszy. Poszczególne transporty przybywały koleją do Skierniewic i były kierowane na poszczególne gminy, gdzie rodzinami dokwaterowywano je do poszczególnych gospodarstw. Z różnym natężeniem transporty takie docierały i w latach późniejszych. Największa fala uchodźców dotarła jednak do wsi gminy Maków jesienią 1944 r. po wybuchu powstania w Warszawie. Niezależnie od transportów zbiorowych, duże grupy uciekinierów przybyły też samorzutnie.

Z uwagi na brak danych dla poszczególnych wsi, wszelkie porównania statystyczne są niecelowe. Dysponujemy danymi ze spisu przeprowadzonego przez władze okupacyjne w dniu 1 marca 1943 r. Poszczególne wsie liczyły wtedy:/[222]

- Dąbrowice	- 540
- Jacochów	- 433
- Krężce	- 462
- Maków	- 1.440
- Pszczonów	- 998
- Retniowiec	- 114
- Sielce	- 302
- Słomków	- 706
- Św. Laski	- 296
- Św. Pofolwarczne	- 364
- Wola Makowska	- 619
Razem	- 6.274

[220] Sz. Szczepanik, Konspiracyjne rady narodowe w powiecie łowickim, [w] Warszawa Lewa Podmiejska 1942-1945, Warszawa 1971, s. 547.

[221] Cz. Lipski, Walka PPR, GL-AL. w Skierniewickiem, [w] Warszawa Lewa Podmiejska 1942-1945, Warszawa 1971, s. 551.

[222] Amtliches Gemeinde -und Dorfverzeichnis für das Generalguovernement.....am 1 März 1943, Kraków 1943, s. 74-75.

Ponieważ jednak nie mamy danych o liczbie ludności w poszczególnych wsiach w 1939 r., nie możemy określić jak pierwsze trzy lata okupacji wpłynęły na stan ludności. Wiadomo tylko, że na terenie całej gminy Skierniewka 31 października 1944 r. przebywało 1.287 przesiedlonych, co stanowiło ok. 12 % mieszkańców gminy.[223]

Rolnictwo jako podstawowa gałąź gospodarki zostało obciążane kontyngentami płodów rolnych na rzecz okupantów. Głównym obciążeniem były dostawy zboża, ziemniaków, zwierząt rzeźnych i mleka. Pozostałe dostawy jak np. jaj i drobiu nie stanowiły istotnego obciążenia, były jednak dokuczliwe dla wielu małych gospodarstw i sprawiały wiele kłopotu. Ścisła ewidencja gruntów do obciążeń kontyngentowych wymusiła likwidację części nieużytków.

Uprawy roślin nie uległy większej ewolucji w stosunku do poprzednich okresów i zależały tylko od jakości gleb. W latach 1941-1942 zdarzało się, że w stosunku do gospodarstw na lepszych glebach wymuszano uprawę roślin dotąd nie uprawianych jak rzepak czy buraki cukrowe. Hodowla do początku 1941 r. utrzymywała się na poziomie z lat trzydziestych, jednak wysokie kontyngenty zwierząt rzeźnych spowodowały znaczny spadek pogłowia. Np. do końca okupacji pogłowie koni w gm. Skierniewka spadło o 60 %.[224]

Rolnictwo pozostało podstawą dochodów gminy Skierniewka. Budżet gminny wzrósł z 52.602 zł w 1939/40 r. do 164.617 zł w 1944/45 r. W obydwu przypadkach ponad 80 % pochodził z podatków, a wzrost wynikał głównie z inflacji.[225]

Ludność podlegała bezwzględnej eksploatacji. Kontyngenty miały tendencję wzrostową w miarę pogarszania się sytuacji żywnosciowej w Rzeszy i były surowo egzekwowane. Karami za niewywiązanie się z nałożonych dostaw były z reguły: konfiskata zwiarząt gospodarskich, wysiedlenie z gospodarstwa, pół roku pobytu w karnym obozie pracy w Małszycach k. Łowicza, a w najgorszym razie nawet zesłanie do obozu koncentracyjnego. W 1944 r. władze okupacyjne nałożyły kontyngenty o 100 % wyższe. Częściowy rozkład aparatu okupacyjnego po wybuchu powstania warszawskiego i letniej ofensywie wojsk radzieckich spowodowały, że plany te nie zostały zrealizowane do końca.

Bardzo uciążliwe dla mieszkańców były różne prace na rzecz władz okupacyjnych (usługi transportowe, stróża nocna). Istniała także ciągła

[223] AAN, RGO, Korespondencja, notatki i sprawozdania dot. ewakuowanych, sgn. 52, k. 48-49.

[224] APGR, UG Skierniewka, Rolnictwo, sgn. 130, nlb.

[225] Tamże, Budżet gminy 1939/40 r., sg. 27, k. 49-50; Haushaltsplan 1944/45, sgn. 31, k. 7-8.

i realna zwłaszcza dla ludzi młodszych groźba wywozu do prac przymusowych w Rzeszy.

W czasie letniej ofensywy wojsk radzieckich niemieckie władze okupacyjne realizowały zakrojone na szeroką skalę prace fortyfikacyjne nad Bzurą i Rawką. Wielu mieszkańców Makowa i okolicznych wsi wyznaczonych do tych prac było skoszarowanych w obozach pracy w Kamionie i Nowym Dworze.

Na terenie wsi gminy Maków odnotowano kilka przypadków eksterminacji ludności:

- dniu 12 maja 1942 r. żandarmeria niemiecka ze Skierniewic otoczyła las pomiedzy wsiami Zapady i Krężce. W czasie obławy zastrzelono 7 ukrywających się tam Żydów;[226]
- w dniu 25 czerwca w Pszczonowie zamordowano 5 osób za ukrywanie partyzantów;
- we wrześniu 1943 r. w Woli Makowskiej żandarmeria ze Skierniewic wymordowała ukrywającą się 3 osobową rodzinę żydowską ze Skierniewic;
- w październiku 1943 r. w Makowie zamordowano 7 osób z nieustalonych powodów.[227]

Niezależnie od tych wszystkich gnębiących ludność posunięć władz okupacyjnych, funkcjonowały niektóre instytucje i toczyły się pewne formy życia społecznego. Do takich instytucji należało szkolnictwo powszechne funkcjonujące pod nadzorem władz szkolnych i wójtów, z okrojonym przez okupantów programem nauczania. Utrzymanie szkół należało do gmin i było jedną z poważniejszych pozycji budżetu gminnego. W roku budżetowym 1944/45 w gminie Skierniewka na oświatę przeznaczono 51.061 zł./228 co stanowiło 28,1 %

W sierpniu 1941 r. wydano zgodę na uruchomienie rolniczych szkół zawodowych. Nauka w takich szkołach miała obowiązywać przez dwa lata w wymiarze 6 godzin tygodniowo zgrupowanych w jednym dniu. Na terenie gminy Maków szkoła taka miała funkcjonować w Makowie.[229]

---

226 F. Stolarski, Godzianów..., s. 154.

227 T. Czapliński Wykaz egzekucji wykonanych w województwie łódzkim przez Wehrmacht, SS, żandarmerię, Gestapo i inne formacje hitlerowskie w latach 1939-1945, [w] Województwo łódzkie 1919-1969. Studia i materiały, Łódź 1971, s. 130.

228 APGR, UG Skierniewka, sgn. 31, k. 7-8.

229 „Amtliche Mitteilungsblatt des Kreishauptmans des Kreises im Lowitsch", 1941, nr 3.

Przy oficjalnie istniejących większych szkołach powszechnych nauczyciele pod kierunkiem Tajnej Organizacji Nauczycielskiej uruchamiali ośrodki nauczania na poziomie szkoły średniej. Na terenie gminy Maków taki ośrodek działał w Makowie, a jego organizatorem i kierownikiem był Mikołaj Libner. Zajęcia w grupach młodzieży prowadzono od 1942 r. Do 1 listopada 1943 r. zajęcia odbywały się w szkole a po jej zajęciu przez wojsko niemieckie w 3 punktach: w Nadleśnictwie u Ponińskich, w Makowie u Tytzów i w Skierniewicach przy ul. Ławki. Uczyło 4 nauczycieli. 1 listopada 1943 r. uczyło się 36 uczniów: w I klasie - 21, w II - 8, w III - 2 i w IV - 5. Była to młodzież nie tylko z Makowa, ale i z okolicznych wsi.[230]

Na obszarze gminy Maków nie doszło do wiekszych akcji partyzanckich przeciwko okupantowi, gdyż nie sprzyjała temu bliskość dość licznego (zwykle w sile batalionu) garnizonu niemieckiego w Skierniewicach oraz dość gęsta sieć dróg i linii kolejowych umożliwiająca władzom okupacyjnym szybki przerzut sił.

Najszybciej bo już zimą 1939 r. rozpoczął się organizować Związek Walki Zbrojnej przemianowany później na Armię Krajową. Obwód Skierniewicki AK krypt. „Sroka" został podzielony na trzy rejony. Maków i okoliczne wsie weszły w skład rejonu I krypt. „Fabryka" a jego dowódcą został kpt Antoni Ratyński ps. „Bleda".[231] Żołnierze AK z podskierniewickich wsi weszli w skład oddziałów zdominowanych przez mieszkańców Skierniewic i niezwykle trudno jest ocenić ich udział w konspiracji w konkretnych liczbach. W Makowie dowódcą lokalnego oddziału AK był Jan Boryna ps. „Biskup". W skład tego oddziału wchodziły drużyny w okolicznych wsiach. W Woli Makowskiej drużyna liczyła 6 osób a jej dowódcą był Tadeusz Urbaniak. W Krężcach dowódcą drużyny był Foks, drużyny w Świętych Laskach i Świętych Nowakach istniały, jednak brak o nich bliższych wiadomości. Nie było natomiast drużyn AK w Słomkowie i Sielcach.[232] Nie jest jednak przesadą twierdzenie, że na terenie wiejskim w pow. skierniewickim organizacja AK opierała się głównie na członkach Stronnictwa Ludowego.[233]

Najbardziej znaczące akcje AK na terenie gminy Maków miały miejsce latem 1944 r. Do walki doszło 16 sierpnia w lasach lipieckich gdzie od 14 lipca zaczęły się koncentrować oddziały AK obwodu łowic-

[230] A. Jaśkiewicz, F. Kowara, A. Makulska, Tajna oświata w powiecie skierniewickim w latach okupacji, [w] Z dziejów oświaty i Związku Nauczycielstwa Polskiego, Skierniewice 1978, s. 122.

[231] K. Zwierzchowski, Skierniewice w czasie II wojny światowej. Historia ruchu oporu we wspomnieniach i dokumentach, Skierniewice 1999, s. 96.

[232] Relacja Mariana Ceronia z Woli Makowskiej.

[233] J. Skodlarski, Ruch oporu w powiecie skierniewickim (1939-1945 r.), „Rocznik Łódzki", 1978, t. XXIII, s. 274.

kiego. Zanim dotarł rozkaz odwołujący koncentrację, zebrało się około 80 partyzantów. Władze okupacyjne zaniepokojone koncentracją i działającym w tym rejonie oddziałem BCh zarządziły oczyszczenie lasów. 15 sierpnia w Lipcach i Płyćwi z pociągów wyładowano dwa bataliony SS i policji, natomiast od północy w rejon Pszczonowa stanowiska zajął batalion piechoty. Oddział AK pod dowództwem Stanisława Borowskiego skoncentrował się w lesie Kraszewka między Chlebowem a Pszczonowem. W dniu 16 sierpnia od świtu siły niemieckie rozpoczęły przeczesywanie lasu. Wywiązała się walka, w wyniku której części oddziału udało się przedrzeć w kierunku na Kaperę. Mniej szczęścia mieli partyzanci wycofujący się na wschód w stronę lasów bolimowskich. Jeden z nich zginął na granicy wsi Sielce i Wola Makowska, drugi ukrywający się stodole w Woli Makowskiej został spalony wraz z budynkiem.[234] W walce zginęło 15 partyzantów, 8 wziętych do niewoli jeńców zamordowało Gestapo w Łowiczu.[235]

Pod Makowem 3 sierpnia 1944 r. wysadzono pociąg. Dokonała tego 20-osobowa grupa dywersyjna AK w ramach walki z transportem w czasie powstania warszawskiego.[236]

Już w 1939 r. rozpoczął działania organizacyjne ruch ludowy. W połowie grudnia po serii spotkań mianowano komendantów gminnych wojskowej organizacji ruchu ludowego. Komendantem na gminę Łyszkowice został aktywny działacz ruchu ludowego wiceprezes powiatowego zarządu SL w Łowiczu jeszcze z okresu międzywojennego Jan Szymański z Pszczonowa.[237]

W latach 1940-1941 we wszystkich gminach pow. łowickiego i skierniewickiego utworzono tzw. „trójki wiejskie" SL „ROCH". Do kierownictwa gminnego SL „ROCH" w gm. Łyszkowice należeli Jan Szymański i Józef Słomiany z Pszczonowa, natomiast w gm. Skierniewka Jan Boryna z Makowa, Józef Czuba z Krężc i Józef Gajek ze Słomkowa.

W późniejszym okresie wiosną 1942 r. po utworzeniu org. wojskowej Batalionów Chłopskich funkcję komendanta BCh w gm. Łyszkowice pełnił Jan Szymański z Pszczonowa, a w pow. skierniewickim komendanta rejonu II obejmującego wsie położone na zachód od Skierniewic, pełnił Józef Gajek ze Słomkowa.[238]

---

[234] Relacja Mariana Ceronia z Woli Makowskiej.

[235] Relacja Lucjana Zielińskiego z Łodzi.

[236] J. Skodlarski, Ruch oporu..., s. 278.

[237] K. Przybysz, Konspiracyjny ruch ludowy na Mazowszu 1939-1945, Warszawa 1977, s. 58.

[238] Tamże, s. 440-445.

Organizacje lewicowe nie posiadały na terenie dzisiejszej gminy Maków swoich struktur organizacyjnych. PPS nie prowadziła w środowisku wiejskim w zachodniej części pow. skierniewickiego prawie żadnej działalności, podobnie jak w późniejszym okresie PPR. Jedynym przejawem działalności GL na tutejszym terenie była działalność grup wypadowych GL z pow. łowickiego. M.in. jedna z tych grup wykoleiła pociąg w Lipcach 15 września 1942 r.,[239] co spowodowało ostre represje okupantów. W następnych latach tak spektakularnej działalności już nie odnotowano.

Działalność partyzancka (nawet w tak ograniczonym zakresie) powodowała represje okupantów, które były dotkliwe nawet dla ludzi w sposób pośredni z nią związanych. W dniu 1 lipca 1943 r. rozstrzelano w Pszczonowie Stanisława, Jana i Wacława Bodków oraz Franciszka Klimkiewicza i Władysława Godosa, pod zarzutem współpracy z partyzantami. W Woli Makowskiej spalono stodołę Macieja Błędowskiego wraz z ukrywającym się w niej partyzantem.[240]

[239] J. Skodlarski, Ruch oporu..., s. 289.

[240] J. Skodlarski, Eksterminacyjna działalność okupanta w powiecie skierniewickim (1939-1945 r.), „Rocznik Łódzki" 1972, t. XIV, s. 196.

Rozdział X

W OKRESIE POLSKI LUDOWEJ (1945-1989)

W dniu 12 stycznia 1945 r. rozpoczęła się wielka ofensywa zimowa wojsk radzieckich z linii Wisły. Dysproporcja sił walczących stron była tak znaczna, że wojskom niemieckim ledwo wystarczyło sił na obsadzenie pierwszej linii frontu. Przerwanie tej linii obrony spowodowało ogólny odwrót i wojska radzieckie kolejne linie obrony (w tym budowaną wielkim nakładem sił linię okopów i umocnień na rzece Rawce) zajmowały już prawie bez walki. Już 17 stycznia wojska radzieckie dotarły w okolice Głuchowa i Skierniewic.[241] Na obszarze gminy Maków wojska niemieckie wycofały się bez większego oporu. Spaleniu uległo tylko kilkanaście budynków we wsiach nad Rawką, na której wysadzono też większość mostów.[242]

Po wyparciu okupantów w gminie Skierniewka wójt Kazimierz Łącki zwołał w dniu 26 stycznia 1945 r. zebranie czołowych działaczy politycznych w sprawie wyboru gminnej rady narodowej. Na zebraniu tym ustalono skład pierwszej tymczasowej Gminnej Rady Narodowej gminy Skierniewka w składzie 23 radnych. Z obszaru dzisiejszej gminy Maków w skład tej rady weszli:[243]

- Szymczak Feliks z Dąbrowic
- Lipiński Jakub z Krężc
- Machaj Józef z Makowa
- Gaworek Ludwik z Makowa

---

[241] W. Kozłowski, Ofensywa styczniowa 1945 r. na obszarze województwa łódzkiego, [w] Województwo łódzkie 1919-1969. Studia i materiały, Łódź 1971, s. 137.

[242] APGR, S tar. Pow. Sk II, sgn. 148, k. 40.

[243] Tamże, UG Skierniewka, Protokoły z zebrań Gminnej Rady Narodowej 1945-1947, sgn. 42, k. 2.

– Gajek Józef ze Słomkowa
– Wójt Jakub ze w. Święte Laski
– Skrobisz Jan ze w. Św. Nowaki
– Machaj Antoni z Woli Makowskiej

Na kolejnym posiedzeniu rady w dniu 1 lutego 1945 r. nowym wójtem wybrano Józefa Gajka ze Słomkowa, działacza SL i komendanta BCh z okresu okupacji.[244] W miarę upływu czasu nasilały się jednak czystki polityczne. W dniu 9 września 1947 r. kilku radnych w tym Jakuba Lipińskiego i Jakuba Wójta usunięto z rady za przynależność do PSL oraz „małą aktywność na posiedzeniach rady".[245]

Poczatkowo po zakończeniu działań wojennych podział administracyjny terenu pozostał bez zmian, chociaż w dniu 19 sierpnia 1947 r. wysunięto ze strony władz powiatowych projekt podziału gminy Skierniewka na dwie odrębne gminy z siedzibą w Makowie i Rudzie.[246] Projekt ten był rozpatrywany przez radę gminy w dniu 18 września 1947 r, i głosami 12 za przy 10 przeciwnych został zatwierdzony.[247] Z niewiadomych przyczyn projekt ten nie doczekał się jednak realizacji.

Impulsem do powstania orkiestry dętej w Makowie był występ godzianowskiej orkiestry podczas otwarcia przystanku kolejowego w Makowie w roku 1946.

W lutym 1947 roku powołano komitet organizacyjny orkiestry, w skład którego weszli mieszkańcy Makowa i okolicznych wsi: Paweł Wójcik, Piotr Łuczywek, Stanisław Grzelka, Franciszek Machaj. Każdy z nich wpłacił pewną kwotę na zakup instrumentów. Inicjatywę mieszkańców poparł również miejscowy proboszcz ks. Antoni Lipski, który sam kilkakrotnie nawoływał do składania ofiar na zakup instrumentów.

Nauczania nut, gry na instrumentach i prowadznia orkiestry podjął się zamieszkujący w sąsiednim Godzianowie - wielki miłośnik muzyki i dyrygent kawaleryjskich orkiestr dętych przygnany zawieruchą wojenną ze wschodnich kresów II Rzeczypospolitej, Stefan Denisiuk.

Do orkiestry zgłosiło się około 50 osób w wieku 14-35 lat.M.in.Stanisław Zawadzki,Wacław Pieniek, Stanisław Świderek, Jan Wójt, Mieczysław Kuziemski, Stanisław Zarębski i inni.

---

[244] Tamże, k. 7.

[245] Tamże, k. 90.

[246] APGR, UG Skierniewka, Protokoły zebrań Gminnej Rady Narodowej 1945-1947, sgn. 42, k. 88.

[247] Tamże, Star. Pow. Sk II, Sprawa zmiany granic powiatu skierniuewickiego 1947 r., sgn. 20, k. 260.

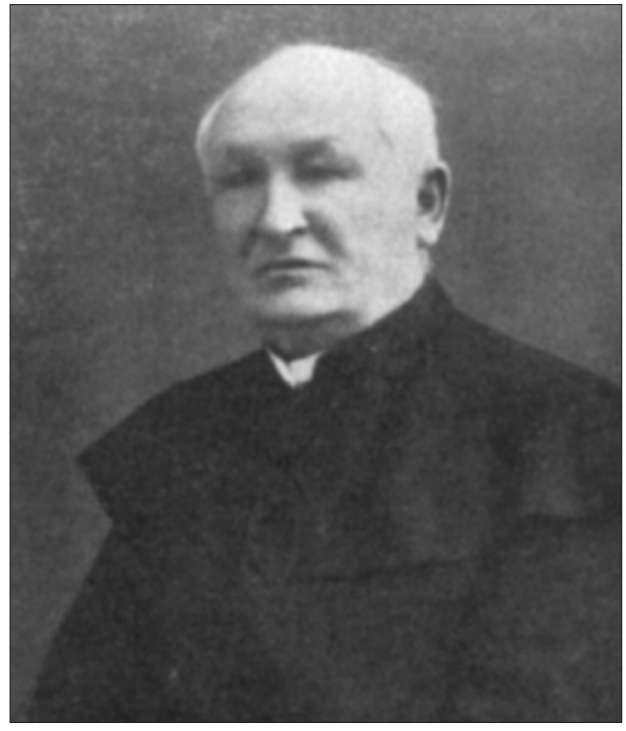

Ksiądz Antoni Lipski. Proboszcz, Dziekan, Kanonik
(Fot. Galeria Seminarium Duch. w Warszawie).

W 1952 r. stan gromad dzisiejszej gminy Maków był następujący:[248]

– w gminie Łyszkowice pow. łowickiego - 4 gromady (Jacochów, Pszczonów, Retniowiec i Sielce);
– w gminie Skierniewka pow. skierniewickiego - 6 gromad (Dąbrowice, Krężce, Maków, Święte Laski, Święte Pofolwarczne i Wola Makowska).

Stan taki trwał do 25 września 1954 r., kiedy próbując ożywić rozwój terenów wiejskich utworzono gromady. Gminna Rada Narodowa gm. Skierniewka uchwaliła podział gminy na 5 gromad.[249] Obszar dzisiejszej gminy Maków wszedł w skład następujących gromad:[250]

Z gminy Łyszkowice:

– do gromady Stachlew - grom. Sielce;
– do gromady Pszczonów - grom. Pszczonów, Retniowiec i Jacochów.

[248] Wykaz gromad Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej według stanu z dnia 1.VII.1952 r., Warszawa 1952, s. 94 i 105.
[249] APGR, UG Skierniewka, Podział terytorialny, sgn. 36, k. 8-9.
[250] Dziennik Urzędowy WRN w Łodzi, 1954, nr 11, poz. 39.

Z gminy Skierniewka:

– do gromady Słomków - grom. Słomków, Święte Pofolwarczne i Świete Laski;
– do promady Maków - grom. Dąbrowice, Maków, Krężce i Wola Makowska.

Proces podziału gmin na gromady nie przebiegał bezproblemowo. Niejasne zasady tworzenia nowych jednostek administracyjnych wzbudzały niezdrowe ambicje w społecznościach nawet małych wsi. Każdy mieszkaniec chętnie widział siedzibę GRN w swojej wiosce, w naiwnej wierze, że siedziba władzy przyczyni się do jej promocji. Na zebraniu przygotowawczym w Słomkowie 3 kwietnia 1954 r. przedstawiciele wsi Święte Laski i Święte Nowaki nie chcieli przyłączenia do gromady w Słomkowie, ale zażądali albo przyłączenia do gromady w Makowie, albo utworzenia gromady w Świętych Nowakach. Nie było to żądanie realne i władza powiatowa w tym przypadku nie ustąpiła.[251]

Jednak w przypadku wsi Dąbrowice, która nie zgodziła się na przyłączenie do gromady Dębowa Góra jak pierwotnie planowano, władze powiatowe uznały racje zebrania wiejskiego mieszkańców i zgodnie z jego sugestią Dąbrowice pozostały przy Makowie.[252]

Utworzone gromady liczyły do 3 tys. mieszkańców i zajmowały obszar od 15 do 50 km^2. Bardzo szybko okazało się, że reforma jest chybiona i nie przyniesie spodziewanego rozwoju terenów wiejskich. Gromady były niewielkie, dysponowały nikłymi środkami i nie były w stanie podjąć większych inwestycji w infrastrukturę, a dodatkowo większość środków pochłaniała nadmiernie rozbudowana administracja. Już po roku rozpoczęły się próby poprawy sytuacji.

GRN w Pszczonowie utworzona w 1954 r. swoją pierwszą sesję odbyła poza własnym terenem (nawet poza terenem macierzystego pow. łowickiego) w Szkole Podstawowej w Słomkowie w pow. skierniewickim w dniu 21 grudnia 1954 r.[253] Powód był prozaiczny; na miejscu w Pszczonowie nie było odpowiedniej sali aby odbyć inauguracyjne, uroczyste posiedzenie. Już to wydarzenie na wstępie działania rady pokazuje jak trudne były rzeczywiste warunki pracy nowych GRN.[254]

---

[251] APGR, UG Skierniewka, Podział terytorialny, sgn. 36, k. 17-18.

[252] Tamże, k. 4.

[253] APGR, Prezydium GRN w Pszczonowie [dalej: GRN Pszczonów], Protokoły z obrad sesji GRN w Pszczonowie 1954-1955, sgn. 1, k. 3.

[254] Podobne przykłady były i w innych GRN, niestety brak dostępu do akt GRN Maków i Słomków w Archiwum Państwowym w Grodzisku Maz. uniemożliwia autorowi bliższe zajęcie się tym problemem. Również w dalszej części rozdziału problemy gospodarcze i społeczne z okresu działalności GRN autor przedstawi w oparciu o jedynie dostępne akta GRN Pszczonów.

Już 19 marca 1955 r. na forum obrad GRN w Pszczonowie stanął problem przeniesienia całej gromady z pow. łowickiego do pow. skierniewickiego. Większość rady była za takim rozwiązaniem z powodu „bliższych związków ze Skierniewicami, lepszego dojazdu i lepiej zorganizowanej opieki medycznej". W takim duchu w tymże dniu rada podjęła uchwałę Nr. V/55.[255]

W latach 1956-1961 miały miejsce następujące zmiany administracyjne:

– w 1956 r. z pow. łowickiego do pow. skierniewickiego przeniesiono GRN Pszczonów[256];

– w 1958 r. z pow. łowickiego do pow. skierniewickiego przeniesiono grom. Sielce i włączono ją do GRN Maków[257];

W 1961 r. zlikwidowano GRN Słomków i włączono ją do GRN Pszczonów.[258] Do końca listopada tegoż roku uporządkowano formalnie sprawy finansowe związane z połączeniem obydwu gromad.[259] Odtąd na przeciąg ponad 10 lat teren późniejszej gminy Maków wchodził w całości w skład gromad Maków i Pszczonów.

W 1972 r. przeprowadzono gruntowną reformę podziału administracyjnego i systemu zarządzania, oddzielając w gminach organy władzy (rady narodowe) od administracji i zarządzania (wójtowie).

Jedną z gmin utworzonych w pow. skierniewickim była gmina Maków, składająca się z 12 sołectw: Dąbrowice, Jacochów, Krężce, Maków, Maków Kolonia, Pszczonów, Retniowiec, Sielce Lewe, Słomków, Święte Laski, Święte Nowaki i Wola Makowska.[260] Obszar gminy wynosił wtedy 85,7 km^2.[261]

Kolejnym etapem zmian administracyjnych była likwidacja powiatów i wprowadzenie dwustopniowego podziału administracyjnego kraju. Gmina Maków weszła wtedy w skład województwa skierniewickiego.

Wkrótce okazało się, że awans Skierniewic do rangi miasta wojewódzkiego nie przyniósł żadnych korzyści dla Makowa, a wręcz przeciwnie. Z dniem 9 grudnia 1976 r. gmina Maków została zlikwidowana,

255 APGR, GRN Pszczonów, sgn. 1, k. 70.

256 Dz U 1956, nr 23, poz. 196.

257 Tamże, 1957, nr 59, poz. 308.

258 Dz. Urz. WRN w Łodzi, 1961, nr 11, poz. 61.

259 APGR, GRN Pszczonów, Podział administracyjny, sgn. 125, k. 28.

260 Tamże, 1972, nr 14, poz. 185.

261 Rocznik statystyczny województwa skierniewickiego 1977, Skierniewice 1977, s. 27.

a poszczególne sołectwa włączono w większości do gminy Skierniewice, poza Pszczonowem, Jacochowem i wsią Retniowiec z sołectwa Święte, które zostały włączone do gminy Łyszkowice.[262]

Jakie były motywy władz województwa skierniewickiego aby zlikwidować gminę w Makowie, trudno dziś dociec. Nie jest chyba pozbawiona racji opinia mieszkańców Makowa, że chodziło o utworzenie wielkiej gminy Skierniewice wokół miasta wojewódzkiego, aby pokazać, jaki jest zasięg oddziaływania Skierniewic.[263]

Likwidując gminę starano się zachować pozory demokracji. Namawiano radnych aby ktoś wystąpił sam z wnioskiem o likwidację gminy. O ile jednak społeczeństwo w jakiś sposób „przegapiło" sam problem likwidacji gminy, to potem podjęto energiczne działania aby gminę reaktywować.

Bardzo szybko okazało się, że korzyści z likwidacji gminy są niewielkie (uruchomiono połączenie autobusowe komunikacji miejskiej ze Skierniewicami), a problemem stało się załatwienie czegokolwiek w gminie w Skierniewicach. Duża gmina licząca 37 sołectw stwarzała problemy administracyjne dla mieszkańców Makowa i okolicznych wsi, którzy poczuli się znów na marginesie wydarzeń. Zaczęło się od tego, że radni z Makowa, ale także z okolicznych wsi, na każdej sesji rady stawiali problem reaktywacji gminy. Pisano również petycje do władz centralnych.

Wydaje się z perspektywy czasu, że społeczeństwo Makowa, a przynajmniej ta jego część, która była zainteresowana odtworzeniem gminy, bezbłędnie wykorzystała sytuację polityczną początku lat osiemdziesiątych XX wieku. Władze centralne w warunkach stanu wojennego były skłonne iść na rękę oddolnym inicjatywom społeczeństwa, aby wykazać maksimum swej dobrej woli dialogu społecznego.

Kiedy na kolejnej sesji Gminnej Rady Narodowej Skierniewice 8 radnych ze wsi należących dawniej do gminy Maków postawiło znów wniosek o reaktywowanie gminy, w początkach 1982 r. było już jasne, że gmina Maków zostanie reaktywowana w tymże roku. Nowym naczelnikiem gminy został Stanisław Nowak. Gmina objęła początkowo 8 sołectw z gminy Skierniewice: Dąbrowice, Krężce, Maków, Maków Kolonia, Sielce, Słomków, Święte i Wola Makowska.[264] Wsie te liczyły ogółem 1172 gospodarstwa, w większości drobne po ok. 3 ha, chociaż nie brakowało też gospodarstw większych. Od 1 stycznia 1983 r. obiecano utworzyć odrębną Gminną Spółdzielnię dla gminy Maków.[265]

---

[262] Dz U 1976, nr 412, poz. 244.

[263] P. Strzelecki, Gminne wywyższenie Makowa stanie się chyba faktem, „Wiadomości Skierniewickie" 1982, nr 28(95), s. 9.

[264] Dz U 1982, nr 23, nr 1667.

[265] L. J., Pierwsze dni w nowej gminie, „Wiadomości Skierniewickie" 1982, nr 37(104), s. 1 i 8.

Szybko okazało się, że Maków jest jednak atrakcyjnym partnerem, bowiem już w następnym roku akces do gminy makowskiej zgłosiły wsie Pszczonów i Jacochów. Przyłączono je formalnie do gminy Maków z dniem 17 grudnia 1983 r.[266] Podobnie jak w 1955 r. i tym razem głównym motywem oderwania się tych wsi od gminy Łyszkowice, był lepszy dojazd do Skierniewic niż do Łowicza i sprawa opieki zdrowotnej.[267]

W granicach ustalonych w 1983 r. gmina Maków funkcjonuje do dziś, najpierw w woj. skierniewickim, a od 1999 r. w reaktywowanym powiecie skierniewickim.

Rozpatrując dynamikę rozwoju ludności wsi dzisiejszej gminy Maków po II wojnie światowej napotkamy na trudności, zwłaszcza w odniesieniu do pierwszych lat powojennych. Danymi w lat 1945-1950 dysponujemy tylko dla niektórych wsi (tab. nr 16).

Tabela Nr 16.

Ludność niektórych wsi gminy Maków
wg. spisów z 27.IV.1945 r. 10.XII.1947 r. i 3.XII.1950 r..

Wieś	Mieszkańców		
	1945 r.	1947 r.	1950 r.
Dąbrowice	543	479	521
Krężce	414	515	407
Maków	1440	1626	1447
Słomków	706	683	563
Święte Laski	296	283	290
Święte Laski Pofolw.	364	430	219
Święte Nowaki	-	-	158
Wola Makowska	689	754	594
Jacochów	-	668	-
Sielce	-	326	-

Źródło: APGR, Star. Pow. Sk II, sgn. 20, k. 261; UG Skierniewka, Podział administracyjny, sgn. 77, k. 3-4; Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Skierniewicach [dalej: PPRN Sk], Spis Narodowy 1950 r. [2 XII], sgn. II/3, k. 1261-162.

[266] MP 1983, poz. 314.

[267] D. Jabłoński, Gmina wielkich potrzeb, „Wiadomości Skierniewickie", 1984, nr 48(214), s. 1.

Na podstawie powyższych niekompletnych danych trudno wyciągnąć wiążące wnioski, jednak wydaje się, że nastąpił pewien spadek liczby ludności w niektórych wsiach związany z wyjazdami ludności przesiedlonej w czasie wojny z obszarów włączonych do Rzeszy oraz z Warszawy.

Kolejny spadek liczby ludności nastepował w związku z wyjazdami na ziemie zachodnie oraz z odpływem do miast. W przeciwieństwie do innych terenów powiatu skierniewickiego daje się zauważyć, że we wsiach położonych bliżej linii kolejowej i miasta Skierniewice odpływ ludności jest mniejszy niż z dalszych wsi. Trudności mieszkaniowe w miastach skłaniają ludzi nawet do dalekich dojazdów do pracy, ale do zamieszkania na miejscu. Ta tendencja utrzyma się do końca XX w.

Dokładniejszymi danymi dysponujemy dla lat późniejszych. W 1958 r. w poszczególnych wsiach gminy Maków zamieszkiwało: (tab. nr 17)

Tabela Nr 17.

Ludność wsi gminy Maków w 1958 r.

Wieś	Mieszkańców		
	Ogółem	Mężczyzn	Kobiet
Maków	1.464	764	700
Krężce	426	196	230
Wola Makowska	546	312	234
Sielce	306	156	150
Dąbrowice	510	250	260
Słomków	662	300	362
Świete Laski	284	140	144
Święte Nowaki	464	228	236
Pszczonów	831	410	421
Jacochów	363	179	184
Retniowiec	120	64	56
Razem	5.976	2.889	3.087

Źródło: APGR, PPRN Sk, Dane statystyczne 1957-1960, sgn. II/362, k. 7-11.

Jednak pełniejsze dane o liczbie i ruchach naturalnych ludności mamy dopiero z lat 1975-1992, kiedy dane o gminie Maków znalazły odbicie w publikacjach statystyczch WUS Skierniewice (tab. nr 18).

Tabela Nr 18.

Ludność gminy Maków w latach 1975-1992.

Rok	Mieszkańców		
	Ogółem	Mężczyzn	Kobiet
1958	5.976	2.889	3.087
1963	6.454	-	-
1970	6.708	-	-
1975	6.727	3.362	3.365
1983	5.618/*	2.789	2.829
1985	6.532	3.272	3.260
1992	6.183	3.060	3.123

/* - bez wsi Pszczonów i Jacochów.

Źródło: APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 7-11; Sprawy podziału terytorialnego, sgn. I/52, k. 4; Urząd Gminy w Makowie [dalej: UG Maków], Opis uproszczonego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Maków, sgn. 85, k. 30; Roczniki statystyczne województwa skierniewickiego 1977-1992.

Z danych zawartych w tabeli wynika, że ludność gminy wzrastała do roku 1975, co wynikało z przyrostu naturalnego, który w gminie Maków zawsze był dodatni (wzrost liczby ludności pomiedzy rokiem 1958 i 1963 po części był wynikiem przyłączenia wsi Sielce z pow. łowickiego). Od połowy lat osiemdziesiątych następuje już stały spadek liczby ludności, gdyż zmniejszający się przyrost naturalny nie równoważy ubytku wynikającego z ruchu wędrówkowego ludności (więcej ludzi opuszcza teren gminy niż przybywa z zewnątrz).

W pierwszych latach po wyzwoleniu rolnictwo, które było podstawą gospodarki powoli odrabiało straty okupacyjne wynikłe z utraty części pogłowia zwierząt gospodarskich zabieranych w ramach kontyngentów i degradacji gleb wynikłej z nadmiernej eksploatacji i niewłaściwego nawożenia. Parcelacja folwarków przeprowadzona wiosną 1945 r. nie wpłynęła w żaden sposób na strukturę gospodarstw, gdyż na terenie gminy nie było żadnych gruntów do parcelacji.[268] Użytkowanie ziemi i strukturę gospodarstw w 1949 r. przedstawiają tabele nr 19 i 20.

[268] APGR, Star. Sk II, Wykazy statystyczne, sgn. 21, k. 27.

Tabela Nr 19.

Użytkowanie ziemi w gminie Maków
w.g. stanu z 31.XII.1949 r. (w ha).

Wieś	Obsz. og.	Rodzaj użytków			
		Gr. orne	Łąki	Pastwiska	Lasy
Dąbrowice	483,10	320,90	0,70	84,40	10,00
Jacochów	683,38	368,57	-	56,71	177,46
Krężce	418,17	159,40	124,60	66,90	17,80
Maków	1613,45	977,70	116,00	152,00	157,30
Pszczonów	1035,24	682,43	38,54	40,41	30,66
Retniewice	166,76	106,00	-	-	39,03
Sielce	341,53	184,16	-	30,03	37,69
Słomków	683,02	392,05	14,55	112,10	16,40
Święte Laski	249,43	124,40	12,80	44,20	23,50
Święte Nowaki	460,79	216,80	23,10	46,90	66,70
Wola Makowska	771,08	377,40	24,20	70,90	148,50

Źródło:APGR, Star. Pow. Sk II, sgn. 854, nlb; APŁW, Star. Pow. Łw II, sgn. 417, k. 18.

Tabela Nr 20.

Gospodarstwa rolne pod względem areału
w.g. stanu na 31.XII.1949 r.

Wieś	Ogółem gospod.	W tym			
		Do 2 ha	2-5 ha	5-10 ha	Pon.10 ha
Dąbrowice	93	11	28	46	8
Krężce	85	12	21	51	1
Maków	296	34	78	165	129
Słomków	124	13	46	58	7
Św. Nowaki	83	6	39	27	11
Św. Laski	56	8	29	14	5
Wola Makowska	116	6	18	83	9

Źródło: Star. Pow. Sk II sgn. 854, nlb.

Z powyższych danych wynika, że struktura użytkowania gruntów pozostała bez większych zmian po okresie okupacji. Natomiast wzrost liczby gospodarstw spowodował, że dominujące stały się gospodarstwa w przedziale obszaru od 5 do 10 ha.

Lata 1950-1970 przyniosły pewną stagnację w rozwoju rolnictwa jako podstawowej gałęzi gospodarki gminy. Wysokie obowiązkowe dostawy i podatki z niesprawiedliwą progresją podatkową wobec większych gospodarstw, brak możliwości inwestycji w nowoczesny sprzęt (chybiony eksperyment z gminnymi ośrodkami maszynowymi), niedobra atmosfera w stosunku do rolników, powodowały, że wieś usiłowała ten niekorzystny czas przeczekać. Do wyjątków należały przypadki powiększania gospodarstw, skoro wiązały się z tym powiększone świadczenia wobec państwa, a praca przynosiła znikome efekty dla rolnika. Stagnacja dotyczyła głównie upraw roślin w której nie było znaczącego wzrostu plonów z hektara, znacznie natomiast rozwinęła się hodowla.

Z uwagi na brak poprawy mechanizacji rolnictwa pogłowie koni utrzymywało się na stałym poziomie, zamiast oczekiwanego znacznego spadku, wzrastało natomiast pogłowie bydła i trzody chlewnej.

Dane ze spisu rolnego z 8 czerwca 1967 r. które zachowały się dla wsi gromady Pszczonów pozwalają stwierdzić, że w porównaniu do okresu lat 1947-1949 przy zbliżonym pogłowiu koni, pogłowie bydła wzrosło prawie dwukrotnie, a pogłowie trzody chlewnej trzykrotnie.[269]

Ponowne utworzenie gmin i powstanie gminy Maków zbiegło się ze zmianami w polityce rolnej, która spowodowała szybki wzrost mechanizacji rolnictwa i zmiany jakościowe.

W 1976 r. obszar gminy Maków wynosił 8.570 ha. Pomijając lasy państwowe i grunty społeczne, w użytkowaniu gospodarstw indywidualnych znajdował się obszar 6.653 ha podzielony następująco:[270]

- grunty orne	- 4.804 ha
- sady	- 140 ha
- łąki	- 382 ha
- pastwiska	- 334 ha
- lasy	- 785 ha

[269] APGR, Star. Pow. Sk II, Sprawozdania i statystyka, sgn. 856, k. 107; GRN Pszczonów, Sprawozdawczość gospodarcza, sgn. 115, k. 81.

[270] Rocz. stat. woj. skierniewickiego 1977, s. 111.

Ponieważ obszar gminy po jej reaktywowaniu był mniejszy o wieś Retniowiec, nie możemy przeprowadzić dokładniejszych porównań, jednak w przybliżeniu można stwierdzić, że proporcje poszczególnych użytków do 1992 r. nie uległy radykalniejszym zmianom, chociaż wzrósł nieco obszar sadów i pastwisk, a spadł obszar gruntów ornych.

W uprawach podobnie jak w latach 1945-1975 nadal przeważały żyto, owies i ziemniaki. Od 1985 r. dała się zauważyć tendencja do ograniczania uprawy ziemniaków, natomiast żyto i owies zaczęły tracić swą pozycję na rzecz bardziej wydajnego pszenżyta

W hodowli zaznaczył się stały trend do spadku pogłowia koni, którego przyczyną było odejście rolników od koni jako siły pociągowej na rzecz traktorów.

W hodowli w 1976 r. na 37 gmin woj. skierniewickiego licząc pogłowie zwierząt na 100 ha użytków rolnych, gmina Maków zajmowała nastąpujące pozycje:/[271]

- bydło	71,7 szt.	10 miejsce
- trzoda chlewna	77,1 szt.	32 „
- owce	18,4 szt.	18 „
- konie	16,9 szt.	1 „

W porównaniu do rolnictwa niewielkie znaczenie miały inne działy gospodarki. Pierwszy po zakończeniu wojny wykaz zakładów przemysłowych i rzemieślniczych był bardzo niepełny. W lipcu 1945 r. wymieniono jako zakłady przemysłowe 4 prywatne młyny:/[272]

- Święte Laski	- właść. Adam Szychowski
- Kacperek	- „ Henryk Gawałkiewicz
- Słomków	- „ Adam Jarzembowski
- Słomków	- „ Maciej i Władysław Szczechowicz

Z zakładów rzemieślniczych wspomniano tylko o zakładzie masarskim Franciszka Maciejaka i zakładzie kowalskim Wojciecha Kusia (obydwa w Makowie).

[271] Tamże, s. 124.

[272] APGR, Star. Pow. Sk II, Spis statystyczny zakładów przemysłowych w lipcu 1945 r., sgn. 668, k. 5 i 20.

Podobny wykaz z 1947 r. wymieniał te same młyny oraz 5 olejarni:[273]

- Wola Makowska	- właść.	Szczepan Maciejak
- Słomków	- „	Józef Woch
- Słomków	- „	Stanisław Bartosiewicz
- Święte Nowaki	- „	Mateusz Dura
- Maków	- „	Andrzej Piencek

Były to więc typowe drobne zakłady, które z trudem można zaliczyć do przemysłowych, gdyż bardziej były zbliżone do rzemiosła. Podobnie jak w okresie miedzywojennym prowadziły one przetwórstwo płodów rolnych na użytek miejscowej ludności.

W 1978 r. na terenie dzisiejszej gminy Maków pracowało 29 zakładów rzemieślniczych ulokowanych następująco:[274]

- Maków	- 18 warsztatów
- Słomków	- 3 „
- Krężce	- 2 „
- Wola Makowska	- 2 „
- Dąbrowice	- 1 „
- Jacochów	- 1 „
- Sielce Prawe	- 1 „
- Święte Laski	- 1 „

Największym ośrodkiem usługowym gminy był Maków i sąsiedzkie większe wsie.

W 1984 r. rzemiosło było reprezentowane przez 34 zakłady zatrudniające ogółem 49 osób (w tym były 23 zakłady branży przemysłowej i 11 zakładów budowlanych).[275]

Obsługę handlową terenu gminy Maków zapewniały sklepy spółdzielcze. Po utworzeniu jednolitego systemu spółdzielczości wiejskiej od 1947 r. obszar gminy Maków był obsługiwany przez gminną spółdzielnię „Samopomoc Chłopska" w Skierniewicach, poza Pszczonowem, Jacochowem i Sielcami, które znajdowały się w zasięgu działania GS w Łyszkowicach.

[273] Tamże, Wykazy statystyczne, sgn. 21, k. 18-20.

[274] Tamże, WUS Sk, Kartogramy spisu ogólnego, sgn. 5386, nlb.

[275] Rocz. stat. woj. skiern 1985, s. 85.

Sklepy prywatne od dawna funkcjonujące w większych wsiach stopniowo były likwidowane przez właścicieli, gdyż w nowych warunkach politycznych były dyskryminowane przez władze (wysokie podatki, trudności w uzyskiwaniu poszukiwanych przez ludność artykułów, ciągłe kontrole sanitarne). W 1976 r. na terenie gminy Maków funkcjonowało 15 sklepów i wszystkie były uspołecznione.[276] W 1978 r. sklepów było już 21 i były rozmieszczone następująco:[277]

- Maków - 7
- Dąbrowice i Słomków - po 3
- Jacochów i Pszczonów - po 2
- Krężce, Sielce Prawe, Św. Nowaki i Wola Makowska - po 1

Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska" w Makowie utworzono dopiero po reaktywowaniu gminy w 1982 r. Prasa odnotowała, iż GS w Makowie podjęła działalność 1 lipca 1983 r.[278]

Szkolnictwo podstawowe po zakończeniu wojny było reprezentowane przez 6 szkół. Wg. stanu z 15 czerwca 1946 r. były to szkoły w:[279]

wieś	nauczycieli	kierownik
Maków	7	Władysław Szydlowski
Wola Makowska	5	Ignacy Psyk
Święte Laski	4	Jan Kurgan
Pszczonów/*	3	Jan Gajdowicz
Słomków	2	Feliks Krzyżanowski
Dąbrowice	1	Piotr Gackowicz

/* - dane z 1949 r.

W latach 1950-1966 znacznej poprawie uległa baza szkolnictwa, gdyż oddano do użytku 5 budynków szkolnych: w Słomkowie (1950 r. koszt budowy 900.000 zł),[280] w Świętych Laskach (1958 r. - 1.200.000 zł),

[276] Tamże 1977, s. 162.

[277] APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb.

[278] J.K. GS w Makowie rozpoczęła pracę, „Wiadomości Skierniewickie" 1983, nr 30(144), s. 7

[279] W. Trębski, Rozwój oświaty na terenie powiatu skierniewickiego od 1944 do 1974 r., [w] Z dziejów oświaty i Związku Nauczycielstwa Polskiego w byłym powiecie skierniewickim, Skierniewice 12978, s. 184-186.

[280] APGR, Star. Pow. Sk II, Projekt budowy szkoły podstawowej w Słomkowie, sgn. 793, nlb.

w Woli Makowskiej (1958 r. - 1.500.000 zł), Dąbrowicach (1964 r. - 2.500.000 zł) i Pszczonowie (1966 r. - 2.746.000 zł).[281]

Pozornie wydaje się, że wszystko odbyło się bardzo prosto, jednak np. w przypadku Pszczonowa starania o budowę szkoły trwały od kwietnia 1956 r. kiedy powstał komitet budowy.[282] W każdej wsi w której wzniesiono szkołę, w budowie był duży udział miejscowej społeczności w pracach budowlanych i logistycznych.

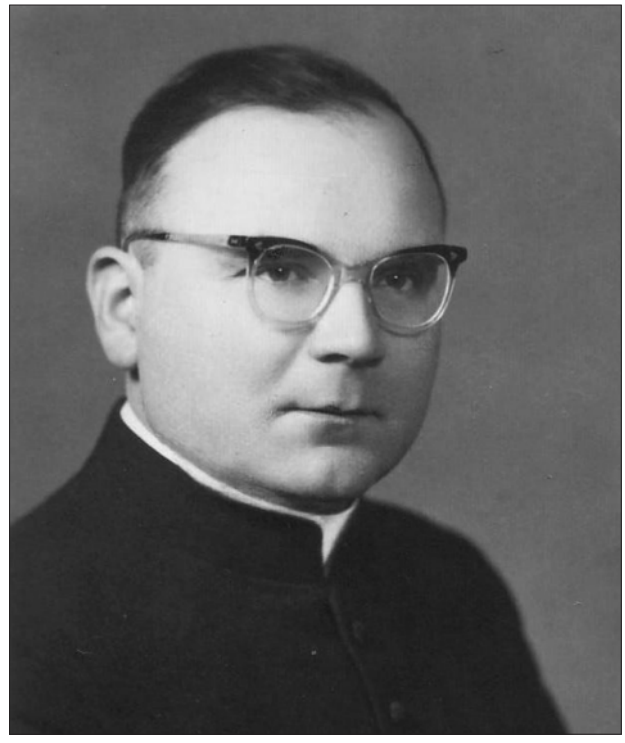

Ksiądz Henryk Klizner
(Fot. Galeria Seminarium Duch. w Warszawie).

W 1976 r. po zmianach organizacji szkolnictwa na terenie gminy Maków była zbiorcza szkoła gminna w Makowie oraz cztery szkoły podporządkowane (Dąbrowice, Pszczonów, Słomków i Wola Makowska) w których pracowało 46 nauczycieli i uczyło się 982 uczniów.[283]

[281] W Trębski, Rozwój..., s. 192-193.

[282] APGR, GRN Pszczonów, Protokoły posiedzenia prezydium GRN 1954-1972, sgn. 2, k. 9, 68.

[283] RS 1977, s. 213.

Do 1984 r. liczba szkół się nie zmieniła, natomiast liczba uczniów spadła do 726.[284]

Ochronę zdrowia ludności zapewniał Gminny Ośrodek Zdrowia w Makowie w którym w latach 1984-1992 pracował 1 lekarz, 1 stomatolog i 4 pielęgniarki.[285] W 1973 r. uruchomiony został również w wynajętych pomieszczeniach wiejski ośrodek zdrowia w Pszczonowie w którym pracował lekarz i pielęgniarka.[286]

W życiu społeczym ludności nadal dużą rolę odgrywały kościoły parafialne. W Makowie dobre wspomnienie pozostawili po sobie:

– ks. Antoni Lipski (1943-1957 r.),
– ks. Henryk Klizner (1957-1973 r.),
– ks. Leonard Jarosz (1973-1976 r.),
– ks. Marian Godlewski (1976-1982 r.)
– ks. Brunon Dąbrowski (1982-1998 r.)

Aktualnie proboszczem parafii makowskiej jest ks. Stanisław Ciąpała.

[284] RS 1985, s. 96.

[285] RS 1984, s. 104; RS 1992, s. 66.

[286] Historia wiejskiego ośrodka zdrowia w Pszczonowie, „Wieści z gminy. Gazeta Gminy Maków", 1994, nr 15, s. 1, 4.

ZAKOŃCZENIE

Po 1989 r. zmianie uległa zarówno sytuacja polityczna jak i gospodarcza. W ślad za decentralizacją władzy powoli wchodziła decentralizacja gospodarki.

Już w chwili opracowywania planu rozwoju gminy Maków z 1972 r. określono, że tradycją gminy jest gospodarka rolna, natomiast drugą nie mniej ważną funkcją terenu, jest funkcja mieszkaniowa dla osób dojeżdżających do pracy na inne tereny. Nie było to stwierdzenie gołosłowne, skoro ze źródeł pozarolniczych utrzymywało się wtedy 62 % mieszkańców./[287] Reaktywując gminę w 1982 r. zaznaczono, że objęła ona 8 sołectw liczących 1.172 gospodarstwa, w większości drobne po około 3 ha./[288]

Już te uwarunkowania wskazywały, że w nowym systemie gospodarczym, przy niewielkich gospodarstwach na słabych glebach mieszkańcy będą mieli kłopoty, jak sprostać konkurencji z terenami o znacznie lepszych warunkach rolnych.

Do 2002 r. w porównaniu z 1985 r. liczba ludności gminy spadła z 6.532 do 6.070 mieszkańców, a więc o 7,1 %./[289] Nie wynikało to jednak ze zmiany warunków gospodarczych, lecz z trendów utrzymujących się od kilkudziesięciu lat. Nadal teren gminy Maków zachował dodatni bilans ruchu naturalnego ludności, przy ujemnym bilansie ruchu wędrówkowego, a więc odpływie ludności głównie do miast.

W porównaniu do 1992 r. na terenie gminy Maków spadł nieco obszar gruntów ornych i łąk, wzrósł natomiast obszar pastwisk, sadów i ogrodów, ale także gruntów nie wykorzystywanych rolniczo./[290]

---

[287] APGR, UG Maków, sgn. 85, k. 22-24.

[288] L. J., Pierwsze dni..., s. 1, 8.

[289] Podstawowe informacje ze spisów powszechnych. Gmina wiejska Maków. Powiat skierniewicki. Województwo łódzkie, Łódź 2002, s. 33.

[290] Podstawowe wiadomości..., s. 67; RS woj. skiern. 1976, s. 111.

W latach 1982-2002 liczba gospodarstw rolnych teoretycznie pozostała na tym samym poziomie (w 1982 r. - 1.172, w 2002 r. - 1.179), jednak w międzyczasie gmina powiększyła się o dwie duże wsie: Jacochów i Pszczonów. Gospodarstwa rolne w 2002 r. były w większości małe: do 2 ha było ich 438 (37,2 %), od 2 do 5 ha 382 (32,4 %), a tylko 63 liczyły ponad 10 ha (5,3 %).[291]

W rolnictwie nastąpiło prawie całkowite przejście na obróbkę ziemi ciągnikami, których w 2002 r. rolnicy posiadali 706, przy liczbie tylko 75 koni.[292]

Mieszkańcy gminy Maków przetrwali w miarę dobrej kondycji pierwszy trudny okres transformacji, mimo, że w wyniku bezrobocia wielu z nich straciło pracę poza miejscem zamieszkania. Optymizm na przyszłość budzą nowe inwestycje komunikacyjne; modernizacja linii kolejowej Warszawa-Łódź i spodziewana budowa autostrady. Daje to nadzieje, że tereny te nie pozostaną na uboczu głównego nurtu gospodarki kraju.

[291] Podstawowe wiadomości..., s. 41.

[292] Tamże, s. 70-71.

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

- Centralny Komitet Obywatelski.
- Główny Urząd Likwidacyjny.
- Rada Główna Opiekuńcza.

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie. ***[AAGN]***

- Akta Kapituły Gnieźnieńskiej.
- Inwentarze gospodarcze dóbr arcybiskupstwa. ***[Inwent.]***
- Księgi przywilejów. ***[Ks. przyw.]***
- Zbiór dokumentów pergaminowych.

Archiwym Archidiecezjalne w Warszawie.

- Wizytacje generalne.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku. ***[ADWŁ]***

- Wizytacje. ***[Wiz. Gn.]***

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. ***[AGAD]***

- Archiwum Prymasa Poniatowskiego. ***[APP]***
- Archiwum Skarbu Koronnego. ***[ASK]***
- Główne Direktorium Südpreussen.
- Komisja Województwa Mazowieckiego.
- Rada Administracyjna Królestwa Polskiego.
- Rada Główna Opiekuńcza.

- Urząd Lekarski Gubernii Warszawskiej.
- Zbiory kartograficzne. ***[Zb. kart.]***
- Zbiór Branickich z Suchej.
- Zbiór dokumentów pergaminowych.

Archiwum Kapituły Łowickiej w Łowiczu.

- Księgi przywilejów.
- Szpitale.

Archiwum Państwowe w Łodzi.

- Skierniewickoje Ujezdnoje Uprawlienije.

Archiwum Państwowe w Warszawie.

- Rząd Gubernialny Warszawski. Ref. IV Miejski.
- Rząd Gubernialny Warszawski. Ref. XVII Budowlany.

Archiwum Państ. w Warszawie. Oddz. w Grodzisku Mazowieckim. ***[APGR]***

- Akta Gminy Skierniewka. ***[UG Skierniewka]***
- Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Skierniewicach. ***[PPRN Sk]***
- Prezydium GRN w Pszczonowie. ***[GRN Pszczonów]***
- Starostwo Powiatowe w Skierniewicach 1918-1939. ***[Star Sk I]***
- Starostwo Powiatowe w Skierniewicach 1945-1950. ***[Star. Sk II]***
- Urząd Gminy w Makowie. ***[UG Maków]***
- Wojewódzki Urząd Statystyczny w Skierniewicach. ***[WUS Sk]***
- Zarząd Żandarmerii Powiatów Łowickiego, Kutnowskiego, Sochaczewskiego i Skierniewickiego. ***[Żand. Łw]***
- Zbiór afiszów.

Archiwum Państwowe w Warszawie. Oddział w Łowiczu. ***[APŁW]***

- Akta gminy Łyszkowice. ***[UG Łyszkowice]***

- Komisja Spisowa Powiatu Łowickiego. ***[Spis Ros. Łow]***
- Starostwo Powiatowe w Łowiczu 1945-1950.

Archiwum Parafii w Makowie.

- Księgi urodeń.
- Księgi zgonów.

Biblioteka im. Czartoryskich w Krakowie. ***[Bibl. Czart.]***

- Zbiór rękopisów. ***[Zb. rkp.]***

Biblioteka Narodowa w Warszawie. ***[BN]***

- Zbiory kartograficzne.

Centralne Archiwum Wojskowe.

- Relacje.

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Karty stanowisk archeologicznych.

Wojskowy Instytut Historyczny.

- Relacje.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE:

Amtliche Mitteilungsblatt des Kreishauptmans des Kreises im Lowitsch, 1941.

Amtliches Gemeinde - und Dorfverzeichnis für das General-guovernement.. ...am 1 März 1943, Kraków 1943.

Czterdzieści cztery nie drukowane dokumenty arcybiskupa Jarosława z lat 1343-1372, *„Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne:*, 1986, t. LII. ***[ABMK]***

Die 9 Armee im Weichselfeldzuge 1914, wyd. K. Matthes, Berlin 1936.

Dwiżenije nasielienija w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo w 1889 godu, *„Trudy Warszawskogo Statisticzieskogo Komitieta”*, Wyp. VII.

Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1829-1867.

Dziennik Rozporzadzeń Urządu Powiatowego w Skierniewicach, 1919.

Dziennik Urzędowy WRN w Łodzi 1954-1972. ***[ŁDW]***

Dziennik Urzędowy Warszawski, 1933. ***[WDW]***

Iura Masoviae terrestria, Wyd. i opr. J. Sawicki, Warszawa 1972, t. I.

Joannis de Lasko. Liber beneficiorum, Wyd. J. Łukowski, Gniezno 1881, t. II. [Liber benef.]

Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego, Wyd. T. J. Lubomirski, Warszawa 1863.

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, Wyd. I. Zakrzewski, F. Piekosiński, Poznań 1877-1908, t. I-V. [KDW]

Koniewodztwo i skotowodztwo w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo w 1907 godu, *„Trudy Warszawskogo Statisticzieskogo Komitieta”,* Wyp. XXXVI.

„Kreisblatt für den Kreis Skierniewice”, 1916-1918.

Kriestjanskoje ziemliewładienije w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo w 1870 i 18799 godach, *„Trudy Warszawskogo Statisticzieskogo Komitieta”*, Wyp. XVII.

Księgi sądowe wiejskie, wyd. B. Ulanowski, [w] Starodawne prawa polskiego pomniki, Kraków 19212, t. IX, cz. 1.

Lustracje województwa rawskiego XVII wieku, Wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1965.

Łodzinskaja opieracja. Sbornik dokumientow mirowoj impieria-listiczieskoj wojny na russkom frontie (1914-1917), Moskwa 1936.

Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400-1508, Wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, Kraków 2004, t. I.

Monumenta Poloniae Historica, Wyd. A. Bielowski, Lwów 1888, t. V.

Pamjatnaja kniżka Warszawskoj Gubiernii za 1874 god, Warszawa 1874. ***[Pam. War.]***

Podstawowe wiadomości ze spisów powszechnych. Gmina wiejska Maków. Powiat skierniewicki. Województwo łódzkie, Łódź 2002.

Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana przez Adolfa Pawińskiego, *„Źródła Dziejowe”*, t. XVI, Mazowsze, t. V.

Rocznik statystyczny województwa skierniewickiego, 1977-1992.

Ruch naturalny ludności wyznań chrześcijańskich w b. Królestwie Kongresowym w latach 1909-1918, *„Statystyka Polski”*, 1921, t. III.

Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej. Ludność i budynki. Powierzchnia ogólna i użytki rolne, Cz. I. Woj. centralne i wschodnie, *„Statystyka Polski”,* 1933, ser. „B”, zesz. 8a.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. I, Województwo warszawskie, Warszawa 1925. **[Spis 1921]**

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. pod red. F. Sulimirskiego, B. Chlebowskiego i W. Walawskiego, Warszawa 1880-1892. ***[SG]***

Słownik historyczno-geograficzny księstwa łowickiego, Wyd. J. Warężak, Łódź 1961-1967, cz. I-II. ***[J. War. Słow.]***

Sostojanije nasielienija w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo k 1-mu janwarja 1890 goda, *„Trudy Warszawskogo Statisticzieskogo Komitieta”* Wyp. III.

Sostojanije nasielienija w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo k 1-mu janwarja 1893 goda, *„Trudy Warszawskogo Statisticzieskogo Komitieta”* Wyp. XI.

Sostojanije nasielienija w diesiati gubiernijach Carstwa Polskogo k 1-mu janwarja 1905 goda, *„Trudy Warszawskogo Statisticzieskogo Komitieta”* Wyp. XXIII.

Spisok nasielionnych punktow Warszawskoj Gubiernii 1912, Warszawa 1912. ***[Spisok]***

Statistika koniewodztwa i skotowodztwa w diesjati gubiernijach Carstwa Polskogo w 1870 i 1899 godach, *„Trudy Warszawskogo Statisticzieskogo Komitieta”*, Wyp. XVII., Wyp. XVIII.

Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych dnia 5 i 11 listopada 1922 roku, *„Statystyka Polski”*, 1926, t. VIII.

Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 roku, „Statystyka Polski", 1930, t. X.

Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 16 i 23 listopada 1930 roku, „Statystyka Polski", 1935, ser. „C", zesz. 4.

Supliki chłopskie XVIII wieku, Wyd. J. Leskiewicz, J. Michalski, Warszawa 1954.

Tabela miast, wsi i osad Królestwa Polskiego, Warszawa 1827. ***[Tabela]***

Visitationes bonorum archiepiscopatus Gnesnensis saeculi XVI, Wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920. ***[UVG]***

Walka caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim (1831-1870), wyb. K. Poznański, Warszawa 1993.

Warszawsko-Iwangrodzka opieracja. Sbornik dokumientow mirowoj impierialisticzieskoj wojny na russkom frontie (1914-1917), Moskwa 1938.

Wykaz gromad Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej według stanu z dnia 1.VII.1952 r., Warszawa 1952.

Wyniki wyborów do Sejmu Ustawodawczego odbytych 16 stycznia 1919 roku, *„Miesięcznik Statystyczny"*, 1920, t. II.

Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830-1831, wyd. B. Pawłowski, Warszawa 1935, t. IV.

PUBLIKACJE:

Bandurka M., Zmiany administracyjune i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX wieku, Łódź 1974.

Chmielewska M., Grób tardenoaski w Janisławicach, pow. Skierniewice, *„Wiadomości Archeologiczne"*, 1954, t. XX, z. 1.

Chmielewski W., Hensel W., Paleolit i mezolit, [w] Prahistoria ziem polskich, red. W. Hensel, Wrocław 1975, t. I.

Czapliński T., Wykaz egzekucji wykonanych w województwie łódzkim przez Wehrmacht, SS, żandarmerię, Gestapo i inne formacje

hitlerowskie w latach 1939-1945, [w] Województwo łódzkie 1919-1969. Studia i materiały, Łódź 1971.

Dąbrowski W., Z dziejów szkolnictwa parafialnego na ziemi skierniewickiej [w] Z dziejów oświaty i Związku Nauczycielstwa Polskiego w byłym powiecie skierniewickim, Skierniewice 1978.

Filipski F., Rozwój straży pożarnych ochotniczych w powiecie skierniewickim, [w] 120 lat. Straż Ogniowa Ochotnicza Miasta Skierniewice, Skierniewice 2000.

„Gazeta Lekarska" 1872.

Gądzikiewicz M., Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych, *„Wiadomości Archeologiczne",* 1954, t. XX.

Golonka Z., Łąki i pastwiska południowo-wschodniej części dorzecza Bzury (powiat skierniewicki), Poznań 1927.

Grabowski W., Z dziejów szpitalnictwa łowickiego, Łowicz 1979.

Historia wiejskiego ośrodka zdrowia w Pszczonowie, *„Wieści z gminy. Gazeta Gminy Maków"*, 1994.

Idrian M., Maków skierniewicki z okolicznymi wioskami, Łęczyca 1974 [m-pis w UG w Makowie]

J. L. GS w Makowie rozpoczęła pracę, *„Wiadomości Skierniewickie"* 1983, nr 30(144).

J. L. Pierwsze dni w nowej gminie, *„Wiadomości Skierniewickie"* 1982, nr 37(104).

Jabłoński D., Gmina wielkich potrzeb, *„Wiadomości Skierniewickie"* 1984, nr 48(214).

Jagielski F., Spółdzielnia Mleczarska w Godzianowie, *„Gazeta Skierniewicka"*, 1932, Nr 2.

Jarecka-Kimlowska S., Zanim Lipce stały się Reymontowskie, Warszawa 1989.

Jastrzębski M., Przydatność rolnicza gleb powiatu skierniewickiego, Puławy 1975.

Jaśkiewicz A., Kowara F., Makulska A., Tajna oświata w powiecie skierniewickim w latach okupacji, [w] Z dziejów oświaty i Związku Nauczycielstwa Polskiego, Skierniewice 1978.

Karaszewski W., Interglacjał eemski w Skierniewicach i jego znaczenie dla znajomości paleogeografii młodszego plejstocenu, *„Przegląd Geologiczny”*, 1972, t. XVI.

Kaszewski Z., Kultura łużycka w Polsce środkowej, *„Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”,* 1975, nr 22.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. II. Województwo łódzkie, zesz. 3. Powiat łowicki, Opr. S. Kozakiewicz i J. A. Miłobędzki, Warszawa 1953.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. II Województwo łódzkie, zesz. 11. Powiat skierniewicki, Opr. F. Sarna, T. Sulerzyska, Warszawa 1953.

Klajnert Z., Zanik lodowca warciańskiego na Wysoczyźnie Skierniewickiej i jej północnym przedpolu *„Łódz. TN. Wydział III, Acta Geographica Lodziensia”,* 1978, nr 38, s. 124.

Klatkowa H., Paleogeografia Wyżyny Łódzkiej i obszarów sąsiednich podczas zlodowacenia warciańskiego, *„Łódz. TN. Wydział III, Acta Geographica Lodziensia”,* 1972, nr 28.

Kondracki J., Geografia fizyczna Polski, Warszawa 1988.

Korolkow G. K., Łodzinskaja opieracja 2 nojabrja - 19 diekabrja 1914 goda, Moskwa 1934.

Korytkowski J., Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasi i metropolici Polscy od roku 1000 aż do 1821, Gniezno 1888, t. II, s. 717.

Kozłowski W., Ofensywa styczniowa 1945 r. na obszarze województwa łódzkiego, [w] Województwo łódzkie 1919-1969. Studia i materiały, Łódź 1971.

Kubiak S., Znaleziska monet rzymskich z Mazowsza i Podlasia, Wrocław 1979.

Kwiatkowski W., Prymasowska Kapituła i Kolegiata w Łowiczu, Warszawa 1939.

Lipski Cz., Walka PPR, GL-AL. w Skierniewickiem, [w] Warszawa Lewa Podmiejska 1942-1945, Warszawa 1971.

Łabęcki W., Sieć położnych w powiecie, *„Gazeta Skierniewicka”* 1931, n r 1.

Łowmiański H., Początki Polski, Warszawa 1973, t. V.

Maleczyński K., Najstarsze targi w Polsce i ich stosunek do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim, *„Studia nad Historią Prawa Polskiego”,* 1926, t. X, z. 1.

Narbutt-Łuczyński A. J., Ogólny rzut oka n a pierwszą ofensywę Hindenburga na Warszawę w 1914 r., *„Bellona”* 1929, R. 9, zesz. 14.

Nowiński K., Uwagi na temat osadnictwa w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Bzury, *„Wiadomości Archeologiczne”* 1970, t. XXXV, z. 1.

„Przegląd Katolicki” 1878.

Przybysz K., Konspiracyjny ruch ludowy na Mazowszu 1939-1945, Warszawa 1977.

Rocznik Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1958.

Senkowska-Gluck M., Donacje napoleońskie w Księstwie Warszawskim. Studium historyczno-prawne, Wrocław 1968.

Skodlarski J., Eksterminacyjna działalność okupanta w powiecie skierniewickim (1939-1945 r.), *„Rocznik Łódzki”* 1972, t. XIV.

Skodlarski J., Ruch oporu w powiecie skierniewickim (1939-1945 r.), *„Rocznik Łódzki”,* 1978, t. XXIII.

Skupiński Z., Szkolnictwo w powiecie skierniewickim w okresie międzywojennym (1917-1939 r.), [w] Z dziejów oświaty i Związku Nauczycielstwa Polskiego w byłym powiecie skierniewickim, Skierniewice 1978. ***[Z. Skupiński]***

Stagemann H., Geschichte des Krieges, Berlin 1917, t. II.

Staniszewski P., Szpitalnictwo kościelne w archidiakonacie łęczyckim i łowickim do 1795 roku, Warszawa 2004.

Stawarz A., Pierwsze środowiska kolejarzy polskich w latach 1845-1864 (zachodnie Mazowsze), [w] Gdy do Grodziska ruszył „parochód”, red. A. Stawarz, Grodzisk M az. 1990.

Stefanowski M., Na marginesie katalogu Archidiecezji Warszawskiej z 1935 r., *„Stud. Theol. Vars.”,* 1992, R. 30, nr 1.

Stolarski F., Godzianów. Z życia społecznego i gospodarczego wsi, Łódź 1998.

Strzelecki P., Gminne wywyższenie Makowa stanie się chyba faktem, *„Wiadomości Skierniewickie”* 1982, nr 28(95).

Szczepanik Sz., Konspiracyjne rady narodowe w powiecie łowickim, [w] Warszawa Lewa Podmiejska 1942-1945, Warszawa 1971.

Trębski W., Rozwój oświaty na terenie powiatu skierniewickiego od 1944 do 1974 r., [w] Z dziejów oświaty i Związku Nauczycielstwa Polskiego w byłym powiecie skierniewickim, Skierniewice 1978. ***[W. Tręb.]***

Topolski J., Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku, Poznań 1958.

Wąsicki J., Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806. Studium historyczno-prawne, Wrocław 1957.

Wieteska J., Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r., Warszawa 1971.

Wykaz urzędowy miejscowości w Polsce, Warszawa 1980-1982, t. I-III ***[Wyk. urz.]***

Zarębski J., Maków. Wieś kasztelanii łowickiej, Łódź 2001 ***[m-pis pracy dypl. UŁ - w UG Maków]***

Zwierzchowski K., Skierniewice w czasie II wojny światowej. Historia ruchu oporu we wspomnieniach i dokumentach, Skierniewice 1999.

ANEKS I

GMINA MAKÓW – REAKTYWOWANA

Dzięki staraniom społeczeństwa z dniem 1 października 1982 roku zostaje reaktywowana GMINA MAKÓW. W tym czasie w skład Gminy Maków weszły sołectwa: Dąbrowice, Krężce, Maków, Maków-Kolonia, Sielce, Słomków, Święte i Wola Makowska. Od dnia 17 grudnia 1983 roku do Gminy Maków dołączyły również sołectwa: Pszczonów i Jacochów.

Skład osobowy Gminnej Rady Narodowej w Makowie:

1. Ceroń Marian z Woli Makowskiej
2. Bachura Władysław ze Świętego
3. Bartosiewicz Marianna ze Słomkowa
4. Felczyński Eugeniusz ze Słomkowa
5. Śmieszek Józef z Dąbrowic
6. Foks Julian z Makowa
7. Gaworek Józef z Woli Makowskiej
8. Karalus Janina z Makowa-Kolonii
9. Kowalska Zofia ze Świętego
10. Lipiński Jan z Krężc
11. Markowicz Jan ze Świętego
12. Nowak Tadeusz z Makowa
13. Orlicz-Rabiega Mieczysław z Makowa
14. Sałkowski Tadeusz ze Świętego
15. Szychowski Czesław ze Świętego
16. Wójt Mirosława z Sielc Lewych

Przewodniczący Gminnej Rady Narodowej - Marian Ceroń

Zastępca Przewodniczącego - Władysław Bachura

Skład osobowy ówczesnego Urzędu Gminy:

1. **Stanisław Nowak - Naczelnik Gminy**
2. Kazimierz Supera - Sekretarz Urzędu
3. Krystyna Szymańska - Główna Księgowa
4. Anna Napieracz - kierownik Urzędu Stanu Cywilnego
5. Bogumiła Machaj - kierownik Gminnej Służby Rolnej
6. Bożena Szuplewska - inspektor budownictwa
7. Marianna Łopatka - inspektor do spraw obsługi Rady
8. Franciszek Jankowski - inspektor do spraw gospodarki ziemią
9. Marian Śmiechowicz - inspektor do spraw melioracji
10. Stanisława Gruchała - inspektor do spraw socjalno-kulturalnych
11. Anna Kowalska - inspektor do spraw handlu i komunikacji
12. Bożenna Michalska - inspektor do spraw rolnych
13. Ewa Łopatka - referent do spraw meldunkowych
14. Krystyna Fijałkowska - referent do spraw podatkowych
15. Ewa Milczarek - referent do spraw podatkowych
16. Małgorzata Kowalczyk - stażystka
17. Grażyna Zarębska - stażystka
18. Krystyna Zatorska - woźna

Ważniejsze wydarzenia z lat 1983 do 1990

- rozpoczyna się budowa budynku w Makowie przy ul. Głównej 12 z przeznaczeniem na Urząd Gminy
- budowa drogi asfaltowej na ulicy Kolejowej w Makowie
- budowa 3,5 kilometra drogi asfaltowej łączącej Maków z Wolą Makowską
- we wrześniu 1983 roku w Makowie odbyły się pierwsze gminne dożynki

- w roku 1985 ppłk. Stanisława Nowaka na stanowisku naczelnika gminy zastępuje mianowany przez wojewodę Stanisław Michalik. Pełni on swoją funkcję do 10 maja 1987r.
- 1 lutego 1984 roku funkcję sekretarza urzędu obejmuje Urszula Hryniewicz-Sikorska i pełni ją do 31 sierpnia 1985 r.
- 6 lipca 1985 roku obowiązki głównej księgowej objęła Jadwiga Pindor i pełniła je do 14 marca 1987r.
- 21 października 1985 roku sekretarzem urzędu została Stanisława Gruchała (funkcję tą pełniła do 15 września 1987 roku)
- 11 maja 1987 roku naczelnikiem gminy został Henryk Wielgo (jako naczelnik funkcję tą pełnił do dnia 10 czerwca 1990 roku, a po wyborach samorządowych pełnił funkcję wójta do 15 listopada 1990 roku)
- 16 czerwca 1987 roku obowiązki głównej księgowej objęła Apolonia Czarnołęcka i pełniła je do 31 sierpnia 1993 roku
- od 10 września 1987 roku do 14 lipca 1990 roku funkcję sekretarza urzędu pełniła Teresa Zielińska
- w 1988 roku realizowane są kolejne inwestycje:
  - wyasfaltowano 3,5 km drogi z Makowa do Świętego,
  - zakończono budowę strażnicy w Krężcach i Dąbrowicach,
  - zakończono budowę i oddano do użytku budynek Urzędu Gminy przy ulicy Głównej 12.

Przemiany ustrojowe zapoczątkowane w latach 1989 - 1990 były pierwszym etapem przebudowy systemu polskiej administracji publicznej. Na tym etapie w roku 1990 przywrócono w Polsce samorządowy ustrój gmin.

Pierwsze wybory samorządowe odbyły się 27 maja 1990 roku.

Rada Gminy Maków I Kadencji (1990 - 1994):

1. Bartosik Waldemar - Dąbrowice
2. Ceroń Marian - Wola Makowska
3. Duda Włodzimierz - Święte Nowaki
4. Dwurznik Janina - Maków-Kolonia

5. Gałązka Wiesław - Słomków
6. Hanuszkiewicz Jerzy - Słomków
7. Janus Marian - Wola Makowska
8. Krawczyk Kazimierz - Sielce Prawe
9. Maszkowski Jan - Święte Laski
10. Nitera Józef - Pszczonów
11. Nowak Wacław - Maków
12. Polit Jan - Pszczonów
13. Różycki Lech - Jacochów
14. Sałek Stanisław - Maków
15. Stankiewicz Jerzy - Maków
16. Tarnowski Andrzej - Krężce
17. Zatorski Stanisław - Maków
18. Zatorski Marek - Dąbrowice

Przewodniczący Rady Gminy Jerzy Stankiewicz pełni swą funkcję do dnia 15.11.1990r.

Przewodniczący Rady Gminy Jerzy Hanuszkiewicz obejmuje tą funkcję od dnia 16 .11.1990r.

Zarząd Gminy:

Henryk Wielgo - Wójt od dnia 11.06. do dnia 15.11.1990r.

Jerzy Stankiewicz - Wójt od dnia 16.11.1990r.

Jan Polit - członek zarządu,

Marek Zatorski - członek zarządu

ROZWÓJ GOSPODARCZY I WAŻNIEJSZE WYDARZENIA Z TEGO OKRESU:

1990 rok

- ➤ 27 maja odbyły się pierwsze wybory samorządowe
- ➤ 11 czerwca odbyła się pierwsza sesja Rady Gminy
- ➤ powrót nauki religii do szkół

- 9 września rozpoczął swą działalność Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „MAKOWIACY”

1991 rok

- z dniem 1 stycznia Gmina Maków jako pierwsza w województwie skierniewickim przejęła wszystkie szkoły podstawowe jako zadanie własne,
- Zarząd Gminy przejął na własne utrzymanie sieć wodociągową w Makowie. Był to wówczas jedyny wodociąg w gminie.
- w maju rozpoczęto budowę kompleksu szkolnego w Makowie,
- Zarząd Gminy przejął od Zakładu Energetycznego konserwację oświetlenia ulicznego jako zadanie własne
- wybudowano pięć stacji transformatorowych
- wykonano oświetlenie uliczne we wsiach: Maków-Kolonia, Zagaj, Maków „Góry”, Pszczonów Majdany
- Orkiestra Dęta zajęła I miejsce na Ogólnopolskim Festiwalu Orkiestr Dętych w Ciechanowie
- rozpoczął działalność zakład produkujący podłoże do pieczarek „FUNGIS” w Woli Makowskiej

1992 rok

- założono radiotelefon u sołtysa w Sielcach oraz w Szkole Podstawowej w Woli Makowskiej
- w listopadzie zakończono budowę kompleksu szkolnego w Makowie (budynek przedszkola z pięcioma salami lekcyjnymi i stołówką oraz salą gimnastyczną i nową kotłownią)

1993 rok

- przystąpiono do budowy hydroforni oraz sieci głównej z przyłączami we wsiach Wola Makowska i Sielce, a następnie Maków „Góry”, Dąbrowice i Krężce
- w sierpniu wydano pierwszy numer gazety „Wieści z Gminy”

1994 rok

- odbył się pierwszy MAKOWSKI KARNAWAŁ
- 22 maja odbyła się uroczystość 70-lecia Ochotniczej Straży Pożarnej w Woli Makowskiej

W czasie tej kadencji wykonano następujące inwestycje:

- wybudowano łącznie 16 616 mb sieci głównej wodociągu, 12 049 mb przyłączy, doprowadzono wodę do 432 posesji,
- położono dywanik asfaltowy o długości 1,8 km (na drodze Maków-Slomków - 1 km, w miejscowości Krężce od ul. Głównej do strażnicy - 0,3 km i w miejscowości Dąbrowice na odcinku 0,5 km)
- powołano Komisariat Policji w Makowie, dając mu siedzibę w budynku Urzędu Gminy
- przeprowadzono remont budynku w Szkole Podstawowej w Świętem i w Pszczonowie
- w Szkole Podstawowej w Słomkowie zaadoptowano pomieszczenia po mieszkaniu nauczycielskim na sale lekcyjne oraz rozpoczęto budowę sali gimnastycznej,
- w Szkole Podstawowej w Woli Makowskiej wybudowano kotłownię olejową,
- rozpoczęto budowę strażnicy Ochotniczej Straży Pożarnej w Jacochowie.

Drugie wybory samorządowe zostały przeprowadzone 19 czerwca 1994 roku.

II KADENCJA (1994 - 1998)

Radni wybrani w dniu 19 czerwca 1994 roku:

1. Bartosik Stanisława Halina - Dąbrowice
2. Błędowski Dariusz - Wola Makowska
3. Dziuda Tadeusz - Słomków
4. Hanuszkiewicz Jerzy - Słomków
5. Kosmatka Eugeniusz - Sielce Prawe
6. Maciejak Józef - Jacochów
7. Marat Andrzej - Święte
8. Nowak Wacław - Maków
9. Nitera Józef - Pszczonów
10. Piechut Maria - Święte Laski

11. Polit Jan - Pszczonów
12. Stankiewicz Jerzy - Maków
13. Stasiak Józef - Maków-Kolonia
14. Tarnowski Andrzej - Krężce
15. Tyc Jan - Maków
16. Wasiak Józef - Wola Makowska (zmarł 9 marca 1997r.)
17. Zatorski Marek - Dąbrowice
18. Zatorski Stanisław - Maków

Magdziarz Ryszard z Woli Makowskiej (od 1997 roku)

Przewodniczący Rady Gminy - Jerzy Hanuszkiewicz

Zarząd Gminy:

Jerzy Stankiewicz - Wójt (wybrany w dniu 4 lipca 1994 roku, na I Sesji Rady)

Eugeniusz Kosmatka - członek Zarządu

Maria Piechut - członek Zarządu

Jan Polit - członek Zarządu

Andrzej Tarnowski - członek Zarządu

Zarząd Gminy i Rada Gminy w tej kadencji konsekwentnie kontynuowały kierunki wytyczone jeszcze w poprzedniej kadencji. Zdecydowaną większość środków przeznaczono na wodociągowanie gminy. Dzięki konsekwencji i dojrzałości radnych, którzy odrzucili partykularne interesy poszczególnych wsi, udało się zrealizować bardzo ambitny plan zwodociągowania całej gminy. Jest to bezspornym i ogromnym sukcesem tej, a także poprzedniej Rady Gminy.

W latach 1994 - 1998 wykonano łącznie 47 393,2 mb głównej sieci wodociągowej, przyłączy o długości 21 451mb tj. podłączono do wodociągu 745 posesji.

W tej kadencji wybudowano:

- wodociąg w Świętem. Koszt inwestycji wyniósł 279.647,71 zł. Zadanie to było dofinansowane ze środków Urzędu Wojewódzkiego w wysokości 50 000 zł.

- wodociąg w Pszczonowie - ogólny koszt 549 419 zł. W 1998 roku za wykonanie tego wodociągu zapłacono 212 271 zł. z czego 30 000 zł otrzymano ze środków Urzędu Wojewódzkiego jako dotacje na dofinansowanie tego zadania, a pozostałą kwotę zapłacono z budżetu Gminy.

Drugim priorytetowym zadaniem, wyznaczonym jeszcze przez poprzednią radę, była poprawa bazy oświatowej

- wybudowano kotłownię olejową w Szkole Podstawowej w Świętem na którą pozyskano 14 000 zł. z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Skierniewicach
- zakupiono komputery do szkół za kwotę 4 093 zł.
- przeprowadzono wymianę instalacji elektrycznej w Szkole Podstawowej w Woli Makowskiej, odnowiono teren wokół szkoły poprzez naprawę urządzeń melioracyjnych i wykonano kapitalny remont kotłowni centralnego ogrzewania.

Ponadto w tej kadencji dokonano następujących przedsięwzięć:

- wykonano karosaż samochodu dla Ochotniczej Straży Pożarnej w Pszczonowie na co pozyskano 20 000 zł. z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska
- rozbudowano i zmodernizowano strażnicę Ochotniczej Straży Pożarnej w Pszczonowie
- zakończono budowę strażnicy w Jacochowie
- na budynku strażnicy w Słomkowie wykonano elewację zewnętrzną tj. tynki i malowanie. Wartość robót wyniosła 5 731 zł.

Wszystkie w/w działania realizowane były przy ogromnym zaangażowaniu społeczeństwa.

- wybudowano 6 344 mb dróg asfaltowych
- wybudowano zbiornik retencyjny w Woli Makowskiej
- 14 listopada 1997 roku podjęto uchwałę w sprawie ustanowienia herbu i pieczęci urzędowych oraz flagi z herbem i barw gminy Maków

- w czerwcu 1998 roku po 16 latach pracy w parafii Maków odszedł ks. proboszcz Brunon Dąbrowski, a w dniu 26 czerwca tegoż roku objął obowiązki proboszcza w tejże parafii ks. Stanisław Ciąpała
- we wrześniu 1998 roku podpisano umowę o współpracy partnerskiej pomiędzy Gminą Maków a Rejonem Moletu na Litwie
- w trosce o zdrowie mieszkańców w 1998r. zakupiono unit stomatologiczny do Ośrodka Zdrowia w Makowie
- za cenę 120 000 zł w 1998 roku zakupiono budynek Gminnej Spółdzielni w Makowie przy ul. Głównej 3. Aktualnie mieści się tam Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej i Komisariat Policji w Makowie
- w dniu 17 maja 1998 roku w miejscowości Pszczonów odbyła się podniosła uroczystość wręczenia miejscowej Ochotniczej Straży Pożarnej sztandaru ufundowanego przez miejscowe społeczeństwo.

Z dniem 1 stycznia 1999 roku uległo likwidacji 49 dotychczasowych małych województw, a w ich miejsce zostało utworzonych 16 nowych dużych województw (regionów). Gmina Maków leżała w województwie skierniewickim, a od 01 stycznia 1999 roku weszła w skład województwa łódzkiego.

Pierwsze wybory do organów stanowiących województw i powiatów przeprowadzono w dniu 11 października 1998 roku.

III KADENCJA (1998 - 2002)

Radni wybrani dnia 11 października 1998r:

1. Bartosik Stanisława Halina - Dąbrowice
2. Błędowski Dariusz - Wola Makowska
3. Domiza Andrzej - Krężce
4. Filipek Zdzisław - Wola Makowska
5. Hanuszkiewicz Jerzy - Słomków
6. Kosmatka Eugeniusz - Sielce Prawe
7. Maciejak Józef - Jacochów
8. Ozimek Andrzej - Maków

9. Piechut Maria - Święte Laski
10. Pokrop Wacław - Maków
11. Polit Jan - Pszczonów
12. Pędziejewski Maciej - Słomków
13. Sałek Kazimierz - Maków
14. Skiba Marek - Maków
15. Skrobisz Franciszek - Święte Nowaki
16. Winciorek Stanisław - Maków-Kolonia
17. Wójcik Renata - Maków
18. Zatorski Marek - Dąbrowice

Przewodniczący Rady Gminy - Jerzy Hanuszkiewicz

Wiceprzewodniczący Rady - Kazimierz Sałek do dnia 31.12.1998r.

Wiceprzewodniczący Rady - Józef Maciejak

Zarząd Gminy:

Jerzy Stankiewicz - Wójt do dnia 09 grudnia 1998r.

Marek Skiba - Wójt od dnia 01 stycznia 1999 roku

Eugeniusz Kosmatka - członek Zarządu

Maria Piechut - członek Zarządu

Kazimierz Sałek - członek Zarządu od dnia 1 stycznia 1999 roku.

WAŻNIEJSZE WYDARZENIA:

1998 rok

- w dniu 11 października w wyborach samorządowych wybrano również radnych do Rady Powiatu Skierniewickiego Ziemskiego w osobach: Jerzego Stankiewicza, Włodzimierza Domizy i Michała Wójta
- 3 listopada odbyła się pierwsza Sesja Rady Gminy
- 4 listopada odbyła się I Sesja Rady Powiatu Skierniewickiego, na której Przewodniczącym Rady Powiatu został wybrany jednogłośnie Jerzy Stankiewicz

- 8 grudnia na II Sesji Rady Powiatu Skierniewickiego wybrano jednogłośnie (pierwszego) starostę, którym został Jerzy Stankiewicz ówczesny Wójt Gminy Maków
- Orkiestra dęta wystąpiła w Telewizji Polskiej w programie „Kryszak Show", promując naszą gminę
- zawarto umowę z Zarządem Telekomunikacji Polskiej S.A w Warszawie dotyczącą wynajęcia lokalu znajdującego się w strażnicy Ochotniczej Straży Pożarnej w Słomkowie na potrzeby centrali telefonicznej
- z dniem 01 stycznia przekształcono Ośrodek Zdrowia w Makowie w samodzielny niepubliczny zakład opieki zdrowotnej
- uzyskano zgodę od 205 właścicieli działek na przejście światłowodu pod telefony

1999 rok

- dokonano wymiany zegarów sterujących oświetleniem ulicznym na elektroniczne zegary samosterujące
- w związku z reformą oświaty od 01 września utworzono Gimnazjum w Makowie, którego dyrektorem została Grażyna Kowalska
- zakończono prace w zakresie oświetlenia ulicznego, ul. Górskiej i Kwiatowej w Makowie
- uruchomiono kursowanie linii autobusowej Nr 4 na trasie Skierniewice-Maków przez Maków-Kolonię i Wolę Makowską
- 14 czerwca w Łowiczu Orkiestra Dęta brała udział we mszy świętej odprawionej przez Ojca Świętego Jana Pawła II
- 27 czerwca w Bolimowie odbył się I Turniej Gmin Powiatu Skierniewickiego
- w dniach 18-20 czerwca orkiestra dęta uczestniczyła w XV Ogólnopolskim Festiwalu Orkiestr OSP w Koninie. Nasi muzycy uplasowali się w dziesiątce najlepszych orkiestr w kraju zdobywając puchar przewodniczącego Sejmiku Wojewódzkiego Wielkopolskiego oraz dyplom
- w dniach 4-10 lipca orkiestra dęta wzięła udział w Międzynarodowym Festiwalu Pieśni i Tańca „ EZERU STETUA", który odbył się w Moletu na Litwie

- od 15 lipca Tadeusz Konopka został powołany na stanowisko komendanta Komisariatu Policji w Makowie
- trwają prace przy rozbudowie i modernizacji strażnicy OSP w Makowie
- podłączono 220 telefonów na kierunku od urzędu Gminy w stronę Słomkowa i Pszczonowa
- wymieniona została sieć wodociągowa w Makowie - etap I ul. Akacjowa na długości 273 m.b.
- Tomasz Piechut i Mikołaj Sławiński zdobyli 11 miejsce w Mistrzostwach Polski judo we Wrocławiu
- Ludowy Zespół Sportowy „Macovia" za całokształt działalności został sklasyfikowany na dziewiątym miejscu w Polsce we współzawodnictwie „ O sportowy znak jakości OMEGA". LZS „ Macovia „- jednym z najlepszych ogniw Ludowych Zespołów Sportowych województwa łódzkiego w 1999 roku
- kolarz - Jacek Dwurznik, mieszkaniec Makowa - Kolonii od tego roku znajduje się w kadrze Polski.

2000 rok

- rozpoczęto rozmowy nt. zamiany gruntów pod budowę gimnazjum z ordynariuszem diecezji łowickiej ks. Bp Alojzym Orszulikiem
- na wymianę wodociągu w Makowie otrzymano pożyczkę w wysokości 200 000 zł z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi
- 3 lipca sfinalizowano zamianę gruntów pomiędzy gminą Maków, a parafią rzymsko - katolicką w Makowie. Grunty przeznaczone zostały pod budowę gimnazjum przy ul. Akacjowej
- w dniach 28.06 - 01.07 delegacja samorządowa z gminy Maków gościła w gminie Purgstall w Austrii.
- w dniach 17 - 18 czerwca Regionalny Zespół Pieśni i Tańca „Makowiacy" i orkiestra dęta reprezentowali gminę Maków w Warszawie na jubileuszowych koncertach zorganizowanych przez Zarząd Główny Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP dla uczczenia roku 2000

- w dniu 31 października sprawy z zakresu komunikacji prowadzone przez gminę zostały przekazane do Starostwa Powiatowego w Skierniewicach
- w dniu 19 listopada w sali gimnastycznej Szkoły Podstawowej w Makowie odbyła się uroczystość 10 - lecia istnienia Regionalnego Zespołu Pieśni i Tańca „Makowiacy"
- 22 listopada rozpoczęły się pierwsze prace przy budowie gimnazjum
- w Ochotniczej Straży Pożarnej w Dąbrowicach z funduszy Komendy Głównej Państwowej Straży Pożarnej zainstalowany został system selektywnego alarmowania pozwalający na uruchomienie syreny alarmowej ze stanowiska kierowania PSP w Skierniewicach
- rozpoczęła działalność Spółdzielnia Producentów Pieczarek w Makowie przy ul. Akacjowej
- wykonany został stan surowy budynku Ochotniczej Straży Pożarnej w Makowie

2001 rok

- od marca rozpoczęła działalność na terenie gminy firma „INTERTOM" z Rawy Mazowieckiej świadcząca usługi w zakresie wywozu nieczystości stałych
- wybudowano drogę asfaltową na ul. Kwiatowej (1.130 m.b.) - łączny koszt inwestycji 426 268.92 zł
- 23 kwietnia wmurowano kamień węgielny w powstającym budynku gimnazjum w Makowie
- we wrześniu odbyły się I powiatowe dożynki w Makowie
- 10 sierpnia 2002 roku po raz pierwszy zorganizowano Gminną uroczystość 50-lecia pożycia małżeńskiego dla 22 par małżeńskich z terenu całej gminy
- w dniach od 29 lipca do 05 sierpnia młodzież z Litwy, Austrii i z naszej gminy wzięła udział w letnim obozie wypoczynkowym. Miejscem zakwaterowania był Dom Dziecka w Strobowie.
- 22 września w Ochotniczej Straży Pożarnej w Słomkowie odbyła się uroczystość 65-lecia istnienia jednostki oraz przekazania skarosowanego samochodu pożarniczego.

IV KADENCJA RADY GMINY (2002-2006)

Radni wybrani w dniu 27 października 2002r.

1. Boryna Wojciech - Maków-Kolonia
2. Bartosik Stanisława Halina - Dąbrowice
3. Domiza Andrzej - Krężce
4. Filipek Zdzisław - Wola Makowska
5. Hanuszkiewicz Jerzy - Słomków
6. Kubik Wacław - Maków
7. Łuczywek Helena - Wola Makowska
8. Piechut Maria - Święte Laski
9. Placek Paweł - Święte Nowaki
10. Polit Jan - Pszczonów, który zmarł 25.06.2006r.
11. Pędziejewski Maciej - Słomków
12. Sałek Paweł - Maków
13. Sałek Kazimierz - Maków
14. Solarz Tomasz - Jacochów
15. Wójcik Renata - Maków, do dnia 22.01.2006r.

Dnia 22 stycznia 2006r, w związku z rezygnacją Pani Renaty Wójcik odbyły się wybory uzupełniające w Makowie i radnym został - Piotr Gradowski

Przewodniczący Rady Gminy - Kazimierz Sałek

Wiceprzewodniczący - Helena Łuczywek

Wójt - Marek Skiba

W dniu 27 października 2002 roku odbyły się wybory do Rady Powiatu Skierniewickiego. Z terenu naszej gminy wybrano Jerzego Stankiewicza z Makowa, który otrzymał 1065 głosów.

W dniu 18 listopada odbyła się I Sesja Rady Gminy.

Główne wydarzenia w czasie tej kadencji:

- przeprowadzono modernizację budynku Szkoły Podstawowej w Pszczonowie

- dokonano rozbudowy i modernizacji kompleksu szkolnego w Makowie
- wykonano termomodernizację Szkoły Podstawowej w Słomkowie
- wymieniono okna i drzwi w budynku Szkoły Podstawowej w Woli Makowskiej
- dokonano rozbudowy strażnicy Ochotniczej Straży Pożarnej w Makowie i utworzono bazę noclegową
- przeprowadzono modernizację świetlicy wiejskiej przy Ochotniczej Straży Pożarnej w Krężcach
- dokończono remont budynku świetlicy wiejskiej przy Ochotniczej Straży Pożarnej w Świętem i utworzono bazę noclegową
- wykonano remont nawierzchni dróg asfaltowych na odcinku 19 772 mb i zbudowano 3 415 mb dróg asfaltowych
- zakończono budowę Gimnazjum w Makowie. Koszt tej inwestycji wyniósł 3 147 177,- zł
- opracowano i przyjęto Plan Rozwoju Lokalnego Gminy
- 15 czerwca 2003 roku Orkiestra Dęta z Grupą Paradną wzięła udział w Rejonowym Przeglądzie Orkiestr Dętych w Spale gdzie zajęła I miejsce i zakwalifikowała się do konkursu wojewódzkiego
- 29 czerwca 2003r. w Ochotniczej Straży Pożarnej w Woli Makowskiej odbyła się uroczystość obchodów jubileuszu 80-lecia istnienia i wręczenia jednostce sztandaru ufundowanego przez miejscowe społeczeństwo

V KADENCJA RADY GMINY (2006-2010)

Radni wybrani w wyborach 12 listopada 2006 roku.

1. Bartosik Stanisława Halina z Dąbrowic
2. Czajka Henryk z Jacochowa
3. Filipek Zdzisław z Woli Makowskiej
4. Kołaczek Andrzej z Krężce
5. Kubik Wacław z Makowa
6. Kuleta Dariusz z Makowa

7. Marszałek Andrzej z Dąbrowic
8. Ozimek Andrzej z Makowa
9. Piechut Maria ze Świętych Lasek
10. Pędziejewski Maciej ze Słomkowa
11. Sałek Kazimierz z Makowa
12. Szychowska-Szadkowska Agnieszka ze Świętych Nowaków
13. Trojan Marian z Woli Makowskiej
14. Winciorek Tomasz z Makowa Kolonii
15. Zielińska Teresa z Pszczonowa

Przewodniczący Rady Gminy - dr inż. Dariusz Kuleta

Wiceprzewodniczący - Kazimierz Sałek pełni swą funkcję do dnia 6 lutego 2008 roku

Wiceprzewodniczący - Andrzej Kołaczek obejmuje tą funkcję od dnia 6 lutego 2008 roku

Wójt Jerzy Stankiewicz wybrany w wyborach bezpośrednich w dniu 26.11.2006 roku

- ➤ do Rady Powiatu Skierniewickiego Ziemskiego wybrano Danutę Seroczyńską z Makowa
- ➤ w dniu 27 listopada odbyła się pierwsza sesja rady gminy

INWESTYCJE I WAŻNIEJSZE WYDARZENIA W GMINIE PODCZAS V KADENCJI RADY GMINY:

2007 rok

- ➤ 14 stycznia Gmina Maków wzięła udział w XV Finale Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy
- ➤ zakupiono i zamontowano wiaty przystankowe
- ➤ odwodniono budynek Szkoły Podstawowej w Dąbrowicach, wymieniono rury kanalizacyjne i naprawiono instalację sanitarną
- ➤ otrzymano dotację z Urzędu Marszałkowskiego na wykonanie Świetlicy Środowiskowej w Ochotniczej Straży Pożarnej w Krężcach w wysokości 126.000 zł.
- ➤ odzyskano 271 000 zł. za utworzenie Świetlicy w Świętem

- pozyskano 751 000 zł na przebudowę sieci dróg
- pozyskano 312 000 zł na rozbudowę Świetlicy w Słomkowie
- pozyskano 129 000 zł na dokończenie budowy Świetlicy w Sielcach
- pozyskano 50 000 zł na modernizację Szkoły Podstawowej w Dąbrowicach
- pozyskano 50 000 zł na modernizację dróg w Makowie i Pszczonowie
- pozyskano 50 000 zł na udrożnienie rowów melioracyjnych w całej gminie
- po raz pierwszy w historii Gminy zorganizowano letni wypoczynek dla 95 dzieci i młodzieży (w nadmorskiej miejscowości Mrzeżyno - 65 dzieci, w Nałęczu Wielkim - 10 dzieci i 20 dzieci na półkoloniach w Świętem)
- wyposażono w nowy sprzęt komputerowy wszystkie szkoły z terenu gminy
- siedziba Gminnego Zespołu Ekonomiczno-Administracyjnego Szkół została przeniesiona do budynku Urzędu Gminy, celem zrobienia miejsca dla Posterunku Policji w Makowie
- 28 marca Marian Chmielewski - kapelmistrz Orkiestry Dętej w Makowie skomponował HEJNAŁ Gminy Maków
- 4 maja podpisana została umowa partnerska pomiędzy Ochotniczą Strażą Pożarną w Makowie a Związkiem Strażackim FUV w Purgstall (Austria)
- 6 maja odbyła się uroczystość 90-lecia Ochotniczej Straży Pożarnej w Makowie
- w dniach 8-10 czerwca Orkiestra Dęta OSP Maków i Grupa Paradna wzięły udział w XIX Ogólnopolskim Festiwalu Orkiestr Dętych OSP w Krynicy Górskiej. Spośród 800 istniejących w Polsce orkiestr, Orkiestra Dęta z Makowa znalazła się w pierwszej dziesiątce
- 9 czerwca Szkoła Podstawowa w Pszczonowie obchodziła jubileusz 40-lecia zasiedlenia budynku oraz nadania jej imienia pierwszego króla Polski - Bolesława Chrobrego
- z dniem 1 września przy Szkole Podstawowej w Makowie powstał Oddział Przedszkolny

- przekształcono Gminną Bibliotekę Publiczną w Makowie w samorządową instytucję kultury
- 14 września rozstrzygnięto przetarg na dzierżawę Ośrodka Zdrowia w Makowie, który wygrał Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej „Judyta" w Skierniewicach
- w dniu 11 września podpisano akt notarialny na mocy którego Gmina Maków stała się właścicielem gruntów i budynku tzw. „Organistówki". Na podstawie tego aktu zamieniono grunty stanowiące własność Parafii o pow. 0,1271 ha na grunty gminy o pow. 0,2687 ha, z przeznaczeniem na parking przy Gimnazjum (teren byłej „Organistówki")
- zamontowano 7 nadajników na budynku Urzędu Gminy i budynkach szkół podstawowych w celu założenia internetu radiowego
- zakończono długo oczekiwaną budowę Świetlicy w Sielcach Lewych, którą 12 października oddano do użytku mieszkańcom
- w dniu 28 października odbyła się uroczystość 90-lecia istnienia Szkoły Podstawowej w Słomkowie
- 24 listopada odbyła się uroczystość 60-lecia Orkiestry Dętej w Makowie. w której uczestniczyła 5-osobowa delegacja z zaprzyjaźnionej Gminy Purgstall w Austrii

W 2007 roku niewątpliwie ogromnym sukcesem dla Gminy Maków było pozyskanie 2 007 000 zł środków finansowych, które przeznaczono na różnego rodzaju inwestycje, programy i projekty realizowane na terenie Gminy.

2008 rok

- w czasie ferii zimowych we wszystkich szkołach na terenie gminy zorganizowano wiele atrakcji dla dzieci i młodzieży. Ogółem w czasie ferii skorzystało:
  - 591 uczniów z form wyjazdowych,
  - 207 uczniów brało udział w zajęciach otwartych w szkołach (m.in. komputerowych, plastycznych, tanecznych)
  - 179 uczniów uczestniczyło w rozgrywkach sportowych.
- 31 maja podsumowano dotychczasową X-letnią współpracę Gminy Maków z Rejonem Moletu na Litwie oraz nakreślono najbliższe plany na przyszłość

- 20 czerwca w Słomkowie odbyła się uroczystość oddania do użytku świetlicy wiejskiej z zapleczem sportowym. Koszt tej inwestycji wyniósł 674 928,84 zł z czego dofinansowanie 312 305,14 zł z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej
- zorganizowano wakacyjny wypoczynek dla 110 uczniów z terenu gminy (w Rewalu dla 28 dzieci, w Bukowinie Tatrzańskiej dla 40 uczniów i w Białym Dunajcu dla 42 uczniów)
- wybudowano 3 487 mb dróg asfaltowych (w miejscowościach Maków - Krężce, ul. Graniczna, Sportowa, Kręta za kwotę 332 551,37 zł - 2 280 mb i Pszczonów Podłężce o długości 1190 mb za kwotę 199 257,96 zł)
- z dniem 1 września powstało Gminne Przedszkole w Makowie jako samodzielna jednostka organizacyjna gminy, której dyrektorem została Gabriela Michalska
- 6 września na Rynku Głównym w Krakowie zagrały najlepsze orkiestry dęte OSP w Polsce. Do udziału w tym niecodziennym wydarzeniu artystycznym Zarząd Główny Zw. OSP RP zaprosił także Orkiestrę Dętą z Makowa. W/w uroczystość była z okazji obchodów 90-lecia rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę.
- w dniu 13 września Szkoła Podstawowa w Woli Makowskiej obchodziła jubileusz 50-lecia zasiedlenia nowego budynku, jak również uroczystość nadania imienia księdza Stefana Kardynała Wyszyńskiego
- 28 września w Jacochowie odbyła się uroczystość 80-lecia Ochotniczej Straży Pożarnej w Jacochowie
- 12 października parafia p.w. św. Doroty w Pszczonowie pożegnała swojego proboszcza ks. Marka Grabskiego po 8 latach pracy. Nowym proboszczem tej parafii został ks. Ireneusz Cieślak
- 12 grudnia oddano do użytku nowy obiekt sportowy - „Moje boisko - Orlik 2012", który powstał przy Gimnazjum św. Wojciecha w Makowie

2009 rok

- za osiągnięcia w pozyskiwaniu środków finansowych w 2008 roku GMINA MAKÓW została laureatem w Rankingu Samorządów „Rzeczpospolitej" 2009 w kategorii NAJLEPSZA GMINA WIEJSKA
- zakończono realizację zadania o nazwie. „Termomodernizacja budynku Urzędu Gminy". Całkowita wartość zadania to 523.146,81 zł z czego dofinansowanie z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi to 315 749,65 zł
- zakończono realizację zadania o nazwie „Termomodernizacja Szkoły Podstawowej w Dąbrowicach" współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Całkowita wartość zadania to 382 315,21 zł z czego kwota dofinansowania wynosiła 307 089,51 zł.
- przeprowadzono remont wewnętrzny budynku Szkoły Podstawowej w Dąbrowicach
- zakończono realizację zadania „Termomodernizacja budynku Urzędu Gminy w Makowie ul. Główna 3 a na kwotę 64 399,05 zł
- w maju uruchomiono gabinet weterynaryjny w budynku Ośrodka Zdrowia w Pszczonowie
- w czerwcu administratorem parafii pod wezwaniem św. Doroty został ks. Henryk Andrzejewski
- od września 2009 do 30 czerwca 2010 roku w Gimnazjum Świętego Wojciecha w Makowie realizowany jest program „Droga do sukcesu". Cele programu to; wyrównanie i zwiększenie szans edukacyjnych uczniów w gimnazjum. Na realizację tego programu Gmina pozyskała dotację w wysokości 110 602, 50 zł, co stanowi 100 % kosztów programu
- zakupiono cztery samochody pożarnicze dla jednostek w: Makowie (dwa samochody marki „Steyer 690" z zaprzyjaźnionej straży w Purgstall w Austrii), Krężcach (od straży pożarnej w Scheibbs w Austrii) i Woli Makowskiej. Koszt zakupu tych samochodów wyniósł 115.730,- zł
- w partnerstwie z dwoma gminami i starostwem powiatowym w Skierniewicach pozyskano środki finansowe na realizację ogromnego przedsięwzięcia drogowego. Wartość całkowita pro-

jektu wyniosła 22 540 124,00 zł. Prace zostaną wykonane w latach 2009 - 2011.

- zakończono realizację wykonania spinki wodociągowej ul. Kwiatowa i ul. Górska przez co połączono wszystkie wodociągi na terenie gminy.
- wybudowano 2 290 mb dróg asfaltowych w miejscowościach: Słomków, ul. Nad Strugą, ul. Podgajna i ul. Źródlana i w Świętych Laskach Z Narodowego Programu Przebudowy Dróg Lokalnych pozyskano 127 116,00 zł. a z Terenowego Funduszu Ochrony Gruntów Rolnych 43 676,26 zł. Łączny koszt inwestycji wyniósł 556 607,62 zł
- rozpoczęły się prace przy wykonaniu zadania pt. „Odnowa miejscowości Maków", finansowanego ze środków unijnych, Wartość inwestycji wynosi 1 411 539,49. zł, z czego dofinansowanie to 500 tys. zł. Zakres robót obejmuje:
  - budowę letniego amfiteatru i zagospodarowanie terenu przyległego do amfiteatru (ułożenie nawierzchni z płyt ażurowych na parkingu przy amfiteatrze, oświetlenie terenu wokół muszli koncertowej),
  - przebudowę chodnika i zjazdów w części ul. Brzosty i Głównej,
  - budowa zatoki parkingowej i chodnika przy skrzyżowaniu ul. Głównej i Ogrodowej,
  - zagospodarowanie skweru przy Gimnazjum w tym budowa parkingu na 50 stanowisk postojowych,
  - budowę monitoringu lokalnego.

Zakończenie wyżej wymienionych prac planowane jest w miesiącu czerwcu 2010 roku.

- w dniu 1 grudnia podpisano umowę z Urzędem Marszałkowskim na dofinansowanie rozbudowy sieci wodociągowej w Makowie. W ramach tego zadania położone zostanie ponad 9 km rur przy ulicach: Główna, Brzosty, Ogrodowa, Przemysłowa i Sosnowa. Całkowity koszt inwestycji to 797 900 zł. Planowane zakończenie prac nastąpi w sierpniu 2010 roku.

2010 rok

- w styczniu zakupiono samochód od zaprzyjaźnionej straży w Purgstall (Austria) za 1000 euro na potrzeby Urzędu (z myślą o brygadzie roboczej)
- 14 lutego odbył się kolejny już, bo XVII „MAKOWSKI KARNAWAŁ", impreza promująca dorobek kulturalny gminy.
- pozyskano dofinansowanie dla projektu pn „Makowska Majówka" w ramach działania 7.3. POKL (100% dofinansowania) w kwocie 42 560,00 zł
- w ramach programu rządowego „Radosna Szkoła" z Ministerstwa Edukacji otrzymaliśmy dofinansowanie na utworzenie placu zabaw przy Szkole Podstawowej w Świętem w wysokości 31 925,00
- w marcu ruszyły prace związane z przebudową dróg gminnych (ul. Malinowa, Górska), powiatowych (relacji Mokra Lewa - Maków i Maków-Krężce - Dąbrowice) i budowie parkingu, chodników oraz ciągów pieszo-rowerowych w ramach projektu „Poprawa dostępności komunikacyjnej między gminami powiatu skierniewickiego wraz z infrastrukturą towarzyszącą". Wartość robót na terenie naszej gminy wynosić będzie 5 275 112,00 zł.

Przedstawione fakty, inwestycje i wydarzenia związane z działalnością władz Gminy Maków, pokazują jak prężnie ta jednostka samorządowa się rozwija.

ANEKS 2

WYBÓR NAJSTARSZYCH DOKUMENTÓW Z DZIEJÓW GMINY MAKÓW

— 1 —

1339 r. [Łowicz, 18 lutego]. Najstarsza wzmianka o miejscowości Maków.

Kopia: AKŁW, Ks. przyw., sgn. MS-28, k. 49.
[fragm.streszcz. z jęz. łacińskiego]

Aby polepszyć położenie gospodarcze dóbr łowickich arcybiskup gnieźnieński Janisław, wchodzi w porozumienie z mnieszczaninem łowickim Gerasimem, któremu nadaje pewien obszar wykarczowanych przez niego zarośli położonych pomiędzy wsiami Bobrowniki i Mysłaków i zgadza się aby na tym terenie założył wieś pod nazwą Łupia, a wieś ta ma być lokowana na prawie niemieckim. [...] Określając bliżej położenie tej wsi arcybiskup stwierdza, że „zarośla rzeczone zaczynają się od wsi Bobrowniki, a ciągną się do drogi biegnącej od **Makowa** do Łowicza".

— 2 —

1340 r. Arcybiskup Janisław zakłada wieś Nowaki.

Druk: UVG, s. 160. [Reg.]
[tłum, z jęz. łacińskiego]

Janisław z Bożej łaski świętego kościoła gnieźnieńskiego arcybiskup, w roku Pańskim 1340 wieś Nowaki na obydwu brzegach rzeki Płyćwia na niemieckim prawie średzkim przeznacza

do lokacji. Nadaje Marcinowi wolne sołectwo w rzeczonej wsi z dziewięcioma łanami wolnymi, dalej wolną karczmę, prawo palenia wapna, sadzawkę i trzeci denar zaprzysiężony oraz takiż osądzony, także młyn, który z jego pomocą bez jakiejkolwiek przeszkody może w pobliżu wsi zbudować na rzeczonej rzece Płyćwia i w spokoju po wieczne czasy mieć, trzymać i posiadać. Osadnicy winni ponosić takie same świadczenia jak kmiecie w Makowie.

— 3 —

1353 r. Arcybiskup Jarosław Bogoria ze Skotnik zakłada wieś Krężce.

Druk: UVG, s. 156. [Reg.]
[tłum.z jęz. łacińskiego]

Jarosław, z Bożej łaski arcybiskup gnieźnieński, Mirosławowi, Milkowi i Jerzemu, braciom rodzonym synom Aleksego, zarośla zwane Krężce w okręgu łowickim, przeznacza do lokacji, w których oni i ci którzy w rzeczonych zaroślach osiądą, wolność od powinności na osiem lat będą mieć, w czasie której jednak z gruntów już uprawianych dziesiecinę snopową będą oddawać. Po wyjściu rzeczonej wolności, Mirosław i Jerzy jak też inni mieszkańcy, którzy w rzeczonych zaroślach osiądą, razem solidarnie 4 grzywny groszy praskich w obiegowej monecie, licząc 48 groszy na każdą grzywnę, oddawać będą obowiązani na święto św. Marcina. A dziesięcinę snopową dawać będą z pól, podobnie jak i inne opłaty i daniny wzorem innych wsi. Wystawiono ten przywilej w roku Pańskim 1353.

— 4 —

1365 r. [Łowicz, 24 sierpnia]. Arcybiskup Jarosław lokuje wieś Wola Makowska i nadaje jej prawo niemieckie.

Druk: UVG, s. 162-163.
[streszcz. z jęz. łacińskiego]

Jarosław, z Bożej Łaski świętego kościoła gnieźnieńskiego arcybiskup zaświadcza, że chcąc dobra swego kościoła ulepszyć i zreformować, zarośla pomiędzy wsiami: Maków, Stachlew, Sierakowice i Mokra, zachowując jednak pożytki tych wsi, przeznacza na lokację nowej wsi, która zwać się będzie Pawłowice. Za zgodą czcigodnych braci kapituły gnieźnieńskiej nadaje nowej wsi niemieckie prawo zwane średzkim. Za pewną sumę pieniędzy sprzedaje sołectwo w tejże wsi Kszysztofowi synowi niegdyś sołtysa Bogusza, uposażone w dwa łany ziemi wolnej od powinności oraz trzecią część dochodów z karczmy. Wszyscy mieszkańcy osiedlli w tej wsi po upływie ośmiu lat wolnych od powinności z każdego łanu z racji czynszu płacić będą ferton w srebrnych groszach praskich oraz oddawać daninę z czterech rodzajów zboża. Sołtys ze swoich łanów wolnych będzie obowiązany oddawać dziesięcinę snopową na pole rektora kościoła w Skierniewicach, a arcybiskupowi gnieźnieńskiemu jako feudalnemu właścicielowi wsi będzie obowiązany świadczyć służbę wzorem innych sołtysów w dobrach łowickich.

— 5 —

1366 r. [Łowicz, 28 lutego]. Arcybiskup Jarosław przenosi wieś Pszczonów z prawa polskiego na niemieckie.

Druk: ABMK, 1986, t. 52, s. 242-243.
[strzeszcz. z jęz. łacińskiego]

Jarosław, z Bożej łaski arcybiskup gnieźnieński, wieś kościoła gnieźnieńskiego zwaną Pszczonów, położoną w okręgu łowickim, tak jak jest położona w swoich granicach, z prawa polskiego na prawo niemieckie, które zwie się średzkim przenosi. Sołectwo w tej wsi za zgodą braci kapituły gnieźnieńskiej sprzedaje Tomaszowi synowi niegdyś Wojciecha, za pewną sumę pieniędzy. Z racji posiadania tegoż sołectwa nadaje rzeczonemu Tomaszowi i jego prawnym następcom trzy łany ziemi wolne od powinności feudalnych, trzecią część dochodów z karczmy, trzecią część czynszu od zagrodników i rzemieślników oraz co trzeci denar z sądownictwa. Nadaje też sołtysowi pół młyna, połowę rezerwując dla siebie. Mieszkańcom wsi z racji lokacji daje dwa lata wolne od opłaty czynszu. Po upływie

lat wolnych chłopi mają oddawać daninę zbożową oraz z racji czynszu płacić z łanu rocznie jeden ferton w obiegowej monecie. Sołtys będzie obowiązany do oddawania dziesięciny snopowej proboszczowi tego kościoła, w którym słucha mszy świętej, natomiast arcybiskupowi będzie winien służyć na wzór innych sołtysów w dobrach łowickich.

— 6 —

1531 r. Opis dochodów ze wsi Maków.

Druk: UVG, s. 683-684.
[tłum. z jęz. łacińskiego]

Wieś Maków ma 71 $^1/_2$ działu ziemi i kwartę, płaci z każdego działu na św. Marcina po 16 gr. Karczem jest 5, płacą z każdej na św. Marcina po 15 gr, z której to sumy wójt bierze trzecią część, a na św. Jana płacą po 3 gr. Zagrodników 2 płacą po 3 gr. a których także wójt bierze trzecią część; z ziemi zwanej niwa płacą 7 gr. Suma czynszu wynosi: 26 grzywien, 24 gr.

Wieprzowego 1 grzywna, solnego 12 gr, wiecowego 1 $^1/_2$ grzywny i 9 gr. Owsa sepowego z każdego działu 5 korcy. Suma za owies 10 grzywien 13 gr. Owsa gajowego korcy 55, co ma wartość grzywny i 18 gr. Owsa wiecowego korcy 3, wartych 3 gr. Spisowego płacą grzywnę i 7 gr.

— 7 —

1531 r. Opis dochodów ze wsi Jacochów.

Druk: UVG, s. 673.
[tłum. z jęz. łacińskiego]

Wieś Jacochów ma 11 łanów, płaci z łanu po 18 gr na święto św. Marcina i 9 gr na święto św. Wojciecha i z łąki 1 feston. Suma całego czynszu: 6 grzywien, 21 gr. Owsa gajowego dają 54 korce, co czyni 1 grzywnę i 6 gr. Solnego 10 gr. Jest młyn który przynosi dochodu 73 korce zboża, co czyni 4 grzywny i 27 gr.

ANEKS Nr 3

Słownik historyczno-geograficzny miejscowości Gminy Maków

DĄBROWICE

[gm. Maków]

1359 r. - [19 V]. Ks. maz. Ziemowit III poświadcza arcyb. gnieźn. Jarosławowi przynależność w. Dambrowicze do dóbr kościelnych zwanych kasztelanią łowicką. ***[KDW, t. III, nr 1404]***

1439 r. - Arc. gnieźn. Wincenty Kot nadaje przywilej sołtysowi w. D., potwierdzając mu 2 łany wolne i młyn na rzece Nietrzpiela. ***[UVG, s. 157]***

1446 r. - [9 VII]. Arcyb. gnieźn. Wincenty Kot określa zasięg par. Maków i wśród wsi należących do tej parafii wylicza D. ***[Liber benef., t. II, s. 277-281]***

1511 r. - W. należy do par. w Makowie, liczy 12 łanów i 2 działy, wszystkie w uprawie. Płacą z łanu po 18 gr. czynszu i 9 gr. porębu. Wiecowe oddają razem z w. Krężce, z którą są na jednym prawie. Karczmy są 2 i płacą po 15 gr. oraz po 3 gr. porębu. Jest 2 zagr. lecz teraz ich zagrody są puste. Łąk w tej w. nie ma podobnie jak lasu.

Sepu nie oddają. Gajowego dają po kor. owsa z domu. Pracują kiedy im każą w Skierniewicach, tam też odbywaja stróżę. **[UVG, s. 157-158]**

1520 r. - Dziesięcina z ról chłopskich należy do prob. kość. par. w Makowie. **[Liber benef., t. II, s. 277-281]**

1531 r. - Spis dochodów ze w. D. Jest tutaj 37 $^1/_2$ działu i $^1/_2$ kwarty. Z każdego działu płacą po 9 gr. Karczma jedna płaci 15 gr. Wieprzowego 1 fert., wiecowego 45 gr., solnego 1 fert. Owsa wiecowego 1 $^1/_2$ kor., czyni gr. tyleż, solnego 10 $^1/_2$ gr.

Suma czynszu 7 grz. 17 $^1/_2$ gr. 8 den. Owsa gajowego 17 kor., czyni tyle gr. ***[UVG, s. 682]***

1564 r. - W. 12 $^1/_2$ łanów chłopskich, 2 łany sołeckie, 2 karczmy, 1 komor. ***[AGAD, ASK, sgn. I/48, k. 281]***

1579 r. - W. 12 $^1/_2$ łanu chłopskiego, 2 łany wójtowskie. ***[Paw., t. XVI-V, s. 178-179]***

1580 r. - W. płaci podatku z 12 $^1/_2$ łanu 12 zł. 15 gr., z 2 łanów wójt. 2 zł. Razem 14 zł. 15 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 478]***

1620 r. - Wszystkie grunty osiadłe, osiadł. 28, dochód roczny ze w. 107 zł. 9 gr. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-170, nlb]***

1662 r. - W. płaci podatku pogł. 101 zł. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 962]***

1673 r. - W. płaci podatku pogł. 51 zł. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 973]***

1676 r. - W. płaci podatku pogł. 98 zł. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp., sgn. 1100, k. 389-394]***

1685 r. - W. przyłączona do prob. w Makowie wraz ze wszystkimi prowentami. ***[AGAD, APP, sgn. 81, k. 68]***

1713 r. - [3 IV]. Ludność spisana do podatku pogłówn.: w. mężcz. 29, kob. 26; wójt. mężcz. 6, kob. 4. Razem 65 osób. ***[Bibl Czart., sgn. 1100, k. 400]***

1739 r. - W. inkorporowana do par. makowskiej z całymi dochodami. Oddają tylko do dworu skierniewickiego hiberny 38 zł. i podatku pogł. 77 zł. 16 gr. na rok. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-149, k. 226]***

1765 r. - Arc. gnieźn. Władysław Łubieński potwierdza przyłączenie w. Słomków i D. do prob. makowskiego ze wszystkimi z nich dochodami. ***[W. Kwiat., s. 419-421]***

1777 r. - W. D. przyłączona do prob. makowskiego, płaci tylko subs. charit. 100 zł. i podymnego 60 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-154, k. 420]***

1783 r. - W. właść. probosz makowski. ***[Reg. Czayk., s. 145]***

1789 r. - W. 27 dymów, w tym 1 młyn, 25 domów wiejskich i 1 rzem. ***[J. War. Słow., t. I, s. 82]***

1827 r. - W. w pow. rawskim, par. Maków, rząd., 30 domów, 205 mieszk. ***[Tabela, t. I, s. 91]***

1829 r. - W. 260 mieszk., w tym 130 mężcz., 130 kob. Obsz. og. 907 mg 142 pr. w tym ogrody 45 mg. 224 pr., gr. or. 472 mg. 15 pr., łąki 32 mg. 190 pr., pastwiska 330 mg. 165 pr., nieuż. 26 mg. 148 pr.

Płacą podymnego 195 zł, szarwarku 176 zł, kontyng. liwerunkowego 394 zł 8 gr. ***[J. War. Slow., t. I, s. 83]***

1864 r. - Gosp. 51, obszar og. 902 mg. 222 pr., w tym gr. or. 463 mg. 214 pr, pastwiska 333 mg. 260 pr. nieuż. 26 mg. 192 pr. Gosp. od 1 mg 246 pr, do 26 mg. 218 pr., do 5 mg. - 6, 5-10 mg. - 4, 10-15 mg. - 28, 20-30 mg. - 5. ***[J. War. Słow., t. I, s. 83]***

1874 r. - W. obszar 700 mg. wł., 326 mieszk. ***[Pam. War., s. 118-119]***

1889 r. - Miejsc. 39 nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1902 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka, par. Maków, sąd Okr. I Dębowa Góra. ***[Bazewicz, t. I, s. 119]***

1905 r. - W. 53 domy, 391 mieszk., w tym 195 mężcz., 194 kob. ***[AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 809]***

1912 r. - W. obsz. 567 mg. wł., w tym 514 mg. gr. or., 26 mg. łąk, 543 mieszk., w tym 281 mężcz., 262 kob., wszyscy katolicy. ***[Spisok, s. 116-117]***

1921 r. - W. 79 bud., 513 mieszk., w tym 258 mężcz., 255 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. Warsz. ustalono, iż grom. D. stanowić będzie w. Dąbrowice i 2 domy kolejowe. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1938 r. - Szkoła powsz., w. w gm. Skierniewka, stop. org. I, 1 nauczyciel, 72 uczniów. ***[Z. Skupiński, s. 96]***

1945 r. - [10 V]. Ludności og. 543 osoby. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 19, k. 271]***

1946 r. - [15 VI]. Szkoła podstawowa, 1 nauczyciel - Piotr Gachowicz. ***[W. Tręb., s. 184]***

1949 r. - [31 V]. Obsz. og. 483,19 ha, w tym gr. or. 320,90 ha, łąki 0,70 ha, pastwiska 84,40 ha, lasy 10,00 ha, nieuż. 67,19 ha. Gosp. - 93, w tym do 2 ha - 11, 2-5 ha - 28, 5-10 ha - 46, 10-20 ha - 8. ***[APGR, Star. Sk. II, sgn. 854, nlb]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 504 mieszk., 101 nieruch. zam., 102 gosp.; kol. 17 mieszk., 4 nieruch. zam., 4 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 162]***

1952 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka. ***[Wykaz grom., s. 105]***

1954 r. - [6 III]. W. liczy 531 mieszk., obsz. 494,54 ha. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/47, k. 10-16]***

- [4 X]. Grom. D. włącz. do GRN Maków. ***[ŁDW 1954, nr 14, poz. 185]***

1958 r. - [30 V]. W. obsz. 505 ha, 96 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/363, k. 11-25]***

-[31 XII]. W. liczy 510 mieszk., w tym 250 mężcz., 260 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 7]***

1964 r. - Oddano do użytku budynek szkoły podstawowej kosztem 2.500.000 zł. ***[W. Tręb., s. 192]***

1966 r. - Miejsc. w GRN Maków, pow. Skierniewice, pocz. Skierniewice. ***[SM, s. 206]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. D. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1976 r. - [9 XII]. Soł. włącz. do gm. Skierniewice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1978 r. - W. w gm. Skierniewice, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. I, s. 307]***

- W. obsz. 435 ha uż. rolnych na którym jest 108 gosp. Liczy 703 mieszk., w tym 332 mężcz. Jest tutaj przedszk., szkoła podst., ośw. uliczne 3 sklepy i pracuje 1 rzem. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1982 r. - [26 VII]. Soł. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1982, nr 23, poz. 166]***

JACOCHÓW

[gm. Maków]

1359 r. - [19 V]. Ks. maz. Ziemowit III poświadcza arcyb. gnieźn. Jarosławowi przynależność w. Iaczachowo do dóbr kościelnych zwanych kasztelanią łowicką. ***[KDW, t. III, nr 1404]***

1374 r. - [15 II]. Rycerstwo księcia maz. Ziemowita III niszczy dobra kośc. arcyb. gnieźn., m.in. w. J. Część chłopów wypędzono i osiedlono w Regnowie i Starej Rawie. ***[KDW, t. III, nr 1697]***

1436 r. - Arcyb. gnieźn. Wojciech potwierdza przywilej sołecki we w. J. ***[UVG, s. 105]***

1511 r. - W. do par. w Pszczonowie. Ma 4 1/2 łanu ziemi i 1 łan wójtowski. Płacą czynszu po 18 gr. z łanu i poradlnego po 9 gr. Dają gajowego po 2 kor. owsa z domu. Karczmy są 2 i płacą po 6 gr. rocznie. Pracują po 1/2 dnia w tygodniu, stróży nie odbywają. Młyn dawniej płacił 4 grz., teraz dwie kopy groszy. Młynarz nie posiada przywileju. ***[UVG, s. 105-106]***

1520 r. - Dziesięcina ze wszystkich gruntów dla prob. w Pszczonowie. **[Liber benef., t. II, s. 281-284]**

1531 r. - Spis dochodów ze w. J. Jest 11 łanów i płacą czynszu po 27 gr. w łanu, a z łąki 1 fert. Solnego dają 10 gr. Młyn daje 74 kor. zboża, co czyni 4 gr. 27 gr.

Suma czynszu ze w. (bez młyna) 6 grz., 21 gr. Owsa gajowego dają 54 kor., co czyni 1 grz. 6 gr. ***[UVG, s. 673]***

1548 r. - W. 11 łanów chłopskich, wszystkie w uprawie, 1 łan sołecki, 2 karczmy, młyn o jednym kole. ***[AGAD, ASK, sgn. I/48, k. 291]***

1567 r. - W. 11 łanów chłopskich, 1 łan sołecki, 2 karczmy, młyn o 2 kołach, 3 komor., 1 rzem, 1 rzeźnik. ***[AGAD, ASK, sgn. I/48, k. 466]***

1579 r. - W. 11 łanów chłop., 1 łan wójtowski, 3 komor. ***[Paw., t. XV-V, s. 149-150]***

1674 r. W. płaci podatku pogł. 178 zł. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 1035]***

1676 r. W. płaci podatku pogł. 100 zł. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 401-404]***

1685 r. - W. 12 wł. (w 20 zag.), z tego wójtostwo 1 wł., do roboty dla wójta 1 wł., karczmarz 5 zag., rybak i oganiacz po 3 zag., gajownik 4 zag., do roboty dworskiej 2 wł. 4 zag., w najem wielki 3 zag., pusto leży 7 wł. 9 zag.

Osiadłości 15, mają inwentarza 3 konie, 25 wołów, 17 krów. Czynszu z wł. osiadłej płacą po 27 gr. ***[AGAD, APP, sgn. 81, k. 92]***

1739 r. - Obszar w. 12 wł. (w 20 zag.), z tego do wójtostwa 1 wł., w najem wielki 1 wł, do roboty dworskiej 3/4 wł., pusto leży 8 wł. Domów 5, mają inwentarza 9 wołów, 5 koni, 9 krów.

Powinności: czynszy płacą 64 zł. 20 gr., daniny dają kur 67, kapłonów 22, jaj 8 kop 20 szt., owsa gajowego 27 kor., pańszczyzny odrabiają tygodn. sprzęż. 4 dni, pieszej 6 dni, gwałtów rocznie 12 dni, płacą podatku hiberny 127 zł., pogł. 146 zł., lenungu 42 zł. ***[AAGN, Inwent, sgn. B-149, k. 133-134]***

1754 r. - Arcyb. gnieźn. I. Komorowski nadaje w. J. Joachimowi Popławskiemu w dożywotnią dzierżawę. ***[J. War., Słow., t. I, s. 117]***

1767 r. - Z obsz. og. w. pusto leży 7 $^1/_2$ wł. Gosp. 10, mają zabudowy 10 domów, 10 stodół, inwentarza: 11 koni, 22 woły, 11 krów.

Powinności: czynszu płacą 63 zł. 27 gr., owsa gajowego dają 27 kor., podatku płacą hiberny 127 zł., pogł. 73 zł., lenungu 42 zł., flisowego 3 zł. ***{AAGN, Inwent., sgn. B-153, k. 113-114]***

1777 r. - Z ogólnego obszaru w. pusto leży 7 $^1/_2$ wł. Gosp. 13, mieszk. 47, w tym 25 mężcz., 22 kob.; mają zabudowę 12 domów, 12 stodół, inwentarza: 11 koni, 22 woły 21 krów.

Powinności: płacą czynszu 63 zł. 27 gr., dają daniny 44 kur, 4 kapłony, jaj 3 kopy 30 szt., owsa gajowego 36 kor., pańszczyzny odrabiają tygodniowo sprzęż. 6 dni, pieszej 8 dni, rocznie gwałtów 32 dni, szarwarku 319 dni, płacą podatku subs. charit. 122 zł. 22 gr., podymnego 55 zł., lenungu 44 zł., flisowego 3 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-154, k. 174-175]***

1779 r. - Arcyb. gnieźn. A. Ostrowski zamieniania Joachimowi Popławskiemu dzierżawę w. J. z dożywotniej, na prawo emfiteutyczne na 40 lat. ***[J. War. Słow., t. I, s. 117]***

1783 r. - W. duch. dzierż. wójtostwa Popławski. ***[Reg. Czayk., s. 102]***

1789 r. - W. 12 dymów, w tym karczma, 1 dom o 2 gosp., 10 domów o 1 gosp. Wójtostwo mieszk. 30, w tym 18 mężcz., 12 kob. ***[J. War. Słow., t. I, s. 117]***

1792 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. ***[BN, Mapa Pertheesa, sgn. 3831]***

1795 r. - Z og. obsz. w. pusto leży 7 $^1/_2$ włóki. Gosp. 14 (w tym 3 chłopów wójtowskich), mieszk. 56, mają zabudowę 13 domów, 12 stodół, inwentarza: koni 11, wołów 15, krów 11, jałowizny 5, świń 10.

Powinności: czynszu płacą 63 zł. 27 gr., owsa sepowego dają 36 kor., pańszczyzny odrabiają tygodn. sprzęż. dni 6, pieszych 8, gwałtów rocznie 39 dni, szarwarku 319 dni, podatku podymnego płacą 62 zł., lenungu 42 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-158, k. 110]***

1827 r. - W. w pow. sochaczewskim, par. Pszczonów, pryw., 20 domów, 176 mieszk. ***[Tabela, t. I, s. 166]***

1829 r. W. 24 gosp., mieszk. 147, w tym mężcz. 76, kob. 71. Mają zabudowy 17 domów, 18 stodół, inwentarza: koni 18, wołów 44, bydła 61, świń 18, owiec 26. W. ma obsz. 917 mg. 2 pr. gruntów, a wójtostwo

283 mg. 16 pr. W. płaci podatku podymnego 112 zł. 15 gr., szarwarku 90 zł. i kontyngensu liwer. 85 zł. 14 gr. ***[J. War. Słow., t. I, s. 118]***

1864 r. - W. osad 50, mieszk. 267, obsz. 1.163 mg. w tym 60 mg. nieuż. ***[SG, t. III, s. 359]***

1874 r.- W. w gm. Łyszkowice, obszar 1.163 mg wł., 292 mieszk. ***[Pam. War., s. 184]***

1889 r. - Miejsc. 43 nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1897 r. - W. 53 domy, 354 mieszk., w tym 174 mężcz., 180 kob. ***[APŁW, Spis Ros. Łow., sgn. 1, nlb]***

1902 r. - W. w pow. łowickim, gm. Łyszkowice, par. Pszczonów, sąd Okr. II Łyszkowice. ***[Bazewicz, t. I, s. 209]***

1905 r. - W. 53 domy, 414 mieszk., w tym 204 męzcz., 200 kob. ***[AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k,. 386]***

1912 r. - W. obsz. 1.006 mg. wł., w tym 703 mg. gr. or., 6 mg. łąk, 658 mieszk., w tym 356 mężcz., 302 kob., wszyscy katolicy. ***[Spisok, s. 380-381]***

1921 r. - W. 73 domy, 443 mieszk., w tym 217 mężcz., 226 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 72]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War. ustalono, iż grom. J. stanowić będzie w. Jacochów. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1941 r. - [17 XII]. Obsz. og. 625,28 ha, w tym gr. or. 288,56 ha, lasy 182,76 ha, łaki 77,36 ha. Mieszk. 460, gosp. 75, w tym: do 5 ha 21, 5-10 ha 38, 10-15 ha 4, ponad 15 ha 12. ***[APŁW, UG Łyszkowice, sgn. 48, k. 26-28]***

1946 r. - [16 VIII]. W. liczy 388 mieszk. ***[APŁW, UG Łyszkowice, sgn. 270, k. 8]***

1949 r. - W. 88 gosp., obsz. og. 683,38 ha, w tym 368,57 ha gr. or., 8,48 ha sadów, 56,71 ha pastwisk. ***[APŁW, Star. Łw II, sgn. 417, k. 18]***

1952 r. - W. w pow. łowickim, gm. Łyszkowice. ***[Wykaz grom., s. 94]***

1954 r. - [4 X]. Grom. J. włącz. do GRN Pszczonów. ***[ŁDW 1954, nr 11, poz. 39]***

1958 r. [30 V]. W. obsz. 657,91 ha, 91 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 11-25]***

-[31 XII]. W. liczy 363 mieszk., w tym 179 mężcz., 184 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 11]***

1966 r. - Miejsc. w GRN Pszczonów, pow. Skierniewice, pocz. Łyszkowice. ***[SM, s. 375]***

1972 r. [9 XII]. Soł. J. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1976 r. - Miejsc. włącz. do gm. Łyszkowice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1978 r. - W. w gm. Łyszkowice, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. I, s. 606]***

- W. obsz. 475 ha uż. rolnych na którym jest 90 gosp. Liczy 339 mieszk., w tym 160 mężcz. Jest tutaj ośw. uliczne, przedszk., szkoła podst., biblioteka, 2 sklepy i pracuje 1 rzem. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5383, nlb]***

1983 r. - Miejsc. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1983, nr ..., poz. 314.***

KACPEREK

[cz. w. Słomków - gm. Maków]

1548 r. - Wspomn. Os. mł. „Casper" pod w. Słomków. Młyn 1-kołowy ze stawem. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-145, k. 74]***

1768 r. - Os. mł. Młynarz płaci 38 zł. czynszu i 1 dzień w tygodniu odrabia pańszczyznę pieszą. ***[J. War., Słow., t. I, s. 134]***

1777 r. - Os. mł., młynarz daje do prowentu arcyb. gnieźn. 30 kor. żyta, 1 kor. 2 ćw. kaszy jaglanej, 2 ćw. rzepaku i karmi 2 wieprze. ***[AGAD, APP, sgn. 90, k. 14]***

1792 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. ***[BN, Mapa Pertheesa, sgn. 3831]***

1822 r. - Os. Mł. Do której należy 40 mg. 244 pr. gruntu oraz 5 mg. magd. 109 pr. pastwisk. ***[J. War., Słow., t. I, s. 134]***

1889 r. - Os. mł. bez ozn. liczby nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1905 r. - Os. mł. w gm. Skierniewka, 1 dom, 6 mieszk., w tym 3 mężcz., 3 kob. ***[AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 811]***

1912 r. - Os. mł. obsz. 62 mg. dw., w tym 32 mg. gr. or., 4 mg. łąk, 7 mieszk., w tym 4 mężcz., 3 kob., wszyscy katolicy. ***[Spisok, s. 154-155]***

1921 r. Os. mł. 1 dom, 12 mieszk., w tym 7 mężcz., 5 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War. os. mł. K. włącz. do grom. Słomków. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1950 r. - Os. mł. liczy 6 mieszk., 1 nieruch. zam, 1 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 162]***

1966 r. - Kol. w GRN Pszczonów, pow. Skierniewice, pocz. Pszczonów. ***[SM, s. 423]***

KRĘŻCE

[gm. Maków]

1353 r. - Arcyb. gnieźn. Jarosław zakłada w. K., nadając zarośla zwane Krężce Mirosławowi, Milkowi i Jerzemu na założenie w. Ustala iż po 8 latach wolnych zaczną oni płacić czynsz i oddawać daniny. Czynsz z całej w. ma wynosić 4 grz. ***[UVG, s. 156]***

1359 r. - [19 V]. Ks. maz. Ziemowit III potwierdza arcyb. gnieźn. Jarosławowi przynależność wsi Criszcze do dóbr kościelnych zwanych kasztelanią łowicka. ***[KDW, t. III, nr 1404]***

1374 r. - [15 II]. Rycerstwo księcia maz. Ziemowita III niszczy dobra kościelne arcyb. gnieźn., m.in. w. K. Część chłopów wypędzono i osiedlono w Regnowie i Starej Rawie. ***[KDW, t. III, nr 1697]***

1446 r. - [9 VII]. Arcyb. gnieźn. Wincenty Kot określa zasięg par. w Makowie i zalicza do niej m.in. w. K. ***[Liber benef., t. II, s. 277-281]***

1511 r. - Opis w. K. W. należy do par. Maków, gdzie dają dziesięcinę snopową i kolędę po $^1/_2$ gr. Jest 10 łanów, wszystkie w uprawie, płacą z łanu czynszu po 18 gr. i porębu po 9 gr. oraz sepu owsa po 3 kor. Pracują 1 dzień w tygodniu, gdzie im każą. Zagrod. we w. jest 1, który płaci 1 $^1/_2$ gr. ***[UVG, s. 156-157]***

1520 r. - Z wójtostwa i od chłopów dzies. dla prob. w Makowie. ***[Liber benef., t. II, s. 277-281]***

1531 r. - Spis dochodów ze w. K. W. ma 29 $^1/_2$ działu i $^1/_2$ kwarty ziemi. Płacą czynszu z działu po 9 gr. Karczmy 2 płacą po 12 gr. Zagrod. 1 który płaci 3 gr. Wieprzowego 1 ferton, solnego 1 ferton. Owsa sepnego 29 $^1/_2$ kor. czyni gr. tyleż. Owsa gajowego kor. 19 czyni gr. tyleż.

Suma czynszu 5 grz. 47 $^1/_2$ gr. ***[UVG, s. 682]***

1564 r. - W. ma 9 łanów, 2 działy i 2 kwart chłopskie, 1 łan sołecki, 2 karczmy, 2 zagrodn. i 3 komorn. ***[AGAD, ASK, sgn. I/56, k. 281]***

1579 r. - W. ma 9 łanów chłopskich, 1 łan sołecki, 1 rzem., 1 komorn. ***[Paw., t. XVI-V, s. 178-179]***

1580 r. - W. płaci podatku z 10 łanów chłopskich 10 zł., z jednego łanu sołeckiego 1 zł., od jednego rzem. 4 gr. Razem 11 zł. 4 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 478]***

1581 r. - W. ma 9 łanów, 2 działy 1 $^1/_2$ kwarty chłopskie, 1 łan sołecki, 1 rzem. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 594]***

1620 r. - W. ma 2 wł. puste, dochód roczny 130 zł. 3 gr. 13 $^1/_2$ den. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-170, nlb]***

1662 r. - W. płaci podatku pogł. 74. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 973]***

1673 r. - W. płaci podatku pogł. 32 zł. 15 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 973]***

1676 r. - W. płaci podatku pogł. 84 zł. [Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 389-394]

1685 r. - W. ma 10 wł. 57 zag. (we wł. 72 zag.), w tym wójtostwo 1 wł., do roboty na wójtostwo 1 wł., podsędka rawskiego 5 wł. 42 zag., pusto leży 3 wł. 15 zag. ***[AGAD, APP, sgn. 81, k. 67]***

1713 r. - [3 IV]. Ludności spisanej do podatku pogł. og. 58 osób, w tym 29 mężcz., 29 kob. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 400]***

1739 r. - W. jest nadana Gostkowskiemu, cześnikowi różańskiemu. Dziesięcina do par. w Makowie. Płacą hiberny na rok 57 zł. 26 gr., lenungu 38 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-149, k. 227]***

1767 r. - W. ma 18 osiadłości i 17 domów. Płacą podatku pogł. 114 zł., hiberny 109 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B153, k. 267-268]***

1777 r. - W. ma 10 łanów 57 zag., z tego pusto leży 7 łanów i 1 zag. Osiadłości 20, mają zabudowę 16 domów, 18 stodół; inwentarz: 14 koni, 29 wołów, 19 krów.

Powinności: czynszu płacą 21 zł. 5 gr, daniny oddają kapłonów 22, kur 73, jaj kop 17 szt. 27, owsa sepnego 18 kor. Pańszczyzny tygodn. odrabiają 18 dni sprzęż., 20 dni pieszej, gwałtów rocznie 64 dni. Podatku płacą subs. charit. 103 zł. 15 gr., podymnego 90 zł., lenungu 38 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-154, k. 417-418]***

1780 r. - Wójtostwo trzyma Kaliński. W. liczy 59 mieszk, jest 16 domów, 18 stodół. Mają inwentarza 14 koni, 29 wołów, 19 krów. Podatki jak w 1777 r. ***[AGAD, APP, sgn. 92, k. 246-247]***

1783 r. - W. duch., dzierż. wójtostwa Biertman. ***[Reg. Czayk., s. 145]***

1785 r. - W. należy do wójtostwa skierniewickiego, wszelka robocizna i daniny dla wójta. Osiadłości 18, mieszkańców 59, domów 15, stodół 14. Inwentarz: wołów 35, koni 14, krów 25. Podatku subs. charit. płacą 109 zł., podymnego 90 zł., lenungu 38 zł. ***[J. War., Słow., t. I, s. 162]***

1789 r. - Wójtostwo w dzierż Ludwika Boermana. Mieszk. 121. Dymów 21, w tym dwór 1, karczma 1, 3 dymy o 2 gosp., 13 dymów o 1 gosp. ***[J. War., Słow., t. I, s. 162]***

1821 r. - Folw. 129 mg. 238 pr. w tym gr. or. 109 mg. 188 pr, łąki 15 mg. 72 pr. Wysiew: pszenica 2 kor. 16 garn., żyto 39 kor., jęczmień 4 kor. 16 garn., owies 5 kor., groch 1 kor. 12 garn. ***[J. War., Słow., t. I, s. 162]***

1822 r. - Osiadłości 29, w tym 26 rolników i 3 zagrodn. Mieszk. 169. Mają zabudowę: domów 27, stodół 23; inwentarz: koni 14, wołów 42, krów 35, jałowizny, owiec 22, świń 13.

Użytki rolne 691 mg. 155 pr., w tym gr. or. 466 mg. 246 pr., łąki 41 mg. 31 pr., pastwiska 127 mg. 39 pr., ogrody 29 mg. 193 pr., nieuż. 26 mg. 246 pr.

Powinności: pańszczyzny rocznie sprzęż. 494 dni, pieszej 1.026 dni. Płacą podymnego 157 zł. 15 gr., szarwarku 126 zł., kontyng. liwerunkowego 183 zł. 16 gr. ***[J. War., Slow., t. I, s. 162]***

1827 r. - W. w pow. rawskim, par. Skierniewice(sic), rząd., 27 domów, 175 mieszk. ***[Tabela, t. I, s. 242]***

1864 r. - W. 42 gosp., obszar og. 772 mg. 4 pr. Do 5 mg. - 4 gosp., od 5 do 10 mg. - 1, od 15 do 20 mg. - 4. ***[J. War., Słow., t. I, s. 162]***

1874 r. - W. obsz. 789 mg. wł., 287 mieszk. ***[Pam. War., s. 134-135]***

1886 r. - W. ma gosp. 40, obsz. og. 756 mg. 282 pr., w tym gr. or. 518 mg. 287 pr. Do 5 mg. - 4 gosp., 5-10 mg. - 7, 15-20 mg. - 27, ponad 20 mg. - 2 gosp. ***[J. War., Słow., t. I, s. 162-163]***

1889 r. - Miejsc. 43 nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1902 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka, par. Maków, sąd Okr. I Dębowa Góra. ***[Bazewicz, t. I, s. 296]***

1905 r. - W. 39 domów, 296 mieszk., w tym 145 mężcz., 151 kob. ***[AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 809]***

1912 r. - W. obsz. 595 mg. wł., w tym 570 mg. gr. or., 25 mg. łąk, 457 mieszk., w tym 242 mężcz., 215 kob., wszyscy katolicy. ***[Spisok, s. 176-177]***

1921 r. - W. 76 domów, 381 mieszk., w tym 196 męzcz., 185 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War ustalono, iż grom. K. stanowić będzie w. Krężce i dom. kolej. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1945 r. - [10 V]. Ludności og. 515 mieszk. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 19, k. 271]***

1949 r. - [31 V]. Obsz. og. - 418,17 ha, w tym gr. or. - 159,40 ha, łąki - 124,60 ha, pastwiska - 66,90 ha lasy - 17,80 ha, nieuż. - 49,17 ha. Gosp. - 85, w tym: do 2 ha - 12, 2-5 ha - 21, 5-10 ha - 51, 10-20 ha - 1. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 854, nlb]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 407 mieszk., 93 nieruch. zam., 94 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 161]***

1952 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka. ***[Wykaz grom., s. 105]***

1954 r. - [6 III]. W. liczy 321 mieszk., obsz. 438 ha ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/47, k. 10-16]***

- [4 X]. Grom. K. włącz. do GRN Maków. ***[ŁDW 1954, nr 11, poz. 39]***

1958 r. - [30 V]. W. obsz. 438 ha, 86 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 11-25]***

- [31 XII]. W. liczy 426 mieszk., w tym 196 mężcz., 230 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 7]***

1966 r. - Miejsc. w GRN Maków, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 544]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. K. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1976 r. - Soł. włącz. do gm. Skierniewice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1978 r. - W. w gm. Skierniewice, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. II, s. 210]***

-W. obsz. 364 ha uż. rolnych na którym jest 99 gosp. Liczy 488 mieszk., w tym 268 mężcz. Jest tutaj ośw. uliczne, punkt biblioteczny, 1 sklep i pracuje 2 rzem. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1982 r. - Soł. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1982, nr 23, poz. 166]***

MAKÓW

[wieś siedz. gminy]

1340 r. - Nazwa Maków pojawia się w domkumentach arcybiskupa Janisława zakładającego wieś Nowaki. ***[KUG, s. 160]***

1359 r. - [19 V]. Ks. maz. Ziemowit III poświadcza arcyb. gnieźn. Jarosławowi przynależność w. Macow do dóbr kościelnych zwanych kasz-telanią łowicką. ***[KDW, t. III, nr 1404]***

1381 r. - Arcyb. gnieźn. Jan Suchywilk nadaje Dromkowi dwa łany ziemi pomiędzy M. a Słomkowem oraz mlyn na rzece Płyćwi. ***[UVG, s. 159]***

1441 r. - Arcyb. gnieźn. Wincenty Kot eryguje wójtostwo we w. M. na prawie niem. średzkim i uposaża je 10 łanami ziemi oraz ? dochodów z karczmy i od rzem. ***[UVG, s. 152]***

1445 r. - [9 IX]. Arcyb. gnieźn. Wincenty Kot określa zasięg i uposażenie parafii w M. i zalicza do niej w: M., Wola Makowska, Stachlew, Słomków, Święte Laski, Krężce i Dąbrowice, a do uposażenia prob. zalicza także dziesięciny ze w. Strobów. ***[Lib. benef., t. II, s. 277-281]***

1511 r. - Opis M. Obsz. 24 łany i jedna kw., z tego pusto leży jedna kw. Płacą z łanu po grz., natomiast nie płacą poradlnego ani porębu. Sepu zboża dają z łanu po 15 kor. Pracują gdy im każą. Karczem jest 6 i płacą po 15 gr. czynszu i 3 gr. porębu. Jest też we w. 2 zagrod. którzy płacą po 2 gr. ***[UVG, s. 152-155]***

1520 r. - Opis uposażenia kość. par. w M. Prob. Czasnycki ma do pomocy 2 wikariuszy i sługę kościelnego, których utrzymuje z własnych dochodów. Dochody kośc. nie uległy zmianie od 1445 r., kiedy zostały określone przywilejem arcyb. gnieźn. Wincentego Kota.

Do świętopietrza par. została oceniona na 4 skojce. ***[Liber benef., t. II, s. 277-281]***

1531 r. - Spis dochodów ze w. Jest 74 $^{1}/_{2}$ działu i 1 kw. gruntów. Płacą z działu czynszu 16 gr. Karczem jest 5 i płacą po 18 gr. czynszu. 2 zagrod. płaci po 3 gr. Wieprzowego płacą 1 grz., solnego 12 gr. Owsa sepnego po 5 kor. z działu, za który uczyni 10 grz. 13 gr. Owsa gajowego kor. 66, co uczyni 1 grz. 18 gr.

Suma czynszu grz. 24 gr. 24. ***[UVGH, s. 683-684]***

1564 r. - W. ma 24 łany chłopskie i 4 łany wójtowskie. ***[AGAD, ASK, sgn. I/51, k. 281]***

1579 r. W. ma 28 łanów i 1 dz. chłopskich, 2 łany wójtowskie, 2 zagrod., 1 rzeźnika, 1 rzem. ***[Paw., t. XVI-V, s. 178-179]***

1580 r. - W. płaci podatki z 22 $^{1}/_{3}$ łanu chłopskiego 22 zł. 10 gr., z 3 łanów sołeckich 3 zł., od 1 rzeźnika 1 zł., od 2 rzem. 8 gr., od 2 zagrod. 8 gr., od 3 komorn. 6 gr. Razem 27 zł. 2 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 478]***

1581 r. - Chłopskie łany 22 i 1 dział, 2 łany wójtowskie, 2 zagrodn., 1 rzeźnik, 1 rzem. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 594]***

1620 r. - W. ma 2 wł. puste, 74 osiadłości, dochód roczny ze w. wynosi 403 zł. 28 $^{1}/_{2}$ gr. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-170]***

1662 r. - W. płaci podatku pogł. 112 zł. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 962]***

1673 r. - W. płaci podatku pogł. 112 zł. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 973]***

1676 r. - W. płaci podatku pogł. 260 zł. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 389-394]***

1685 r. - W. ma 30 wł. (we wł. 72 zag.), w tym: do kośc. 3 wł., do roboty na probostwo 2 wł., wójtostwo 3 wł., włodarz 36 zag., gajownik 12 zag., w najem wielki 44 zag., do roboty dworskiej 6 wł. 30 zag., pusto leży 14 wł. 20 zag.

Osiadłości 36, mają inwentarza 10 koni, 85 wołów, 67 krów. Czynszu z wł. osianej płacą 1 zł. 18 gr. ***[AGAD, APP, sgn. 81, k. 66]***

1713 r. - [3 IV]. Spis mieszk. do podatku pogł., og. 136 osób, w tym 67 mężcz., 69 kob., prob. 8 osób, w tym 4 mężcz., 4 kob. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 400]***

1739 r. - W. ma 30 wł. (we wł. 72 zag.), z tych do prob. 3 wł., z chłopami do plebanii 2 wł., do roboty dworskiej 4 wł., na karczmarza i włodarza po 18 zag., na gajownika 12 zag., w najem wielki 2 wł. 10 zag., wójtowskich w najem wielki 3 wł. Pusto leży 15 wł.

Osiadłości: Kazimierz Kuc, wdowa Adamowa, Andrzej Grzelka, Sebastian Padoch, Walenty Rychta, Piotr Wójt, Józef Szyszka, Walenty Kujawik, Jan Placek, Jan Pezański, Walenty, Jan i Tomasz Machajowie, Łukasz Przytuła, Adam Kuzmala, Kazimierz Cybula, Mikołaj młynarz, Jan Sumera, Marek Waniek, Jan Wysieński. Do plebanii: Kazimierz i Walenty Janasowie, Adam Zdun, Wojciech Kosmala, Grzegorz Łaski, Piotr Waniek, Antoni Białek, Adam Kobus.

Domów osiadłych 16, pustych 5, komor. 6. Mają wołów 41, krów 32, koni 11.

Powinności: czynszów różnych płacą 360 zł. 9 gr., daniny kur 72, kapłonów 12, jak 15 kop, owsa sepnego 90 kor., pańszczyzny tygodn. dni sprzęż. 16, pieszych 15, rocznie gwałtów 60 dni, podatku płacą hiberny 249 zł., pogł. 340 zł., lenungu 82 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-150, k. 121]***

1762 r. - Przy kośc. par. jest szpital-przytułek dla starców i chorych, w którym jest 4 pensjonariuszy. ***[AAGN, Ks. przyw., sgn. B-9, k. 591-592]***

1767 r. - W. ma 30 wł. (we wł. 72 zag.), z tego do kośc. 3 wł., do wójtostwa 3 wł., pusto leży 15 wł. 63 zag. Osiadłości 41 (w tym 8 plebańskich), mają 32 domy.

Powinności: czynszu płacą 363 zł. 17 gr., owsa sepowego dają 90 kor., owsa gajowego 8 kor., podatku płacą pogł. 240 zł., hiberny 249 zł., lenungu 82 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-153, k. 200-202]***

1777 r. - Z 30 wł. obszaru nadal pusto leży 15 wł. 60 zag. Osiadłości 44 (w tym 8 kośc., 5 wójtowskich), mają zabudowy 29 domów, 33 stodoły, inwentarz: 25 koni, 56 wołów, 81 krów.

Powinności: czynszu płacą 366 zł., daniny dają 26 kapłonów, 84 kury, 17 $^1/_2$ kop jaj, owsa sepnego 99 kor., owsa gajowego 17 kor., pańszczyzny odrabiają tygodn. 17 dni sprzęż., 17 $^1/_2$ dni pieszej, rocznie 136 dni gwałtów, 986 dni szarwarku, płacą podatku subs. charit. 236 zł. 15 gr., podymnego 134 zł. 15 gr., lenungu 82 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-154, k. 402-404]***

1780 r. - Pusto leży 12 wł. i 3 działy gruntu. Ogółem 150 mieszk. Mają zabudowę 28 dołów, 26 stodół, inwentarza: 15 koni, 67 wołów, krów 58, świń 39. ***[AGAD, APP, sgn. 92, k. 244-247]***

1782 r. - W. liczy 150 mieszk. ***[AGAD, APP, sgn. 113, k. 1-2]***

1785 r. - W. ma 135 mieszk., zabudowa 25 domów, 30 stodół, inwentarz: 18 koni, 78 wołów, 65 krów. ***[J. War., Słow., t. I, s. 240]***

1787 r. - W. liczy 179 mieszk. ***[AGAD, APP, sgn. 113, k. 1-2]***

1789 r. - Razem 32 dymy, w tym karczma, dom o 2 gospodarzach 1, domów o 1 gospodarzu 29. Prob.: plebania, browar i karczma, razem 3 dymy. Cz. w. należąca do prob. ma 4 domy o jednym gospodarzu, 1 dom rzem., razem 5 dymów. ***[J. War., Słow., t. I, s. 240]***

1791 r. - W szkole parafialnej w M. uczy się 4 chłopców i 1 dziewczynka. ***[W. Dąbr., s. 29]***

1820 r. - Szkoła elem. 39 uczących się w tym 25 człopców, 14 dziewcz. Fundusz roczny 871 zł. 15 gr. ***[J. War., Słow., t. I, s. 225]***

1822 r. - W. ma 89 gosp., w tym karczma i kowal oraz 4 zagrod. Mieszk. 520, mają zabudowy: 72 domy i 57 stodół, inwentarza: koni 43, krów 125, jałowizny 112, wołów 143, owiec 82, świń 42.

Gruntu og. 2.709 mg. 21 pr., w tym: gr. or. 1.929 mg. 5 pr., łąk 117 mg. 96 pr., pastwiska 443 mg., ogrody 99 mg. 209 pr., nieuż. 119 mg. 63 pr.

Płacą podatku podymnego 375 zł., szarwarku 330 zł., kontyng. liwe-runkowego 416 zł. 7 gr. ***[J. War., t. I, s. 241]***

1827 r. - W. w pow. rawskim, par. Maków, rząd., 62 domy, 468 mieszk. ***[Tabela, t. II, s. 3]***

1839 r. - Szkoła elem. we własnym budynku. 1 nauczyciel, 26 uczących się w tym 14 chłopców i 12 dziewcz. wszyscy pochodz. chłopskiego. ***[Walka caratu, s. 273]***

1845 r. - Szkoła elem. we własnym budynku. 1 nauczyciel, 45 uczących się, w tym 31 chłopców, 14 dziewcz. Fundusz roczny 174,37 rb. ***[Walka caratu, s. 420]***

1870 r. - Szkoła elem. we włsnym budynku, 142 uczących się, w tym 2 pochodz. szlacheckiego, 140 chłopskiego. Fundusz roczny ze składek 216,9 rb. ***[Walka caratu, s. 489]***

1874 r. - W. obsz. 2.605 mg. wł., 242 mg. dw., 765 mieszk. ***[Pam. War., s. 142-143]***

1889 r. - Miejsc. 128 nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1902 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka, par. Maków, sąd Okr. I Dębowa Góra. ***[Bazewicz, t. I, s. 357]***

1905 r. - W. 140 domów, 1.162 mieszk., w tym 582 mężcz., 580 kob. ***[APGR, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 809]***

1912 r. - W. obsz. 2.048 mg. wł., w tym 1.954 mg. gr. or., 945 mg. łąk, 1.401 mieszk., w tym 700 mężcz., 701 kob.; tow. 145 mg. wł., w tym 142 mg. gr. or., 3 mg łąk, 17 mieszk., w tym 8 mężcz., 9 kob. ***[Spisok, s. 204-205]***

1921 r. - W. ma 197 domów, 1.187 mieszk., w tym 599 mężcz., 588 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. [20 X]. Rozp. Woj. War. ustalono, iż grom. M. stanowić będzie w. Maków, w. Maków Poduchowny, os. Maków, kol. Maków, os. pokarcz. Maków, os. leś. Zwierzyniec i Maków Tow. ***[WDW 1933, nr 14, poz, 136]***

1938 r. - Szkoła powsz., w. w gm. Skierniewka, stop. org. III, 7 pomieszczeń własnych, 5 nauczycieli, 385 uczniów. ***[Z. Skupiński, s. 97]***

1945 r. - [10 V]. W. liczy 1.440 mieszk. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 19, k. 271]***

1946 r. - [15 VI]. Szkoła podstawowa, 7 nauczycieli, kier. Władysław Szydłowski. ***[W. Tręb., s. 184]***

1949 r. - [31 V]. W. obsz. 1.613,45 ha, w tym 977,70 ha gr. or., 116,00 ha łąk, 152,00 ha pastwisk, 157,30 ha lasu, 210,45 ha nieuż. Gosp. - 296, w tym do 2 ha - 34, 2-5 ha - 78, 5-10 ha - 165, 10-20 ha - 19. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 854, nlb]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 1.301 mieszk., 249 nieruch. zam., 225 gosp.; os. leś. 20 mieszk., 4 nieruch. zam., 1 gosp.; os. pokarcz. 4 mieszk., 1 nieruch. zam., 1 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 161]***

1952 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka. ***[Wykaz grom., s. 105]***

1954 r. - [6 III]. W. liczy 1.402 mieszk., obsz. 2.407 ha. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/47, k. 10-16]***

- [4 X]. Utworzono GRN M. w składzie 4 miejsc. ***[ŁDW 1954, nr 11, poz. 39]***

1958 r. - [30 V]. W. obsz. 1.450 ha., 178 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 11-25]***

- [31 XII]. W. liczy 1.464 mieszk., w tym 764 mężcz., 700 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 7]***

1966 r. - Miejsc. w GRN Maków, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 654]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1975 r. [30 V]. Gm. M. włączona do woj. skierniewickiego. ***[DzU 1975, nr 17, poz, 92]***

1976 r. - Miejsc. włącz. do gm. Skierniewice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1978 r. - W. w gm. Maków, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. II, s. 386]***

- W. obsz. 852 ha uż. rolnych, na którym są 262 gosp. Liczy 1.352 mieszk., w tym 826 mężcz.. Jest tutaj ośw. zdrowia, urz. poczt.-telekom., ośw. uliczne, przedszk., szkoła podst., biblioteka, 7 sklepów i pracuje 18 rzem. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1982 r. - Miejsc. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1982, nr 23, poz. 166]***

MAKÓW KOLONIA

[gm. Maków]

1905 r. - M. Tow., 19 domów, 216 mieszk., w tym 105 mężcz., 111 kob. ***[AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 809]***

1912 r. - W. M. Tow., obsz. 145 mg. wł., w tym 145 mg. gr. or., 3 mg. łąk, 17 mieszk., w tym 8 mężcz., 9 kob., wszyscy katolicy. ***[Spisok, s. 204-205]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War. ustalono, iż kol. M. wejdzie w skład gr. Maków. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 39 mieszk., 8 nieruch. zam., 8 gosp.; tow. 39 mieszk., 8 nieruch. zam., 8 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 161]***

1958 r. - [30 V]. W. obsz. 958 ha., 122 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 11-25]***

1966 r. - W. Maków Tow. w GRN Maków, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 654]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1976 r. - Miejsc. włącz. do gm. Skierniewice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1978 r. - W. w gm. Skierniewice, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. II, s. 386]***

-W. obsz. 423 ha uż. rolnych na którym jest 100 gosp. Liczy 484 mieszk., w tym 238 mężcz. Jest tutaj ośw. uliczne i punkt blioteczny. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1982 r. - Miejsc. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1982, nr 23, poz. 166]***

MAKÓW PODUCHOWNY

[cz. w. Maków - gm. Maków]

1905 r. - W. 5 domów, 10 mieszk., w tym 4 mężcz., 6 kob. ***[AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 809]***

1912 r. - W. obsz. 110 mg. wł., w tym 105 mg. gr. or., 5 mg. łąk., 18 mieszk., w tym 8 mężcz., 10 kob., wszyscy katolicy. ***[Spisok, s. 204-205]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War. ustalono, iż w. M. P. wejdzie w skład grom. Maków. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 44 mieszk., 12 nieruch. zam., 12 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 161]***

1966 r. - W. w GRN Maków, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 654]***

PSZCZONÓW

[gm. Maków]

1359 r. - [19 V]. Ks. maz. Ziemowit III poświadcza arcyb. gnieźn. Jarosławowi przynależność w. Pczonow do dóbr kościelnych zwanych kasztelanią łowicką. ***[KDW, t. III, nr 1404]***

1366 r. - [28 II]. Arcyb. gnieźn. Jarosław przenosi w. P. z prawa polskiego na nam. prawo średzkie. Sprzedaje sołectwo Tomaszowi z uposa-żeniem 3 łanów wolnych i $^1/_3$ dochodów z młyna. Mieszkańcy otrzymują 2 lata wolne od świadczeń. ***[ABMK, 1986, t. LII, s. 242-243]***

1511 r. - W. w par. Pszczonów. Ma 22 $^1/_2$ łanu i pół kw. gruntów. Płacą z łanu czynszu po 2 grz. i 6 gr. Od innych powinności są wolni. Jest we w. 11 karczem, które płacą po fertonie. Zagrod. jest 7, którzy płacą czynsz w różnej wysokości. ***[UVG, s. 100-102]***

1520 r. - Opis uposażenia kość. par. w P. Kość. pod wezw. Wszystkich Świetych którego kolatorem jest arcyb. gnieźn. a prob. prepozyt łowicki Stanisław Szamowski. Prob. ma do pomocy 2 wikariuszy i sługę kościelnego, których utrzymuje z wlasnych dochodów.

Na uposażenie kośc. składa się plac położony na południe od budynku kościelnego, na którym jest plebania i ogród prob., a także sadzawka i łąka zwana grocz. Są również dwa place dla wikariuszy, jeden obok placu prob., drugi obok cmentarza. Między rolami chłopskimi prob. posiada też łan ziemi z łąką do niego przyległą. Prob. pobiera dziesięciny zarówno od chłopów, jak i z roli sołeckiej ze w. Jacochów i Bełchów, ze w. Jamno pobiera dziesięcinę tylko od chłoipów, a z Pszczonowa, Kalenia, Łyszkowic, Zakulina, Kuczkowa, Seligowa i Łagowa bierze dziesięcinę z ról sołeckich, natomiast od chłopów tylko kolędę lub meszne.

Do świetopietrza par. jest oceniona na 5 skojcy. ***[Lib. benef., sd. 281-284]***

1531 r. - Spis dochodów ze w. P. Jest 26 $^1/_2$ łanu i płacą z nich czynsz po 102 gr. Karczem jest 5 $^1/_2$ z których płacą po 16 $^1/_2$ gr., a z połowy 8 gr. i 5 den. Zagrod. 2 $^1/_2$ płacą po 4 gr. Czynszu siecznego i rolnego płacą 3 $^1/_2$ grz. 20 gr. Z młyna 58 kor. mąki, co czyni 3 grz. 30 gr. Owsa gajowego 148 kor., co czyni 3 grz. 4 gr.

Suma całego czynszu 58 grz. 24 $^1/_2$ gr. ***[UVG, s. 672-673]***

1548 r. - W. ma 21 łanów osiadłych chłopskich, 3 łany sołeckie, 6 karczem, 3 zagrod. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-145, k. 79]***

1563 r. - W. ma 16 ½ łanów chłopskich, 10 ½ łanów spalonych, 2 ½ łanu sołeckiego, 2 karczmy, 1 młyn, 1 browar, 4 rzem., 3 komor. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 327]***

1579 r. - W. ma 26 ½ łanu chłopskiego, 3 łany wójtowskie, 3 zagrodn., 3 rzem. [Paw., t. XVI-V, s. 149-150]

1581 r. - W. ma 26 ½ łanu chłopskiego, 3 łany sołeckie, karczmę, młyn o 2 kołach, 3 rzem., 3 zagrodn. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 536]***

1676 r. - W. płaci podatku pogł. 258 zł. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. AK-175, k. 389-394]***

1685 r. - W. ma 31 wł. (w 20 zag.), z tego: do kośc. 1 wł., do roboty dla prob. 2 wł., wójtostwo 3 wł., wo roboty na wójtostwo 3 wł., Szczepanowski za przywilejem na czynsz 5 wł., do roboty dworskiej 2 wł., w najem 3 zag., pusto leży 14 wł. 12 zag.

Osiadłości 36, mają inwentarza: 10 koni, 84 woły, 76 krów. Czynszu z włóki osianej płacą po 1 zł. ***[AGAD, APP, sgn. 81, k. 93]***

1739 r. - Z og. obsz. 31 wł. pusto leży 18 ¼ włóki. Powinności: cznszu płacą 52 zł. 14 gr., daniny dają 3 kapłuny, 33 kury, jaj 3 k ½ kopy, owsa gajowego 18 korcy, pańszczyzny odrabiają tygodniowo po 4 dni pieszej i sprzęż., rocznie 8 dni gwałtów, podatku płacą hiberny 166 zł., pogł. 368 zł., lenungu 68 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-149, k. 130-131]***

1759 r. - Przy kośc. par. w P. jest szpital-przytułek dla starców i chorych, w którym jest 4 pensjonariuszy. ***[ADWŁ, Wizyt. Gn, sgn. 31, k. 42]***

1767 r. - W. ma 37 osiadłości z tego do wójtostwa 17 os., do prob. 10 os., zabudowa: 33 domy, 20 stodół. Płacą podatku pogł. 187 zł. 24 gr., hiberny 166 zł., lenungu 34 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-153, k. 116-117]***

1777 r. - Z og. obsz. 31 włók pusto leży 8 ¼ wł. Osiadłości 33 w tym: zamkowych 6, kościelnych 10, wójtowskich 17.

Domów 27, stodół 22. Mieszk. og. 116. Mają inwentarza: 23 konie, 54 woły, 31 krów.

Powinności: czynszu płacą 68 zł. 11 gr., owsa sepowego dają 9 kor., owsa gajowego 18 korcy, pańszczyzny odrabiają tygodn. 6 dni pieszej i 4 dni sprzęż., gwałtów we żniwa 16 dni, szarwarku rocznie 377 dni, podatku płacą subs. charit. 157 zł., podymnego 245 zł., lenungu 68 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-154, k. 176-178]***

1785 r. - Arcyb. A. Ostrowski przydzielił w. P. do wójtostwa tej w. i nadał prawem emfiteutycznym na 40 lat dzierżawcy tego wójtostwa. ***[J. War., Słow., t. II, s. 62]***

1789 r. - W. ma 41 dymów, ogółem 301 mieszk., w tym na w. 214 mieszk., w prob. 84 osoby, w wójtostwie 3 osoby. ***[J. War. Słow., t. II, s. 62]***

1792 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. ***[BN, Mapa Pertheesa, sgn. 3831]***

1819 r. - Rekompensata dla prob. parafii w P. za grunty zajęte przez rząd pruski rocznie 900 zl. ***[DUWM 1819, nr 160]***

1820 r. - Szkoła elem. 44 uczących się, w tym 26 chłopców, 18 dziewcz. Fundusz 527 zł. 15 gr. + w naturze 419 zł. 9 gr. ***[J. War., Słow., t. I, s. 225]***

1827 r. - W. w pow. sochaczewskim, par. Pszczonów, pryw., 59 domów, 461 mieszk. ***[Tabela, t. II, s. 125]***

1839 r. - Szkoła elem. w wynajętym budynku, 100 zł. czynszu rocznego. 1 nauczyciel, 47 uczących się, w tym, 26 uczniów, 21 uczennic, wszyscy pochodzenia chłopskiego. ***[Walka caratu, s. 370]***

1845 r. - Szkoła elem. we własnym budynku. 40 uczących się, w tym 22 chłopców, 18 dziewcz., wszyscy pochodz. chlopskiego. Fundusz roczny 123,22 rb. ***[Walka caratu, s. 471]***

1864 r. - W. ma 35 gosp., z których najmniejsze ma obsz. 14 mg. 236 pr., największe 35 mg. 98 pr. Obsz. og. w. 1.424 mg. 160 pr. ***[J. War., Słow., t. II, s. 64]***

1870 r. - Szkoła elem. we własnym budynku, 137 uczących się, wszyscy pochodz. chłopskiego. Fundusz roczny ze składek 236,37 rb. ***[Walka caratu, s. 491]***

1874 r. - W. obsz. 1.735 mg. wł., i liczy 625 mieszk. ***[Pam. War., s. 158-159]***

1888 r. - W. 93 domy (w tym 3 folw.), 624 mieszk., obsz. 1.422 mg.; folw. poduch. prob. 16 osiadłości, 312 mg. ***[SG, t. IX, s. 256]***

1889 r. - Miejsc. 129 nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-6]***

1897 r. - W. 129 domów, 833 mieszk., w tym 443 mężcz., 390 kob., osady 6 domów, 23 mieszk., w tym 9 mężcz., 14 kob. ***[APŁW, Spis Ros. Łow., sgn. 1, nlb]***

1902 r. - W. w pow. łowickim, gm. Łyszkowice, par. Pszczonów, sąd Okr. II Łyszkowice. ***[Bazewicz, t. II, s. 109]***

1905 r. - W. 180 domów, 1.110 mieszk., w tym 550 mężcz., 560 kob. ***[AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 382]***

1912 r. - W. obsz. 1.494 mg. wł., 13 mg dw., w tym 1.300 mg. gr. or., 57 mg. łąk, 1.270 mieszk., w tym 630 mężcz., 640 kob., wszyscy katolicy. ***[Spisok, s. 278-279]***

1913 r. - Szkoła elem. 88 uczących się, w tym 63 chlopców, 25 dziewcz. ***[APGR, Żand. Łw, sgn. 208, k. 25-26]***

1921 r. - W. 164 domy, 935 mieszk., w tym 479 mężcz., 486 kob., 957 katolików, 8 ewang. ***[Spis 1921, t. I, s. 72]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War. ustalono, iż grom. P. stanowić będzie w. Pszczonów. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1941 r. - [17 XII]. Obsz. og. 949,82 ha, w tym gr. or. - 564,51 ha, łąki - 152,68 ha, lasy - 62,74 ha. Mieszk. 1.255, gosp. 185, w tym do 5 ha - 90, 5-10 ha - 80, 10-15 ha - 14, pon. 15 ha - 1. ***[APŁW, UG Łyszkowice, sgn. 48, k. 37-40]***

1946 r. - [16 VIII]. Miejsc. liczy 888 mieszk. ***[APŁW, UG Łyszkowice, sgn. 270, k. 8]***

1949 r. - W. ma 205 gosp., obsz. og. 1.035,24 ha, w tym 682,43 ha gr. or., 17,67 ha sadów, 1,40 ha ogrodów, 3854 ha łąk, 40,41 ha pastwisk. ***[APŁW, Star. Łw II, sgn. 417, k. 18]***

- Szkoła podstawowa, 3 nauczycieli, kier. J. Gajdowicz. ***[W. Tręb., s. 186]***

1952 r. - W. w pow. łowickim, gm. Łyszkowice. ***[Wykaz grom., s. 94]***

1954 r. - [4 X]. Utworzono GRN P. w składzie 3 miejsc. ***[ŁDW 1954, nr 11, poz. 39]***

1956 r. - GRN P. przeniesiona z pow. łowickiego do pow skierniewickiego. ***[DzU 1956, nr 23, poz. 106]***

1958 r. - [30 V]. W. obsz. 1.732 ha, 221 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 11-25]***

- [31 XII]. W. liczy 831 mieszk., w tym 410 mężcz., 421 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 11]***

1961 r. - [21 XII]. Do GRN Pszczonów włączono znies. GRN Słomków. ***[ŁDW 1961, nr 11, poz. 61]***

1966 r. - Oddano do użytku budynek szkoły podstawowej kosztem 2.746.800 zł. ***[W. Tręb., s. 193]***

1966 r. Miejsc. w GRN Pszczonów, pow. Skierniewice, pocz. Łyszkowice. ***[SM, s. 940]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1978 r. - W. w gm. Maków, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. III, s. 86]***

- W. obsz. 847 ha uż. rolnych na którym jest 180 gosp. Liczy 685 mieszk., w tym 312 mężcz. Jest tutaj ośw. uliczne przedszk., szkoła podst., punkt biblioteczny i 2 sklepy. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5383, nlb]***

1980 r. - Miejsc. w gm. Maków. ***[Mapa PPGK, woj. SK]***

SIELCE

[cz. w. Sielce Prawe i Lewe - gm. Maków]

1825 r. - Os. oddaje jako dziesięcinę do probostwa w Makowie 22 kor. żyta. ***[J. War., Słow., t. II, s. 85]***

1839 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. [BN, Mapa Kwat. sek. III 4]

1864 r. - W. ma 22 gosp., obsz. og. 619 mg. 235 pr., w tym place i ogrody 31 mg. 15 pr., gr. or. 429 mg. 227 pr., zarośla 41 mg. 69 pr., pastwiska 103 mg. 189 pr., nieuż. 14 mg. 37 pr. Najmniejsze gosp. 11 mg. 40 pr., największe 52 mg. 111 pr. ***[J. War., Słow., t. II, s. 85]***

1889 r. - W. 22 osiadłości, 172 mieszk., obsz. 617 mg. ***[SG, t. X, s. 525]***

- Miejsc. Sielce Lewe i Prawe razem 40 nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1897 r. - W. 29 domów, 201 mieszk., w tym 107 mężcz., 94 kob. ***[APŁW, Spis Ros. Łw, sgn. 1, nlb]***

1902 r. - W. w pow. łowickim, gm. Łyszkowice, par. Maków, sąd Okr. II Łyszkowice. ***[Bazewicz, t. II, s. 154]***

1905 r. - W. 30 domów, 244 mieszk., w tym 120 mężcz., 124 kob. ***[AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 340]***

1912 r. - W. obsz. 560 mg. wł., w tym 400 mg. gr. or., 16 mg. łąk, 290 mieszk., w tym 140 mężcz., 150 kob. ***[Spisok, s. 300-301]***

1921 r. - W. 40 domów, 266 mieszk., w tym 130 mężcz., 136 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 72]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War. ustalono, iż grom. S. stanowić będzie w. Sielce. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1941 r. - [17 XII]. Obsz. og. 291,23 ha, w tym gr. or. 204,30 ha, łąki 45,69 ha. Mieszk. 405, gosp. 46, w tym: do 5 ha - 22, 5-10 ha - 22, 10-15 ha - 2. ***[APŁW, UG Łyszkowice, sgn. 48, k. 56-58]***

1946 r. - [16 VIII]. Miejsc. liczy 292 mieszk. ***[APŁW, UG Łyszkowice, sgn. 270, k. 8]***

1949 r. - W. liczy 64 gosp., obsz. 341,53 ha, w tym 184,16 ha gr. or., 30,03 ha pastwisk. ***[APŁW, Star. Łw II, sgn. 417, k. 18]***

1958 r. - [30 V] W. obsz. 316 ha, 81 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 11-25]***

-[31 XII]. W. 306 mieszk., w tym 156 mężcz., 150 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 7]***

1952 r. - W. w pow. łowickim, gm. Łyszkowice. ***[Wykaz grom., s. 94]***

1954 r. - [4 X]. Grom. włącz. do GRN Stachlew. ***[ŁDW 1954, nr 11, poz. 39]***

1957 r. - [29 XI]. W. przeniesiona z pow. łowickiego, do pow. skierniewickiego. ***[DzU 1957, nr 59, poz. 308]***

1966 r. - W. w GRN Maków, pow. Skierniewice, pocz. Stachlew. ***[SM, s. 1022]***

1976 r. - Miejsc. włącz. do gm. Skierniewice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1982 r. - Miejsc. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1982, nr 23, poz. 166]***

SIELCE LEWE

[gm. Maków]

1889 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. ***[BN, Zb. kart., Mapa 2-wiorst., sgn. XXIV-7]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1978 r. - W. w gm. Maków, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. III, s. 212]***

- W. obsz. 115 ha uż. rolnych na którym jest 28 gosp. Liczy 140 mieszk., w tym 64 mężcz. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1980 r. - Miejsc. w gm. Maków. ***[Mapa PPGK woj. SK]***

SIELCE PRAWE

[gm. Maków]

1889 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. ***[BN, Zb. kart., Mapa 2-wiorst., sgn. XXIV-7]***

1978 r. - W. w gm. Maków, woj. skierniewickie. ***[Wyk. urz., t. III, s. 212]***

- W. obsz. 181 ha uż. rolnych na którym jest 35 gosp. Liczy 181 mieszk., w tym 88 mężcz. Jest tutaj 1 sklep i pracuje 1 rzem. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1980 r. - Miejsc. w gm. Maków. ***[Mapa PPGK woj. SK]***

SŁOMKÓW

[gm. Maków]

1359 r. - [19 V]. Ks. maz. Ziemowit III poświadcza arcyb. gnieźn. Jarosławowi przynależność w. Sloncovo do dóbr kościelnych zwanych kasz-telanią łowicką. ***[KDW, t. III, nr 1404]***

1381 r. - Arcyb. gnieźn. Jan Suchywilk nadaje Dromkowi dwa łany ziemi pomiędzy Makowem a S. oraz młyn na rzece Płyćwi. ***[UVG, s. 159]***

1446 r. - [9 VII]. Arcyb. gnieźn. Wincenty Kot określa zasięg par. w Makowie i zalicza do niej m.in. w. S. ***[Liber. benef., t. II, s. 277-281]***

1511 r. - W. w par. Maków, liczy 8 łanów z 1 kw., wszystkie grunty w uprawie. Płacą czynszu z łanu po 18 gr. i po 9 gr. porębu oraz dają po 3 kor. owsa sepowego. Karczma jest jedna i płaci 9 gr. czynszu oraz 4 gr. porębu. Zagrod. jest jeden i płaci 4 gr., lecz teraz zagroda jest opuszczona. ***[UVG, s. 159-160]***

1520 r. - Z ról zarówno chłopskich jak i z wójtostwa dziesięcina należy do prob. w Makowie. ***[Liber benef., t. II, s. 277-281]***

1531 r. - Spis dochodów ze w. S. Jest 8 łanów i 1 kwarta gruntów, a z łanu płacą po 27 gr. Karczma jedna płaci 10 $^1/_2$ gr, zagrod. jeden płaci 3 gr. Owsa gajowego kor. 16 czyni gr. tyleż.

Suma czynszu 4 grz. 30 gr. 5 den.. ***[UVG, s. 684]***

1564 r. - W. ma 7 łanów chłopskich, 2 łany sołeckie, są 4 karczmy i 1 zagrod. ***[AGAD, ASK, sgn. I/51, k. 281]***

1573 r. - W. ma 6 łanów i 2 działy chłopskie, 2 łany sołeckie, jest młyn 1-kołowy. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 208]***

1579 r. - W. ma 7 łanów chłopskich i 2 łany wójtowskie. ***[Paw., t. XVI-V, s. 178-179]***

1580 r. - W. płaci podatki: z 7 łanów chłopskich 7 zł., z dwóch łanów wójtowskich 2 zł., od młyna 24 gr. Razem 9 zł. 24 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 478]***

1620 r. - W. należy do klucza skierniewickiego, trzyma ją ksiądz dziekan gnieźnieński prawem dożywotnim wraz z młynem. Nic do dworu nie płaci tylko na swój użytek obraca. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-170, nlb]***

1662 r. - W. płaci podatku pogł. 77 zł. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 962]***

1673 r. - W. płaci podatku pogł. 36 zł. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 973]***

1676 r. - W. płaci podatku pogł. 98 zł. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 389-394]***

1685 r. - W. nadana dla probostwa makowskiego przez arcyb. Wacła-wa Leszczyńskiego. ***[AGAD, APP, sgn. 81, k. 68]***

1739 r. - W. od dawna przyłączona do plebanii makowskiej ze wszyst-kimi powinnościami i dochodami. Płaci podatku hiberny 81 zł., pogł. 132 zł. 8 gr. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-149, k. 226]***

1765 r. - Arcyb. gnieźn. Władysław Łubieński potwierdza przynależność w. S. i Dąbrowice do probostwa makowskiego, ze wszystkimi dochodami. ***[W. Kwiat., s. 419-421]***

1767 r. - W. należy do plebanii makowskiej, płaci podatku pogł. 132 zł. hiberny 81 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-153, k. 270]***

1789 r. - W. liczy 23 dymy, w tym młyn, 1 rzem., 21 domów wiejskich z gruntem. ***[J. War., Słow., t. II, s. 134]***

1792 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. ***[BN, Mapa Pertheesa, sgn. 3831]***

1822 r. - W. liczy 38 gosp., w tym 8 pełnorolnych, 26 półrolnych, 4 ćwierćrolne i 5 zagrod., jest też kowal, szynkarz i 2 młynarzy. Ogółem mieszk. 262. Zabudowa: 30 domów, 27 stodół. Obsz. og. 1.250 mg 147 pr., w tym gr. orne 684 mg 8 pr. Maja inwentarz: 32 konie, 73 woły, 76 krów, 107 szt. jałowizny, 137 owiec, 24 świnie. ***[J. War., Słow., t. II, s. 135]***

1827 r. - W. w pow. rawskim, par. Maków, rząd., 26 domów, 228 mieszk. ***[Tabela, t. II, s. 180]***

1829 r. - W. liczy 262 mieszk., w tym 139 męzcz., 125 kob. oraz 7 Żydów, w tym 4 mężcz., 3 kob. Razem osób 273. ***[J. War., Słow., t. II, s. 135]***

1864 r. - W. liczy 46 gosp. (najmniejsze 1 mg. 86 pr., największe 36 mg. 265 pr.), obszar og. 1.166 mg. 295 pr., w tym: place i ogr. 48 mg. 53 pr., gr. or. 684 mg. 15 pr., zarośla 97 mg. 72 pr., pastwiska 295 mg. 114 pr., nieuż. 42 mg. 11 pr. ***[J. War., Słow., t. II, s. 135]***

1874 r. - W. obsz. 1.166 mg. wł., 49 mg. dw., 316 mieszk. ***[Pam. War., s. 166-167]***

1889 r. - W. 316 mieszk., obsz. 1.166 mg. wł., 49 mg. rząd. ***[SG, t. X, s. 815]***

- Miejsc. 43 nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1902 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka, par. Maków, sąd Okr. I Dębowa Góra. ***[Bazewicz, t. II, s. 168]***

1905 r. - W. 65 domów, 473 mieszk., w tym 231 mężcz., 242 kob. ***[AGAD, ASK, sgn. AK-175, k. 810]***

1912 r. - W. obsz. 914 mg. wł., w tym 829 mg. gr. or., 85 mg. łąk, 665 mieszk., w tym 341 mężcz., 324 kob., wszyscy katolicy. ***[Spisok, s. 308-309]***

1921 r. - W. 86 domów, 536 mieszk., w tym 272 mężcz., 264 kob., os. mł. 1 dom 5 mieszk., w tym 2 mężcz., 3 kob. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. - [20 X] Rozp. Woj. War. ustalono, iż grom. S. stanowić bę-dzie w. Słomków i os. mł. Słomków. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1938 r. - Szkoła powsz., w. w gm. Skierniewka, stop. org. I, 2 nauczycieli, 120 uczniów. ***[Z. Skupiński, s. 97]***

1945 r. - [10 V]. W. liczy 706 mieszk. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 19, k. 271]***

1946 r. - Szkoła podstawowa, 2 nauczycieli, kier. Feliks Krzyżanowski. ***[W. Tręb., s. 185]***

1949 r. - [31 V]. W. obsza. 683,02 ha, w tym gr. or. 392,05 ha gr. or., 14,55 ha łąk, 112,10 ha pastwisk, 16,40 ha lasów, 147,92 ha nieuż. 124 gosp., w tym do 2 ha - 13, 2-5 ha - 46, 5-10 ha - 58, 10-20 ha - 5, 20-50 ha - 2. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 854, nlb]***

1950 r. - Oddano do użytku budynek szkoły podstawowej kosztem 900.000 zł. ***[W. Tręb., s. 192]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 550 mieszk., 137 nieruch. zabud., 113 gosp.; os. mł. 7 mieszk., 1 nieruch. zab. 1 gosp.; os. Bażantarnia 8 mieszk., 1 nieruch. zab. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 162]***

1952 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka. ***[Wykaz grom., s. 105]***

1954 r. - [6 III]. W. liczy 348 mieszk., obsz. 507 ha. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/47, k. 10-16]***

- [4 X]. Utworzono GRN S. w składzie 3 miejsc. ***[ŁDW 1954, nr 11, poz. 39]***

1958 r. - [30 V]. W. obsz. 757 ha, 126 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k, 11-25]***

- [31 XII]. W. liczy 662 mieszk., w tym 300 mężcz., 362 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 10]***

1966 r. - Miejsc. w GRN Pszczonów, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 1044]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1976 r. - Miejsc. włącz. do gm. Skierniewice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1978 r. - W. w gm. Skierniewice, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. III, s. 244]***

- W. obsz. 545 ha uż. rolnych na którym jest 139 gosp. Liczy 790 mieszk., w tym 405 mężcz. Jest tutaj ośw. uliczne, szkoła podst., punkt biblioteczny, 3 sklepy i pracuje 3 rzem. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1982 r. - Miejsc. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1982, poz. 23, nr 166]***

ŚWIĘTE LASKI

[gm. Maków]

1446 r. - [9 VII]. Arcyb. gnieźn. Wincenty Kot określa zasięg par. w Makowie i zalicza do niej m.in. w. Ś. L. ***[Liber benef., t. II, s. 277-281]***

1519 r. - [23 IV]. Arcyb. Jan Łaski nadaje kanonikom kolegiaty łowickiej dziesięciny we w. Ś. L. w zamian za łąkę we w. Wicie. ***[Liber benef., t. II, s. 530-531]***

1511 r. - W. ma 4 łany na których siedzą chłopi. Płacą z łanu po 18 gr. czynszu i po 9 gr. poradlnego. Pracują z łanu po 1 dniu w tygodniu. Jest jedna karczma któea płaci 6 gr. czynszu. ***[UVG, s. 160]***

1520 r. - Z ról wójtowskich dziesięcina dla prob. w Makowie. ***[Liber benef., t. II, s. 277-281]***

1531 r. - Spis dochodów ze w. Ś. Wójt z racji czynszu płaci 1 grz. Czynsz od chłopów podano razem ze w. Nowaki. ***[UVG, s. 684]***

1564 r. - We w. jest jeden łan osiadły, 1 karczma, 1 młyn. ***[AGAD, ASK, sgn. I/51, k. 281]***

1579 r. - [24 II]. Arcyb. gnieźn. Jakub Uchański potwierdza przywilej sołecki we w. Ś. L. ***[W. Kwiat., s. 505-506]***

- W. obszar 3 $^1/_2$ łanu chłopskiego, $^1/_2$ łanu wójtowskiego, 2 zagrod. ***[Paw., t. XVI-V, s. 178-179]***

1580 r. - W. płaci podatki: z 3 $^1/_2$ łanu chłopskiego 3 zł. 15 gr., z $^1/_2$ łanu sołeckiego 15 gr., z młyna 24 gr., od 2 zagrod. 8 gr. Razem 5 zł. 2 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 478]***

1620 r. - W. ma wszystkie grunty w uprawie, 15 osiadłości, suma dochodu 53 zł. 28 $^1/_2$ gr. Wójtostwo niewymierzone trzyma w dzierżawie dożywotniej Dunin. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-170, nlb]***

1662 r. - W. płaci podatku pogł. 85 zł. 15 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 962]***

1673 r. - W. płaci podatku pogł. 46 zł. 15 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 973]***

1676 r. - W. płaci podatku pogł. 80 zł. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 389-394]***

1685 r. - Wójtostwo Ś. trzyma w dzierżawie Gostkowski na mocy przywileju arcyb. gnieźn. Stefana Wydźgi. ***[AGAD, APP, sgn. 81, k. 68]***

1713 r. - [3 IV]. Ludność spisana do podatku pogł., og. 24 mieszk., w tym 16 mężcz., 8 kob., wójtostwo 5 osób, w tym 3 mężcz., 2 kob. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 400]***

1777 r. - Wójtostwo obsz. 3 wł., 3 gosp. i 2 komor., mają zabudowę: 3 domy, 3 stodoły; inwentarz: 4 woły, 2 krowy.

Osiadłości: gospodarze - Szymon Farej, Grzegorz Wojdaczyk, Kazimierz Boczek; komornicy - Paweł Szypień i Antoni Kowal.

Płacą podatku subs. charit. 41 zł., podymnego 25 zł., lenungu 14 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-154, k. 419]***

1780 r. - Wójtostwo, 14 mieszk., 3 domy, 3 stodoły, inwentarz: 1 koń, 4 woły, 3 krowy. Podatki jak w 1777 r. ***[AGAD, APP, sgn. 92, k. 246-247]***

1789 r. - W. duch., wójtostwo dzierż. Świądkiewicz. ***[Reg. Czayk., s. 145]***

-Wójtostwo Ś. liczy 6 gosp., 54 mieszk. ***[J. War., Słow, t. II, s. 165]***

1792 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. ***[BN, Mapa Pertheesa, sgn. 3831]***

1821 r. - Folw. obsz. 136 mg. 20 pr, w tym gr. or. 92 mg. 23 pr., łąki 17 mg. 105 pr., pastwiska 11 mg. 213 pr., ogrody 6 mg. 202 pr., nieuż. 7 mg. 177 pr. ***[J. War., Słow., t. I, s. 166]***

1822 r. - W. ma 7 gosp., 1 karczmę i młyn, razem liczy 84 mieszk. Mają zabudowę 7 domów, 7 stodół, inwentarz: 10 koni, 18 wołów, 20 krów, 14 szt. jałowizny, 63 owce, 21 świń. Obsz. og. w. 490 mg. 32 pr. ***[J. War., Słow., t. I, s. 165]***

1827 r. - W. w pow. rawskim, par. Maków, rząd., 2 domy, 24 mieszk. ***[Tabela, t. II, s. 215]***

1864 r. - W. ma 16 gosp., w tym 10-15 mg. - 3, 15-20 mg. - 1, 20-30 mg. - 11 i ponad 30 mg. - 1, obsz. og. 482 mg. 295 pr., w tym gr. or. 358 mg. 50 pr., zarośla 15 mg. 175 pr., pastwiska 84 mg. 145 pr., ogrody i place 10 mg. 275 pr., nieuż. 12 mg. 250 pr. ***[J. War., Słow., t. I, s. 166]***

1874 r. - W. 25 mg. dw., 480 mg. wł., 257 mieszk. ***[Pam. War., s. 166-167]***

1886 r. - W. liczy 16 gosp., najmniejsze 13 mg. 279 pr., największe 31 mg. 165 pr. ***[J. War., Słow., t. II, s. 166]***

1889 r. - Miejsc. 41 nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1921 r. - W. 39 domów, 244 mieszk., w tym 120 mężcz., 124 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War. ustalono, iż grom. Ś. L. stanowić będzie w. Święte Laski i os. mł. Święte Laski. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1938 r. - Szkoła powsz., w. w gm. Skierniewka, stop. org. I, 1 nauczyciel, 98 uczniów. ***[Z. Skupiński, s. 97]***

1945 r. - [10 V]. W. liczy 296 mieszk. ***[APGR, Star. Sk. II, sgn. 19, k. 271]***

1946 r. - [15 VI]. Szkoła podstawowa, 4 nauczycieli, kier. Jan Kurgan. ***[W. Tręb., s. 185]***

1947 r. - [31 XII]. W. liczy 295 mieszk., w tym 141 mężcz., 154 kob. ***[APGR, UG Skierniewka, sgn. 175, k. 4]***

1949 r. - [31 V]. W. obsz. 291,43 ha, w tym gr. or. 124,30 ha, łąki 12,80 ha, pastwiska 44,20 ha, lasy 23,50 ha, nieuż. 86,53 ha. 56 gosp., w tym do 2 ha - 8, 2-5 ha - 29, 5-10 ha - 14, 10-20 ha - 5. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 854, nlb]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 284 mieszk., 64 nieruch. zam., 71 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 162]***

1952 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka. ***[Wykaz grom., s. 105]***

1954 r. - [6 III]. W. liczy 288 mieszk., obsz. 247 ha. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/47, k. 10-16]***

- [4 X]. Grom. włącz. do GRN Słomków. ***[ŁDW 1954, nr 11, poz. 39]***

1958 r. - [30 V]. W. obsz. 247 ha, 55 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k, 11-25]***

-[31 XII]. W. liczy 284 mieszk., w tym 140 mężcz., 144 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 10]***

1958 r. - Oddano do użytku budynek szkoły podstawowej kosztem 1.200.000 zł. ***[W. Tręb., s. 192]***

1966 r. - W. w GRN Pszczonów, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 1145]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1976 r. - Miejsc. włącz. do gm. Skierniewice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1978 r. - W. w gm. Skierniewice, woj. skierniewickie. ***[Wyk. urz., t. III, s. 437]***

-W. obsz. 100 ha uż. rolnych na którym jest 36 gosp. Liczy 180 mieszk., w tym 84 mężcz. Jest tutaj punkt biblioteczny i pracuje 1 rzem. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1982 r. - Miejsc. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1982, nr 23, poz. 166]***

ŚWIĘTE LASKI KOLONIA

[gm. Maków]

1864 r. - W. 6 gosp., najmniejsze 1 mg. 225 pr., największe 38 mg. 215 pr., obsz. og. 166 mg. 120 pr., w tym place i ogrody 11 mg. 290 pr., gr. or. 127 mg. 25 pr., zarośla 11 mg. 255 pr., nieuż. 6 mg. 155 pr. ***[J. War. Słow., t. I, s. 166]***

1889 r. - Miejsc. bez okr. liczby nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1921 r. - Kol. 13 domów, 74 mieszk., w tym 36 mężcz., 38 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War. ustalono, iż grom. Święte Laski Pofolwarczne stanowić będzie w. Świete Nowaki Pofolwarczne i Święte Laski Pofolwarczne. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

- Scalenie gruntów we w. Święte Laski Pofolwarczne. ***[WDW, 1933, nr 11, poz. 105]***

1945 r. - [10 V]. W. liczy og. 364 mieszk. ***[APGR, Star. Sk. II, sgn. 19, k. 271]***

1947 r. - [31 XII]. W. liczy 22 mieszk., w tym 10 mężcz., 11 kob. ***[APGR, UG Skierniewka, sgn. 175, k. 4]***

1949 r. - [31 V]. W. obsz. 460,79 ha, w tym 216 mg. gr. or., 23,10 ha łąk, 46,90 ha pastwisk, 66,70 ha lasów, 107,29 ha nieuż. 83 gosp., w tym do 2 ha 6, 2-5 ha 39, 5-10 ha 27, 10-20 ha 11. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 854, nlb]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 159 mieszk., 29 nieruch. zam., 30 gosp.; kol. 60 mieszk., 15 nieruch. zam., 17 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 162]***

1952 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka. ***[Wykaz grom., s. 105]***

1954 r. - [6 III]. W. liczy 368 mieszk., obsz. 512 ha. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/47, k. 10-16]***

1966 r. - W. w GRN Pszczonów, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 1145]***

1978 r. - W. w gm. Skierniewice, woj. skierniewickie. ***[Wyk. urz., t. III, s. 437]***

- W. obsz. 91 ha uż. rolnych, na którym jest 30 gosp. Liczy 152 mieszk., w tym 72 mężcz. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1980 r. - Miejsc. w gm. Skierniewice. ***[Mapa PPGK woj. SK]***

ŚWIĘTE NOWAKI

[gm. Maków]

1340 r. - Arcyb. gnieźn. Janisław lokuje na prawie niemieckim średzkim w. Nowaki i nadaje sołectwo Marcinowi na 9 łanach wolnych wraz z młynem i karczmą. ***[UVG, s. 160]***

1511 r. - W. w par. Maków. Chłopi z łanu płacą po 12 gr. czynszu rocznie. Jest młyn wodny z którego młynarz płaci rocznie 1 grz. czynszu. ***[UVG, s. 160]***

- Dziesięcina ze w. wynosi 3 grz. i 1 ferton. ***[UVG, s. 192-193]***

1531 r. - Spis dochodów ze w. N. Wójt płaci 1 grz. i 12 gr czynszu. ***[UVG, s. 684]***

1564 r. - W. ma 1 łan chłopski, karczmę i młyn o jednym kole. ***[AGAD, ASK, sgn. I/51, k. 281]***

1567 r. - Arcyb. Jakub Uchański nadał wójtostwo we w. N. Krzysztofowi Magnuszewskiemu. ***[AAGN, Ks. przyw., sgn. B-5, k. 497-498]***

1579 r. - W. obsz. 1 łan chłopski. ***[Paw., t. XVI-V, s. 178-179]***

1580 r. - W. płaci podatki z 1 łanu 1 zł., z młyna 24 gr. Razem 1 zł. 24 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 479]***

1620 r. - Wójtostwo niewymierzone trzyma w dzierżawie ksiądz Magnuszewski dożywotnio wraz z młynem. Płaci do dworu czynszu tylko 2 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-170, nlb]***

1673 r. - W. płaci podatku pogł. 11 zł. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 973]***

1676 r. - W. płaci podatku pogł. 44 zł. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 389-394]***

1685 r. - Wójtostwo trzyma w dzierżawie Ciszkowski za przywilejem arcyb. gnieźn. Wacława Leszczyńskiego. ***[AGAD, APP, sgn. 81, k. 68]***

1713 r. - [3 IV]. Ludność spisana do podatku pogł., og. 12 osób, w tym 6 mężcz., 6 kob. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 400]***

1739 r. - W. ma obsz. 4 wł.. Wójtostwo trzyma w dzierżawie Kieszkowski za przywilejem arcyb. gnieźn. Teodora Potockiego. Podatku płacą hiberny 25 zł. 10 gr., pogł. 40 zł., lenungu 19 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-149, k. 227]***

1767 r. - Obsz. og. 4 wł., osiadłości 4, mają zabudowę 4 domy, 2 1/2 stodoły, inwentarz: 7 wołów, 4 krowy. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-153, k. 269]***

1777 r. - Wójt. obsz. 4 wł., 4 osiadłości, płacą podatku podymn. 20 zł., subs. charit. 24 zł., lenungu 20 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-154, k. 419]***

1782 r. - W. liczy 22 mieszk., 8 domów, 6 stodół, mają inwentarza 4 konie, 15 wołów, 9 krów. ***[AGAD, APP, sgn. 92, k. 246-247]***

1783 r. - W. duch., wójt. dzierż. Linowiecki. ***[Reg. Czayk., s. 145]***

1789 r. - Wójt. w dzierżawie Linowieckiego, 6 dymów, w tym młyn i 5 domóch chłopskich z gruntem. ***[J. War., Słow., t. II, s. 31]***

1792 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. ***[BN, Mapa Pertheesa, sgn. 3831]***

1795 r. - Do wójtostwa na szpital łowicki należy 1 wł., pusto leży 1 wł. Osiadłości 15, mieszk. 55. Mają zabudowę 15 domów, 13 stodół, inwentarz: 13 koni, 16 wołów, 11 krów, 13 szt. jałowizny, świń 13.

Powinności: odrabiają pańszczyzny tygodn. 5 dni sprzęż., 7 1/2 pieszej, rocznie gwałtów 30, szarwarku 188 dni. Sepu dają 15 kor. zboża. Czynszu płacą 165 zł., podatku podymnego 83 zł. 6 gr. ***[AAGN, Inwent. sgn. B-158, k. 27]***

1822 r. - W. obsz. 288 mg. 23 pr., w tym gr. or. 239 mg. 274 pr., łąki 15 mg. 158 pr., or. 10 mg. 147 pr., nieuż. 22 mg. 24 pr. 5 osiadłości, 56 mieszk., mają inwentarz: 5 koni, 10 wołów, 10 krów, 8 szt. jałowizny, 30 owiec, 7 świń. ***[J. War., Słow., t. II, s. 32]***

1827 r. - W. w pow. rawskim, par. Maków, rząd., 18 domów, 114 mieszk. ***[Tabela, t. II, s. 215]***

1829 r. - Folw. obsz. 335 mg. 214 pr., w tym gr. or. 232 mg. 256 pr., łąki 20 mg. 96 pr., pastwiska 37 mg. 245 pr., ogrody 2 mg. 230 pr., nieuż. 41 mg. 287 pr. ***[J. War., Słow., t. II, s. 32]***

1864 r. - W. 10 gosp., od 1 mg. 100 pr., do 33 mg., obsz. 319 mg. 130 pr., w tym gr. or. 180 m 135 pr. ***[J. War., Słow., t. II, s. 32]***

1889 r. - Miejsc. bez okr. liczby nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1921 r. - W. 8 domów, 37 mieszk., w tym 18 mężcz., 19 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. [20 X]. [Rozp. Woj. War. w. Ś. N. włącz. do grom. Święte Laski Pofolwarczne. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1947 r. - [31 XII]. W. liczy 170 mieszk., w tym 82 mężcz., 88 kob. ***[APGR, UG Skierniewka, sgn. 175, k. 4]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 158 mieszk., 29 nieruch. zam., 32 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 162]***

1958 r. - [30 V]. W. obsz. 512 ha, 83 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k, 11-25]***

- [31 XII]. W. liczy 464 mieszk., w tym 228 mężcz., 236 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 10]***

1966 r. - W. w GRN Pszczonów, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 1145]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1976 r. - Miejsc. włącz. do gm. Skierniewice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1978 r. - W. w gm. Skierniewice, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. III, s. 437]***

- W. obsz. 337 ha uż. rolnych na którym jest 87 gosp. Liczy 473 mieszk., w tym 228 mężcz. Jest tutaj szkoła podst. i 1 sklep. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1982 r. - Miejsc. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1982, nr 23, poz. 166]***

ŚWIĘTE NOWAKI POFOLWARCZNE

[cz. w. Święte Nowaki - gm. Maków]

1864 r. - W. 10 gosp., najmniejsze 8 mg. 170 pr., największe 34 mg. 130 pr., obsz. 338 mg. 28 pr., w tym ogrody i place 7 mg. 75 pr., gr. or. 210 mg. 285 pr., zarośla 13 mg. 250 pr., pastwiska 98 mg. 120 pr., nieuż. 7 mg. 298 pr. ***[J. War., Słow., t. II, s. 32-33]***

1921 r. - W. 27 domów, 165 mieszk., w tym w tym 86 mężcz., 79 kob. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. Warsz. w. włącz. do grom. Święte Laski Pofolwarczne. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1966 r. - W. w GRN Pszczonów, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 1145]***

WOLA MAKOWSKA

[gm. Maków]

1365 r. - [25 VIII]. Arcyb. gnieźn. Jarosław zakłada w. Pawłowice i nadaje mieszk. niem. prawo średzkie. Sołectwo sprzedaje Krzysztofowi swemu słudze, uposażając je 2 łanami wolnymi i $^1/_3$ dochodów z karczmy i od rzem. Mieszk. otrzymują 12 lat wolnych. ***[UVG, s. 162-163]***

1374 r. - [15 II]. Rycerstwo księcia maz. Ziemowita III niszczy dobra kościelne arcyb. gnieźn., m.in. w. Wola Stachlewska. Część chłopów wypędzono i osiedlono w Regnowie i Starej Rawie. ***[KDW, t. III, nr 1697]***

1446 r. - [9 VII]. Arcyb. gnieźn. Wincenty Kot określa zasięg par. w Makowie i zalicza do niej również w. W. M. ***[Lib. benef., t. II, s. 277-281]***

1456 r. - Arcyb. gnieźn. Jan Odrowąż ze Sprowy odnawia przywilej sołecki we w. W. M. na prośbę sołtysów Wojciecha, Jakuba i Macieja, uposażony 2 łanami wolnymi oraz $^1/_3$ dochodów od zagrod. i z karczmy, a także młynem na rzece Korabce. ***[UVG, s. 160-161]***

1511 r. - W. w par. Maków, ma 12 łanów chłopskich, są też 3 domy chłopskie należące do wójtostwa. Płacą z łanu czynszu po 3 fertony i po 9 gr. porębu. Karczma jest jedna i płaci 16 gr. czynszu z porębem, a druga karczma szynkuje tylko piwo przywoźne i płaci czynszu 1 ferton. Zagrod. jest 18 i płacą wszyscy po 1 $^1/_2$ gr. Pracują gdy im każą. Stróżę odbywają we dworze w Skierniewicach. ***[UVG, sgn. 160-163]***

1520 r. - Dziesięcina z wójtostwa należy do prob. w Makowie, od chłopów wraz czynszem dla arcyb. gnieźn. ***[Liber benef., t. II, s. 277-281]***

1531 r. - Spis dochodów ze w. Jest tutaj 35 działów gruntów i płacą z każdego czynszu po 15 gr. Karczmy 3 płacą po 15 gr. Zagrod. 17, każdy płaci po 1 $^1/_2$ gr. Wieprzowego i solnego po 12 gr. Owsa sepowego 35 kor., gajowego 37 kor., czyni 1 grz. 24 gr.

Suma czynszu ze w. 12 grz., 2 gr. 5 den. ***[UVG, s. 684]***

1567 r. - W. ma 11 łanów chłopskich, 2 łany wójtowskie, 2 komor., 1 młyn. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 212]***

1579 r. - W. ma 11 łanów chłopskich 2 łany wójtowskie, 1 zagrod., 1 komor., 1 rzeźn. ***[Paw., t. XVI-V, s. 178-179]***

1580 r. - W. płaci podatki: z 11 łanów chłopskich 11 zł., z 2 łanów sołeckich 2 zł., z młyna 24 gr., od jednego rzem. 4 gr. od 2 chałupn. 4 gr. Razem 14 zł. 2 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/49, k. 478]***

1620 r. - W. ma wszystkie grunty w uprawie, 50 osiadłości, dochód roczny 290 zł. 22 gr. 13 1/2 den. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-170, nlb]***

1662 r. - W. płaci podatku pogł. 150 zł. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 962]***

1673 r. - W. płaci podatku pogł. 61 zł. 15 gr. ***[AGAD, ASK, sgn. I/70, k. 962]***

1676 r. - W. płaci podatku pogł. 198 zł. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 389-394]***

1685 r. - W. Stachlewska Wola ma obsz. 13 wł. 48 zag. (we wł. 72 zag.), w tym: wójtostwo za przywilejem 3 wł., wójtowi do roboty 55 1/2 zag., włodarz 36 zag., karczmarz 18 zag., do roboty dworskiej 3 wł. 64 zag., w najem wielki 22 zag., pusto leży 4 wł. 68 1/2 zag.

Osiadłości 20, mają inwentarza 8 koni, 52 woły, 31 krów. Czynszu z wł. osianej płacą 1 zł. 6 gr. Młyn należy do wójtostwa i płaci czynszu 6 zł., często nieczynny z braku wody. ***[AGAD, APP, sgn. 81, k. 66]***

1713 r. - [3 IV]. Ludność spisana do podatku pogł., og. 57 osób, w tym 31 mężcz., 26 kob. ***[Bibl. Czart., Zb. rkp, sgn. 1100, k. 400]***

1739 r. - W. obsz. 13 wł. 40 zag. (we wł. 72 zag.), w tym 3 wł. do wójtostwa, pusto leży 9 wł. (w tym pustych wójtowskich 1 wł. 27 zag.). Domów osiadłych 14, komor. 6. Mają inwentarza: 5 koni, 27 wołów, 23 krowy.

Powinności: płacą czynszu 15 zł. 6 gr, dają daniny 2 kapłony, 14 kur, jaj 2 kopy 47 sztuk. Pańszczyzny odrabiają tygodniowo 6 dni sprzęż., 12 dni pieszej. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-149, k. 214-215]***

1767 r. - Z og. obszaru w. pusto leży 7 1/2 wł. Osiadłości 22, domów 21. Czynszu płacą 85 zł. 8 gr., podatku pogł. płacą 278 zł., hiberny 145 zł. lenungu 58 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-153, k. 259-260]***

1777 r. - Z og. obsz. w. pusto lezy 7 wł. 6 zag. Osiadłości 25, mają zabudowę: domów 23, stodół 21; inwentarz: 20 koni, 38 wołów, 35 krów.

Powinności: czynszu płacą 85 zł., daniny oddają 11 kapłonów, 43 kury, 9 kop 20 szt. jaj owsa sepowego 10 korcy, owsa gajowego 20 kor. Pańszczyzny odrabiają tygodn. dni sprzęż. 20, pieszych 16, rocznie gwałtów 92 dni, szarwarku 294 dni. Płacą podatku subs. charit. 132 zł. 20 gr., podymnego 120 zł., lenungu 40 zł. ***[AAGN, Inwent., sgn. B-154, k. 404-406]***

1780 r. - W. og. liczy 124 mieszk., w tym gosp. 20, żon 19, synów 29, córek 24, czeladzi 1, komor. z dziećmi 31. Zabudowa 20 domów, 18

stodół; mają inwentarza: 25 koni, 50 wołów, 49 krów, 35 świń. ***[AGAD, APP, sgn. 92, k. 244-247]***

1789 r. - W. ma 23 dymy, w tym 1 karczma, 1 rzem., 21 domów chłopskich z gruntem. ***[J. War., Słow.]***

1792 r. - Miejsc. zazn. jako istniejąca. ***[BN, Mapa Pertheesa, sgn. 3831]***

1795 r. - W. obsz. 14 wł. 12 za., w tego 1 wł. włączona do folw. w Stachlewie. Liczy 29 osiadłości, 112 mieszk. Mają zabudowę 26 domów, 24 stodoły; inwentarz: 22 konie, 33 woły 21 krów, 8 szt jałowizny, 22 świnie, 26 owiec.

Powinności: płacą 55 zł. 8 gr. czynszu, dają 30 kor. owsa sepowego, pańszczyzny odrabiają tygodn. 20 dni sprzęż., 20 dni pieszych, rocznie 123 dni gwałtów, 663 dni szarwarku, Podatku podymnego płacą 150 zł. ***[AAAGN, Inwent., sgn. B-158, k. 90]***

1827 r. - W. w pow. rawskim, par. Maków, rząd., 36 domów, 371 mieszk. ***[Tabela, t. II, s. 278]***

1864 r. - W. liczy 57 gosp., obsz. og. 1.394 mg. 81 pr., w tym place i ogrody 66 mg. 101 pr., gr or. 1.060 mg. 59 pr., zarośla 87 mg. 54 pr., pastwiska 135 mg. 12 pr., nieuż. 45 mg. 155 pr. ***[J. War., Słow.]***

1874 r. - W. 342 mieszk., obsz. 1.393 mg. ***[Pam. War., s. 142-143]***

1886 r. - W. obsz. 1.404 mg, liczy 58 gosp., w tym najmniejsze 78 pr., największe 40 mg. 15 pr. ***[J. War., Słow.]***

1889 r. Miejsc. 49 nieruch. ***[BN, Mapa 2-wior., sek. XXIV-7]***

1902 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka, par. Maków, sąd Okr. I Dębowa Góra. ***[Bazewicz, t. II, s. 281]***

1905 r. - W. 107 domów, 585 mieszk., w tym 300 mężcz., 285 kob. ***[AGAD, Zb. kart., sgn. AK-175, k. 802]***

1912 r. W. obsz. 1.156 mg. wł., w tym 1.094 mg. gr. or., 62 mg. łąk, 597 mieszk., w tym 292 mężcz., 505 kob., wsszyscy katolicy. ***[Spisok, s. 58-59]***

1921 r. - W. 88 domów, 562 mieszk., w tym 259 mężcz., 303 kob., wszyscy katolicy. ***[Spis 1921, t. I, s. 177]***

1933 r. - [20 X]. Rozp. Woj. War. ustalono, iż grom. W. M. stanowić będzie w. Wola Makowska i os. Wola Makowska. ***[WDW 1933, nr 14, poz. 136]***

1938 r. - Szkoła powsz., w. w gm. Skierniewka, stop. org. II, 4 nauczycieli, 237 uczniów. ***[Z. Skupiński, s. 97]***

1945 r. - [10 V]. W. liczy 689 mieszk. ***[APGR, Star. Sk. II, sgn. 19, k. 271]***

1946 r. - [15 VI]. Szkoła podstawowa, 5 nauczycieli, kier. Ignacy Psyk. ***[W. Tręb. s. 185]***

1949 r. - [31 V]. W. obsz. og. 771,08 ka, w tym gr. or. 377,40 ha, łąki 24,20 ha, pastwiska 79,90 ha, lasy 148,50 ha, nieuż. 150,08 ha. 116 gosp.., w tym do 2 ha - 6, 2-5 ha - 18, 5-10 ha - 83, 10-20 ha - 25. ***[APGR, Star. Sk II, sgn. 854, nlb]***

1950 r. - [3 XII]. W. liczy 594 mieszk., 124 nieruch., 118 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/2, k. 162]***

1952 r. - W. w pow. skierniewickim, gm. Skierniewka. ***[Wykaz grom., s. 105]***

1954 r. - [6 III]. W. liczy 621 mieszk., obsz. 787 ha. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. I/47, k. 10-16]***

- [4 X]. Grom. włącz. do GRN Maków. ***[ŁDW 1954, nr 11, poz. 39]***

1958 r. - [30 VI].W. obsz. 787 ha, 122 gosp. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 11-25]***

-[31 XII]. W. liczy 546 mieszk., w tym 312 mężcz., 234 kob. ***[APGR, PPRN Sk, sgn. II/362, k. 7]***

1958 r. - Oddano do użytku budynek szkoły podstawowej kosztem 1.500.000 zł. ***[W. Tręb., s. 192]***

1966 r. - Miejsc. w GRN Maków, pow. Skierniewice, pocz. Maków. ***[SM, s. 1249]***

1972 r. - [9 XII]. Soł. włącz. do gm. Maków. ***[ŁDW 1972, nr 14, poz. 185]***

1976 r. - Miejsc. włącz. do gm. Skierniewice. ***[DzU 1976, nr 41, poz. 244]***

1978 r. W. w gm. Skierniewice, woj. skierniewickie. Miejsc. soł. ***[Wyk. urz., t. III, s. 595]***

- W. obsz. 627 ha uż. rolnych na którym jest 136 gosp. Liczy 698 mieszk., w tym 341 mężcz. Jest tutaj ośw. uliczne, przedszk., szkoła podst., punkt biblioteczny, 1 sklep i pracuje 2 rzem. ***[APGR, WUS Sk, sgn. 5386, nlb]***

1982 r. - Miejsc. włącz. do gm. Maków. ***[DzU 1982, nr 23, poz. 166]***

Wykaz skrótów w słowniku:

[obejmuje tylko skróty zawarte w tekście;
skróty zawarte w przypisach umieszczono w bibliografii]

bud.	budynki
cz.	część
den.	denar
dz.	dział
dzies.	dziesięcina
fl.	floren
folw.	folwark
gm.	gmina
gosp.	gospodarstw
gr	grosz
grom.	gromada
GRN	Gr. Rada Nar.
gr. or.	grunty orne
grz.	grzywna
ha	hektar
kob.	kobiet
kol.	kolonia
komor.	komorników
kop.	kopiejka
kw.	kwarta
mężcz.	mężczyzn
mg.	morga
miejsc.	miejscowość
mieszk.	mieszkańców
nieuż.	nieużytków
obsz. og.	obszar ogólny
os.	osada
os. kar.	osada karczemna
os. mł.	osada młyńska
par.	parafia
pogł.	pogłówny
pow.	powiat
pr.	pręt
prob.	probostwo
rb.	rubel
rzem.	rzemieślnik
soł.	sołectwo
uż.	użytki
w.	wieś
wł	włoka.
zag.	zagon
zagrod.	zagrodnik
zł	złoty

Spis Treści

Wstęp 5

I. Położenie geograficzne i warunki naturalne 11

II. Dzieje osadnictwa do 1359 r. 15

III. Dzieje osadnictwa w późnym średniowieczu do 1511 r. 23

IV. Lata rozkwitu gospodarki (1511-1655 r.) 31

V. Od wojen ze Szwecją do upadku Rzeczypospolitej (1655-1795 r.) 47

VI. W schyłkowym okresie epoki feudalnej (1795-1864 r.) 61

VII. Od uwłaszczenia chłopów do odzyskania niepodległości (1864-1918 r.) 71

VIII. W okresie międzywojennym (1918-1939 r.) 85

IX. Lata II wojny światowej (1939-1945 r.) 97

X. W okresie Polski Ludowej {1945-1989 r.) 105

Zakończenie 121

Bibliografia 123

Aneks Nr 1.
Gmina Maków – Reaktywowana (1983-2010 r.) 133

Aneks Nr 2.
Wybór najstarszych dokumentów z dziejów wsi Gminy Maków 155

Aneks Nr 3.
Słownik historyczno-geograficzny miejscowości Gminy Maków 159